

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών
Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στις
Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές σπουδές

Το παρελθόν στους δρόμους του Βόλου 1956-1974

Εύα Αϊφαντή

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΕΣ/ΩΝ

Άννα Ματθαίου

Πολυμέρης Βόγλης

Μήτσος Μπιλάλης

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Αναπληρωτής Καθηγητής

Επίκουρος Καθηγητής

Φεβρουάριος 2020

Περιεχόμενα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
2. ΔΡΟΜΟΙ, ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ	7
3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	13
3.1. Ο ΒΟΛΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19 ^ο ΑΙΩΝΑ	13
3.2. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΟΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΘΗΚΕ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821	17
3.3 ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ	19
3.4. ΑΠΟ ΤΟ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΟΥΣ ΣΕΙΣΜΟΥΣ ΤΟΥ 1955	23
4. Η ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΔΡΟΜΩΝ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	28
(1956-1967)	28
4.1.ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	28
4.2. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ	36
4.2.1 ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΑΠΩΤΕΡΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821	43
4.2.2. ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΣΦΑΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	46
4.2.3. ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΕΣ	48
4.2.4. ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΑΠΩΤΑΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	55
5. Η ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΔΡΟΜΩΝ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	57
(1967-1974)	57
5.1 ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΙΣ ΞΕΝΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ	57
5.2. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ	60
5.3. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΟΔΩΝ	65
5.4. ΤΟΠΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΟΔΩΝ	68
5.5. ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ	74
5.6. Η ΔΙΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ	80
ΟΙ «ΑΠΟΥΣΙΕΣ»	81
Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	84

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	89
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΧΑΡΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	97

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αποτελεί κοινό τόπο η παραδοχή ότι δίχως μνήμη δεν θα μπορούσε να υπάρξει η έννοια της ιστορίας των διάφορων κοινωνιών και πολιτισμών. Η κοινή αποδοχή ενός γεγονότος από τα υποκείμενα που απαρτίζουν μια κοινότητα, η παραδοχή ότι κάτι όντως συνέβη, απαιτεί και προϋποθέτει τη μνήμη της κοινότητας. Ακόμη και η ίδια η έννοια της κατοχής, της ιδιοκτησίας ενός χώρου ή ενός αντικειμένου, εμπεριέχει την έννοια της μνήμης – αρχικά από το ίδιο το υποκείμενο και εν συνεχεία από τα πρόσωπα που το πλαισιώνουν¹. Πώς αλλιώς θα μπορούσε άλλωστε να αποδειχτεί ότι κάτι ανήκει σε ένα συγκεκριμένο άτομο ή μια συγκεκριμένη ομάδα ατόμων και όχι σε άλλους; Υπό αυτή την έννοια, βασικό εργαλείο για την εκκίνηση της ιστορικής αναπαράστασης κάθε λαού και πολιτισμού δεν ήταν η γραφή αλλά η μνήμη.

Τι είναι όμως αυτό που ονομάζουμε μνήμη; Η έννοια της μνήμης, σε ιστορικά συμφραζόμενα, έχει αποτελέσει αντικείμενο μακροχρόνιας συζήτησης. Σύμφωνα με την Susan Crane² ως ιστορική μνήμη λογίζεται μια διαμεσολαβημένη εικόνα του παρελθόντος όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από ειδικούς, τους ιστοριογράφους, οι οποίοι παραθέτουν μία, κατά το δυνατό, πληρέστερη και υποκειμενική εικόνα των γεγονότων μέσα από αρχειακά τεκμήρια. Στον αντίποδα της ιστορικής μνήμης βρέθηκε, για μεγάλο χρονικό διάστημα, η συλλογική μνήμη.

Καίριο ρόλο σε αυτή τη διαμάχη έπαιξε το σημαντικότερο έργο του Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*³. Ο Halbwachs αναφέρεται στη συλλογική μνήμη ως αδιαμεσολάβητη και κάθε άλλο παρά τεχνητή ή κατασκευασμένη, καθώς υπάρχει συνέπεια και συνείδηση της σύνδεσης μεταξύ παρόντος και παρελθόντος⁴. Ομοίως, διευκρινίζει το γεγονός πως η συλλογική μνήμη είναι πάντοτε καθορισμένη με αυστηρό τρόπο από το κοινωνικό της πλαίσιο⁵. Αντίθετα, για τον Halbwachs, η ιστορική μνήμη αποκόπτεται από τα κοινωνικά της συμφραζόμενα και συνδέεται, αντί αυτών, με αφηρημένα χρονολογικά πλαίσια και λεπτομέρειες γεγονότων⁶. Έτσι, οι δεσμοί της ιστορίας με το κοινωνικό της περιβάλλον αποκόπτονται, με αποτέλεσμα

¹M. Halbwachs, *The Collective Memory*, Νέα Υόρκη 1950.

²S. Crane, «Writing the Individual Back into Collective Memory», *American Historical Review*, τ.102 (5) (1997), σ. 1372-1385.

³ M. Halbwachs, *On Collective Memory*, Σικάγο, 1992.

⁴Στο ίδιο.

⁵Στο ίδιο.

⁶Στο ίδιο.

να χάνεται η σύνδεση ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, δηλαδή η σύνδεση ανάμεσα στην ιστορική γνώση και την προσωπική, βιωμένη εμπειρία⁷. Με άλλα λόγια, η ιστορική μνήμη είναι απλά μια "ιστορία", γεγονότα τα οποία αφορούν το μακρινό παρελθόν και δεν επηρεάζουν την καθημερινότητά μας. Η συλλογική μνήμη, από την άλλη, θα μπορούσαμε να πούμε πως συνιστά το "ενεργό" παρελθόν, μνήμες οι οποίες διαφυλάσσονται, μεταδίδονται και αναμεταδίδονται μέσα στα πλαίσια της κοινότητας, με τρόπο τέτοιο ώστε να απαντούν σε μεγάλο βαθμό στο καιριο ερώτημα προσδιορισμού κάθε κοινωνίας «Ποιοί είμαστε;». Συμβάλλει, δηλαδή, και διαμορφώνει τη συλλογική ταυτότητα της κοινωνίας. Παρά την αδιαμφισβήτητη σημασία του έργου του Halbwachs για την πορεία της ιστοριογραφίας, δεν παρουσιάζεται κάποιο μοντέλο σύνδεσης της ιστορικής με τη συλλογική μνήμη, αν και μπορεί να εντοπιστεί ένας αριθμός υποδείξεων. Η συμφιλίωση και η σύναψη των δύο προσεγγίσεων προέκυψε αργότερα, μέσα από τον εσωτερικό αναστοχασμό της ακαδημαϊκής ιστορικής κοινότητας⁸.

Ο Αντώνης Λιάκος⁹ κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην κυρίαρχη μνήμη και τη δημόσια μνήμη. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κυρίαρχη μνήμη μιας κοινότητας είναι αυτή που προκύπτει από τη σύναψη ιστορικής και συλλογικής μνήμης, όπως αυτές περιγράφηκαν προηγουμένως. Ως δημόσια μνήμη, ορίζεται η αναπαράσταση του παρελθόντος στο παρόν μέσα από κοινές πολιτισμικές παραγωγές και αναπαραγωγές, με τη μνημόνευση συμβάντων, προσώπων και τόπων να συνιστούν θεμελιώδη στοιχεία της¹⁰. Ωστόσο, τα δύο αυτά, διακριτά μεταξύ τους, είδη μνήμης, μπορεί να αλληλεπιδρούν σε μεγάλο βαθμό και να επικαλύπτονται, σε καμία περίπτωση όμως δεν θα έπρεπε να θεωρήσουμε ότι ταυτίζονται¹¹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Λιάκος: «Υπάρχει ένα κομμάτι δημόσιας μνήμης που δεν είναι κυρίαρχη, όπως μια κυρίαρχη που δεν έχει γίνει ακόμα δημόσια»¹².

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Για μία σε βάθος μελέτη της πορείας της ιστοριογραφίας στο χρόνο, βλ. Α. Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Αθήνα 2007.

⁹ Α. Λιάκος «Τι Είναι Μνήμη», στο Ν. Παπαδημητρίου και Α. Αναγνωστόπουλος (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν: Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα 2017, σ. 32-44.

¹⁰ Κ. Ε. Foote και Μ. Azaryahu, «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration». *Journal of Political and Military Sociology*, τ. 35(1) (2007), σ. 125-144.

¹¹ Α. Λιάκος «Τι Είναι Μνήμη», ό.π., σ. 32-44.

¹² Στο ίδιο, σ. 37.

Γίνεται σαφές, λοιπόν, ότι τα συμβάντα του παρελθόντος μπορούν να συμβάλουν καθοριστικά στη δημιουργία και τη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας· και πολύ συχνά, το κάνουν. Η μνήμη των συμβάντων είτε προέρχεται "από τα πάνω", παρουσιάζεται δηλαδή με τη μορφή αδιαμφισβήτητων αρχειακών γεγονότων, είτε αναδύεται "από τα κάτω", προβάλλει δηλαδή μέσα από τα υποκειμενικά βιώματα των ατόμων με την μορφή κοινών εμπειριών, ερμηνεύεται και αξιολογείται από τα υποκείμενα σε μια προσπάθεια ανεύρεσης της ταυτότητάς τους, προσωπικής, κοινωνικής ή/και εθνικής. Αν τώρα θεωρήσουμε τα ιστορικά συμβάντα ως κομμάτι του πολιτισμικού κεφαλαίου των υποκειμένων και της συλλογικής ταυτότητας που τα διέπει, γίνεται εμφανής η ανάγκη παγίωσής τους στη μνήμη της εν λόγω κοινότητας. Ειδικά όταν αναφερόμαστε στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, η παγίωση της "αποδεκτής" μνήμης από την κυρίαρχη εξουσία, πέρα από τα εργαλεία που αναμένει κανείς ότι θα χρησιμοποιηθούν γι' αυτό το σκοπό (για παράδειγμα η τυπική εκπαίδευση, τα προπαγανδιστικά μέσα μαζικής ενημέρωσης και ο δημόσιος/κυρίαρχος λόγος των εκπροσώπων της), θα πρέπει να εδραιωθεί και με τρόπο τέτοιο ώστε τα υποκείμενα να την ενστερνιστούν δίχως αμφισβήτηση· να λάβει χώρα δηλαδή άτυπα και υποσυνείδητα. Αυτό ακριβώς το σημείο είναι εκεί όπου τίθενται σε εφαρμογή τακτικές άτυπης "επιβολής" της αποδεκτής μνήμης των ιστορικών γεγονότων και των ιστορικών προσώπων.

Στα πλαίσια αυτής της εργασίας, το ενδιαφέρον μου επικεντρώνεται σε μια μορφή τέτοιας επιβολής της αποδεκτής ιστορικής μνήμης στην ελληνική κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσω την ονοματοθεσία των δρόμων κατά την περίοδο 1956 - 1974 στην πόλη του Βόλου, προσπαθώντας να εντοπίσω και να ερμηνεύσω τον τρόπο με τον οποίο η κεντρική εξουσία και η τοπική αυτοδιοίκηση χωροθετούν την ιστορική μνήμη. Θεώρησα ότι η μελέτη της ονοματοθεσίας των δρόμων της πόλης του Βόλου θα δώσει την ευκαιρία να μελετηθεί η θεσμική και πολιτική μνήμη της πόλης, όπως αυτή αποτυπώνεται και μετασχηματίζεται στις αποφάσεις της εκάστοτε αρχής που αναλάμβανε την διοίκηση της πόλης και λάμβανε τις σχετικές αποφάσεις. Η μελέτη αυτή συνιστά μια πρόσφορη ευκαιρία διερεύνησης του τρόπου διαχείρισης της ιστορικής μνήμης, για όσα έπρεπε να σωθούν και να αναδειχτούν, αλλά και αυτών που αποφασίστηκε να παραμεληθούν, καθώς δε θεωρήθηκαν κατάλληλες για να μνημονεύονται μέσω της καθημερινής τους χρήσης από τους κατοίκους της πόλης. Η μελέτη αποσκοπεί να συμβάλει στην ιστοριογραφία της

πόλης του Βόλου αλλά και συνολικότερα του ελληνικού κράτους, καθώς η τοπική βούληση υπακούει στις κρατικές επιλογές, αναδεικνύοντας την μετεμφυλιακή και προδικτατορική περίοδο μέσα από τις αποφάσεις ονοματοθεσίας των δρόμων.

Βασική υπόθεση είναι ότι η ονοματοθεσία των οδών στις αστικές περιοχές της Ελλάδας κατά την περίοδο 1956-1974, κάθε άλλο παρά τυχαία μπορεί να θεωρηθεί. Αντίθετα, η ονοματοθεσία αποτέλεσε μια οργανωμένη προσπάθεια της κεντρικής εξουσίας να συνδέσει συμβολικά τον αστικό χώρο με τις αποδεκτές από αυτή ιστορικές μνήμες, με σκοπό την παγίωση μιας ενιαίας, συλλογικής εθνικής ταυτότητας. Η περίπτωση του Βόλου επιλέχτηκε ως τυπικό παράδειγμα μιας αστικής και βιομηχανικής πόλης της εποχής. Επιπρόσθετα, επέλεξα την εικοσαετία 1956 - 1974 ως μία περίοδο πλούσια σε πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις, η οποία, παρά την ιστορική βιβλιογραφική παραγωγή που τη συνοδεύει, έχει ακόμη πάρα πολλά να προσφέρει στην έρευνα.

Η διπλωματική εργασία διαρθρώνεται σε πέντε μέρη. Στο πρώτο κεφάλαιο, εξετάζεται η ονοματοθεσία των οδών. Θα επεξηγήσω βασικές έννοιες που την πλαισιώνουν και θα αναλύσω τη σημασία της ονοματολογίας σε χωροταξικά περιβάλλοντα για την ιστορική έρευνα. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναπτύξω εν συντομία τις βασικές ιστορικές και χωροταξικές αλλαγές που συντελέστηκαν στην πόλη του Βόλου από το 1881¹³ μέχρι και το 1955. Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας μου, θα πραγματευτώ τις εξελίξεις κατά τη δεκαετία 1956-1967, ενώ στο τέταρτο, θα αναφερθώ στις αντίστοιχες εξελίξεις της περιόδου 1967-1974. Τέλος, το πέμπτο, και τελευταίο, κομμάτι της εργασίας μου αποτελεί μια προσπάθεια ευρύτερης ερμηνείας και αξιολόγησης των ευρημάτων μου καθώς και παρουσίασης πιθανών κατευθυντήριων σε ανάλογες μελλοντικές έρευνες.

¹³Χρονολογία απελευθέρωσης της Θεσσαλίας και προσάρτησής της στο νέο ελληνικό κράτος.

2. ΔΡΟΜΟΙ, ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σύμφωνα με τον Μισέλ Φουκώ¹⁴, δεν υπάρχει καθεστώς, είτε ολοκληρωτικό είτε δημοκρατικό, το οποίο να μην εφαρμόζει ένα σύνολο πρακτικών επιβολής ελέγχου και εξουσίας στους πολίτες, με σκοπό να τους μεταμορφώσει σε υποκείμενα. Ο ίδιος διακρίνει δύο μορφές υποκειμένου, εκείνο το οποίο υποτάσσεται στον άλλο δια μέσου του ελέγχου και της εξάρτησης και εκείνο το οποίο παραμένει «προσκολλημένο στην ίδια του ταυτότητα μέσω της συνείδησης ή της αυτογνωσίας»¹⁵. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, στα πιο ολοκληρωτικά καθεστάτα, το επιθυμητό υποκείμενο θα εμπίπτει στην πρώτη μορφή του Φουκώ, ενώ στα περισσότερο δημοκρατικά, θα τείνει προς τη δεύτερη. Για να το πούμε διαφορετικά, ένα καθεστώς δημοκρατικού προσανατολισμού είναι αναμενόμενο να επιθυμεί μεν τον έλεγχο και την υποταγή των πολιτών του αλλά να ασκεί την εξουσία του με τρόπο τέτοιο ώστε να μην λαμβάνει τη μορφή της άμεσης επιβολής ελέγχου. Περισσότερο επιθυμείται η δημιουργία ατόμων-υποκειμένων τα οποία θα παραμένουν προσκολλημένα στην έννοια της ταυτότητάς τους, εθνικής ή άλλης, σε μια προσπάθεια υποτέλειας της υποκειμενικότητας¹⁶. Ο έλεγχος των υποκειμένων σε αυτή την περίπτωση διασφαλίζεται μέσω του πρότερου ελέγχου των στοιχείων που συναρτούν αυτή την ταυτότητα. Με πιο απλά λόγια, εάν το καθεστώς είναι σε θέση να διαμορφώσει και να ελέγξει τα στοιχεία εκείνα που θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση των απόψεων του μέσου πολίτη ως προς το ρόλο του στην κοινωνία, τις υποχρεώσεις του απέναντι στο καθεστώς, τις προσδοκίες του από αυτό και τις ηθικές οφειλές του ως προς αυτό, τότε είναι σε θέση να ελέγχει και να εξουσιάζει και τον ίδιο τον πολίτη, εφόσον τον έχει μετατρέψει σε υποκείμενο, το οποίο μάλιστα θεωρεί πως σκέφτεται και δρα αυτοβούλως.

Ο Μ. Φουκώ αναγνωρίζει ένα πλήθος μηχανισμών στη διάθεση των κρατών, οι οποίοι αποσκοπούν στην άσκηση εξουσίας και ελέγχου¹⁷. Ανάμεσα σε αυτούς, διακρίνει ορισμένους περισσότερο έκδηλους, όπως η απειλή των όπλων, οι νομικές δομές ή οι ρητοί κανόνες, και κάποιους λιγότερο εμφανείς, όπως τη δημιουργία οικονομικών ανομοιοτήτων, τα φαινόμενα μόδας ή τη μεταβίβαση (αποδεκτών) πληροφοριών μέσω της γλώσσας, ενός συστήματος σημείων ή άλλων συμβολικών

¹⁴Μ. Φουκώ, *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, Μτάφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα 1991.

¹⁵Στο ίδιο, σ. 81.

¹⁶Στο ίδιο, σ. 81-83.

¹⁷Στο ίδιο.

μέσων¹⁸. Ένας από τους τρόπους με τους οποίους τα κράτη επιχειρούν να επιβάλλουν την εξουσία τους στους πολίτες, είναι και ο έλεγχος του χωροταξικού αστικού περιβάλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, και με βάση τα όσα αναφέρει ο Φουκώ, κρίνω πως η ονοματοθεσία των δρόμων στην ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο 1956-1974 ήταν μία προσπάθεια της κεντρικής εξουσίας να επιβάλλει άτυπα στους πολίτες την αποδεκτή ιστορική μνήμη.

Το όνομα ενός δρόμου συντελεί στην οργάνωση της αστικής χωροταξίας και στην καθιέρωση ενός σημείου της πόλης ως αναγνωρίσιμου. Ωστόσο, όπως καταδεικνύει και η περίπτωση της Νέας Υόρκης, μια αλφαριθμητική οργάνωση των οδών θα αρκούσε για να εκπληρωθεί η πρωταρχικά πρακτική λειτουργία της ονοματοθεσίας, δηλαδή η διάκριση μεταξύ των διαφορετικών δρόμων, ο χωρικός προσανατολισμός των πολιτών και η ρύθμιση του διοικητικού ελέγχου της πόλης¹⁹. Ταυτόχρονα όμως, η ονοματοθεσία συντελεί και στη δημιουργία συμβολικών συνδέσεων ανάμεσα στο χώρο και σε ιστορικά πρόσωπα, έννοιες ή/και περιόδους, καθώς και στο σχηματισμό κοινωνικών σηματοδοτήσεων σε αυτόν²⁰. Οι σηματοδοτήσεις αυτές, καθώς ορίζονται και αποφασίζονται από τους εκάστοτε φορείς πολιτικής εξουσίας, φέρουν άμεση συσχέτιση με τους μηχανισμούς ελέγχου τόσο του δημόσιου χώρου όσο και του ιστορικού χρόνου. Συνέπεια τούτου είναι, επομένως, η βούληση των αρχών, εθνικών ή τοπικών, να αποτυπωθούν στη συλλογική μνήμη της κοινότητας εκείνα τα ιστορικά πρόσωπα και περιστατικά, τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν συλλογικά για τους πολίτες του κράτους, παρά να συμβάλουν σε μία πόλωση των διαιρεμένων μνημονίων στοιχείων²¹. Με την επιλογή προσώπων και γεγονότων της εθνικής ιστορίας, προωθείται η συγκρότηση μιας κοινωνικά συνεκτικής εθνικής ταυτότητας και, κατά συνέπεια, αμβλύνεται το ενδεχόμενο ανατροπής του υπάρχοντος πολιτικού καθεστώτος²².

¹⁸ Στο ίδιο.

¹⁹ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

²⁰ P. Parkhurst Ferguson, «Reading City Streets», *The French Review*, τχ. 61 (1988), σ. 368-397.

²¹ Για τη διαιρεμένη μνήμη ως επακόλουθο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου βλ. Π. Βόγλης, «Οι μνήμες της δεκαετίας του 1940 ως αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης: μεθοδολογικές προτάσεις», στο Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, κ.ά. (επιμ.), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2008.

²² Ε. Πασχαλούδη, «Ο εμφύλιος πόλεμος στις εθνικές αφηγήσεις: Η ενσωμάτωση των εμφυλίων στον επετειακό χάρτη των ΗΠΑ, της Ισπανίας και της Ελλάδας», στο Β. Δαλκαβούκης, κ.ά. (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 337-361, με αναφορά στο P. Aguilar Fernandez, *Μνήμη και*

Βλέπουμε, λοιπόν, πως ταυτόχρονα με την προώθηση της "αποδεκτής" μνήμης, εμφανίζεται και ο αποκλεισμός της "λανθασμένης", η λήθη δηλαδή όλων εκείνων των γεγονότων ή των προσώπων που μπορούν να αποτελέσουν σημασιολογικούς φορείς υπονόμησης της πολυπόθητης εθνικής συνοχής. Επομένως, στα πλαίσια επιβολής εξουσίας ως προς τις ονοματοθεσίες, δηλαδή ως προς την ιστορική πορεία του έθνους, η μνήμη και η λήθη εργαλειοποιούνται πίσω από το πρόσχημα της εθνικής ενότητας και της συλλογικής εθνικής συνείδησης. Έτσι, συντελείται ο μετασχηματισμός της μνήμης σε ιστορία μέσω της διαμόρφωσης «μνημονικών τόπων» (*lieux de memoire*), υπό την έννοια που τους αποδίδει ο Pierre Nora²³, η οποία επιτυγχάνεται μέσα από την πολλαπλή υλοποίησης (*materialization*) της μνήμης. Οι μνημονεύσεις μέσα από τις ονομασίες και μετονομασίες δεν εξυμνούν απλά τις παραδειγματικές στιγμές της ιστορίας, αλλά συντελούν ταυτόχρονα στη μετατροπή τους από αφηρημένες έννοιες σε απτές υλικότητες²⁴. Οι ονομασίες των δρόμων, όπως επίσης και τα μνημεία, αποτελούν διακριτούς «μνημονικούς τόπους» του παρόντος, καθώς εισαγάγουν την εγκεκριμένη εκδοχή της ιστορίας στις συνθήκες της καθημερινής ζωής²⁵. Συνεπώς, όχι μόνο καταδεικνύουν τις αποδεκτές, από την κυρίαρχη εξουσία, ιστορικές μνήμες αλλά ταυτόχρονα, συμβάλλουν στην συνεχή πολιτισμική παραγωγή ενός κοινού παρελθόντος²⁶. Έτσι, ο αστικός χώρος επενδύεται με συμβολικά νοήματα ενώ, παράλληλα, το ιστορικό παρελθόν ενσωματώνεται στο φυσικό περιβάλλον σε τέτοιο βαθμό ώστε να δημιουργείται η ασυνείδητη ταύτισή του με την φυσική τάξη των πραγμάτων²⁷.

Όπως σημειώνει ο Γ. Παπακονδύλης²⁸ στη μελέτη του για την ονοματοθεσία οδών και πλατειών στο δήμο Αθηναίων, ο μηχανισμός ονοματοθεσίας των δημόσιων χώρων αποτελεί μία από τις κυριότερες μεθόδους ιστορικής σημείωσης του περιβάλλοντος, καθώς μέσω αυτής επιτυγχάνεται η αποτύπωση, ο συσχετισμός και η αναπαραγωγή πολιτικών συμφραζόμενων και κοινωνικών πραγματικοτήτων με

λήθη του ισπανικού εμφυλίου. *Δημοκρατία, δικτατορία και διαχείριση του παρελθόντος*, Ηράκλειο 2005, σ. 88-89.

²³P. Nora, «Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire», *Représentations*, τ. 26 (1989), σ. 7-24.

²⁴M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

²⁵Στο ίδιο.

²⁶Στο ίδιο.

²⁷Στο ίδιο.

²⁸Γ. Παπακονδύλης, «Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών: Ο Δήμος Αθηναίων (1945-1974)». *Μνήμων*, τ. 35(35) (2016), σ. 265-291.

ορισμένα σημεία του αστικού δημόσιου χώρου. Παραδοσιακά, οι ονομασίες των δρόμων ήταν προφορικές και αφορούσαν είτε τον γεωγραφικό προσανατολισμό του δρόμου είτε ιδιαιτερότητες που σχετίζονταν με την τοπογραφία της περιοχής ή με την τοπική ιστορία²⁹. Η σύγχρονη εκδοχή της ονοματοδοσίας των δρόμων στην Ευρώπη καθιερώθηκε κατά τον 18^ο αιώνα λόγω της σύστασης των ταχυδρομικών υπηρεσιών, η εξυπηρέτηση των οποίων δημιούργησε την ανάγκη ρύθμισης και εξορθολογισμού του αστικού ιστού³⁰. Κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης τέθηκε το παράδειγμα ονοματοδοσίας οδών και πλατειών για σκοπούς πολιτικής αναπαράστασης, πρακτική η οποία αποτέλεσε δομικό στοιχείο του γαλλικού πολιτικού συμβολισμού³¹. Η νέα αυτή πρακτική σύντομα υιοθετήθηκε και σε άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, συσχετίστηκε με τις πρακτικές που χρησιμοποιούσαν τα έθνη για την εδραίωσή τους, οδηγώντας σε αυτό που ο ιστορικός George Mosse αναφέρει ως «εθνικοποίηση των μαζών»³². Η ονοματοθεσία των δρόμων από την κεντρική εξουσία κυριάρχησε και σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις εθνικής παλιγγενεσίας ή από-αποικιοποίησης³³. Μάλιστα, η σημασία αυτής της πρακτικής γίνεται πρόδηλη στα ονόματα που επιλέγει να αποδώσει η κεντρική εξουσία στις οδούς πολιτικά ευαίσθητων περιοχών³⁴.

Η επιλογή των ονομάτων συνδέεται άμεσα τόσο με τις κυρίαρχες πολιτικές αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής όσο και με τις επιμέρους ιδιαιτερότητες που εμφανίζει ο κάθε τόπος, ενώ η καθημερινή χρήση τους συντελεί στη γεφύρωση του ιστορικού παρελθόντος με το παρόν.³⁵ Ταυτόχρονα όμως, καθιστούν δυνατή την δημιουργία ποικίλων αναγνώσεων αυτού του παρελθόντος, οι οποίες με τη σειρά τους μπορούν να εμπλουτίζουν ή να υποβαθμίζουν τις σημασίες που φέρει, ή ακόμη και να

²⁹ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

³⁰ Στο ίδιο.

³¹ Στο ίδιο.

³² G. Mosse, *The Nationalization of the Masses*, Νέα Υόρκη 1975 στο M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

³³ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», ό.π., σ. 311-330.

K. E. Foote και M. Azaryahu, «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration». *Journal of Political and Military Sociology*, τ. 35(1) (2007), σ. 125-144.

³⁴ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», ό.π., σ. 311-330.

³⁵ Γ. Παπακονδύλης, «Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών: Ο Δήμος Αθηναίων (1945-1974)». *Μνήμων*, τ. 35(35) (2016), σ. 265-291.

τις μεταλλάσσουν ολοκληρωτικά³⁶. Αυτού του είδους οι (ανα)νοηματοδοτήσεις προκύπτουν σαφώς από τη συγχώνευση του ιστορικού παρελθόντος στην καθημερινότητα του αστικού περιβάλλοντος. Μέσα από τη γλωσσική τους χρήση στις πεζές συνθήκες της καθημερινής ζωής των πολιτών, τα ονόματα των δρόμων ίσως χάνουν κάτι από την αίγλη και το δέος του ιστορικού τους παρελθόντος, όμως μετατρέπονται σε ενεργούς παράγοντες κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας και αντίληψής της³⁷. Βεβαίως, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι και ο ίδιος ο γεωγραφικός χώρος ανακατασκευάζεται και επανανοηματοδοτείται μέσα από τις κοινωνικές εμπειρίες αλλά και μέσα από τους κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες³⁸. Απόρροια τούτου δε μπορεί παρά να είναι και η διαρκής μετατόπιση των νοημάτων που αποδίδονται στις ονομασίες των δρόμων έτσι ώστε να βρίσκονται κάθε φορά σε μια, κατά το δυνατό, συμφωνία με τα κοινωνικά τους συμφραζόμενα.

Όπως φαίνεται λοιπόν, η ονοματοδοσία των οδών καθιστά ένα κομμάτι ιστορικών πληροφοριών προσβάσιμο στο ευρύ κοινό και μάλιστα, σε τέτοιο σημείο, ώστε να μπορεί να συνδιαλλαγεί με τα νοήματα που αυτό εμπεριέχει. Η συνδιαλλαγή αυτή δεν είναι απαραίτητο ότι θα αποβεί προς συμφέρον της κρατικής εξουσίας, θα συνδυαστεί δηλαδή με "θετικές" συσχετίσεις, αλλά μπορεί να συνταιριαστεί και με άλλου είδους νοηματοδοτήσεις και, έτσι, να αποκτήσει "αρνητικές" συσχετίσεις, πάντα ως προς το συμφέρον της κεντρικής εξουσίας. Η μνημόνευση του παρελθόντος μετατρέπεται από αφηρημένη έννοια σε συμπαγή σημειωτική πραγματικότητα, επιτρέποντας κατ' αυτό τον τρόπο την αναγωγή της εγκεκριμένης εκδοχής της ιστορίας σε κοινό πολιτισμικό βίωμα³⁹.

Αν τώρα δούμε το ίδιο συμπέρασμα από την πλευρά της "απουσίας", δηλαδή ως προς εκείνα τα ιστορικά πρόσωπα ή συμβάντα τα οποία υποσκελίζονται στην χωρική μνημόνευση του εθνικού αφηγήματος, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως, πέραν του διασπαστικού χαρακτήρα που μπορεί να τους αποδίδει η κεντρική εξουσία,

³⁶ Στο ίδιο.

K. E. Foote, & M. Azaryahu, «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration». *Journal of Political and Military Sociology*, τόμ. 35(1) (2007), σ. 125-144.

³⁷ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

³⁸ D. H. Alderman, «Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr within the African American community», *Area*, τ. 35(2)(2003), σ. 163-173.

³⁹ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», ό.π., σ. 311-330.

ίσως εμπεριέχουν και νοήματα τα οποία δεν κρίνεται πως χρήζει να τεθούν προς διάλογο. Τη διαπίστωση αυτή κάνει και ο Alderman⁴⁰, αναφέροντας πως οι μνημονικοί "περιορισμοί" εξυπηρετούν στη σύμπτυξη του εύρους στο οποίοι συγκεκριμένες αναπαραστάσεις του ιστορικού παρελθόντος μπορούν να αμφισβητηθούν και να αλλαχθούν. Ωστόσο, ακόμη και στις εγκεκριμένες μνημονεύσεις μπορούν να εντοπιστούν τέτοιου είδους περιορισμοί, καθώς η χωροταξική τοποθέτηση της εκάστοτε ονομασίας συσχετίζεται άμεσα με το ποσοστό δημόσιας έκθεσης και ορατότητάς της⁴¹. Για να το πούμε πιο απλά, η αναγνώριση που θα λάβει η ονομασία ενός κεντρικού, πολυσύχναστου δρόμου θα είναι πολύ μεγαλύτερη σε σχέση με εκείνη ενός μικρού παράδρομου ο οποίος χρησιμοποιείται από έναν πολύ μικρότερο αριθμό ατόμων. Επομένως, στους δρόμους οι οποίοι βρίσκονται υψηλότερα στην ιεραρχία της πόλης από άποψη κινητικότητας, θα αποδοθούν ονομασίες με μεγαλύτερη ιστορική σημασία ή περισσότερο αναγνωρίσιμες⁴².

Οι ονομασίες που επιλέγονται βρίσκονται πάντοτε σε συμφωνία με τα κοινωνικό-πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής τους⁴³. Έτσι, προκειμένου να γίνει καλύτερα αντιληπτό το κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό υπόβαθρο της εποχής που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, στο επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιάσω εν συντομία τις κυριότερες ιστορικές και ιδεολογικές εξελίξεις που συντελέστηκαν στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο 1881-1955, καθώς και τα σημαντικότερα γεγονότα για την πορεία και την ανάπτυξη της πόλης του Βόλου.

⁴⁰Ο.π., σ. 165.

⁴¹M. Azaryahu, ό.π., σ. 311-330.

⁴²D. H. Alderman, «Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr within the African American community», *Area*, τ. 35(2)(2003), σ. 163-173.

⁴³Ο.π.

3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

3.1. Ο ΒΟΛΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Η σημερινή περιοχή της πόλης του Βόλου, άρχισε να οικίζεται κατά τον 19^ο αιώνα. Μέχρι το 1840, οπότε και άρχισε να χτίζεται η νέα πόλη, ο οικιστικός πυρήνας της περιοχής περιοριζόταν στο κάστρο, το οποίο βρισκόταν στον λόφο των Παλαιών⁴⁴. Σύμφωνα με την προξενική έκθεση για τη Θεσσαλία του 1850, η πόλη του Βόλου, μέχρι και το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης, καταλάμβανε κυρίως τον χώρο του κάστρου⁴⁵ (Παράρτημα, Χάρτης 1). Οι εμπορικοί χώροι (αποθήκες και μαγαζιά), βρίσκονταν έξω από το κάστρο και πιο μακριά από τις οικίες, όπως ήταν ο κανόνας στις οθωμανικές πόλεις⁴⁶. Η κατάσταση αυτή αρχίζει να αλλάζει περί τα μισά του 19^{ου} αιώνα, με την επέκταση της πόλης έξω από τα στενά όρια του κάστρου, χάρη και στην συμβολή της ελληνικής κοινότητας⁴⁷. Τα πρώτα σπίτια χτίστηκαν στη σημερινή οδό «Δημητριάδος»⁴⁸. Η ελληνική γειτονιά, η οποία άρχισε να διαμορφώνεται κατά μήκος της θάλασσας, απαρτιζόταν από οικίες, αποθήκες και μαγαζιά και η οργανωμένη δόμησή της ερχόταν σε αντίθεση με την άτακτη διάρθρωση της τουρκικής συνοικίας μέσα στο κάστρο⁴⁹. Το 1860, η ελληνική κοινότητα αριθμούσε 80 μεγάλες οικίες, χτισμένες κατά τον «νέον ρυθμόν»⁵⁰. Ο Βόλος θεωρείται η πρώτη καινούρια πόλη που δημιουργήθηκε υπό οθωμανική κυριαρχία ακόμα Θεσσαλία.⁵¹ Παράλληλα με την χωροταξική ανάπτυξη της πόλης, αρχίζει να αναπτύσσεται και η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της, γεγονός το οποίο προκαλεί το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών κρατών, με αποτέλεσμα την εγκατάσταση προξενείων και μόνιμων πρακτορείων προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους

⁴⁴ Δ. Παλιούρας, «Η αρχιτεκτονική εξέλιξη της πόλης του Βόλου» στο Π. Κυπριώτης και Κ. Λιάπης (επιμ.), *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Βόλος 2004, σ. 351-376.

⁴⁵ «Έκθεση για τη Θεσσαλία το 1850», 24 Δεκεμβρίου 1850, Α. Δ. Ν., Salonique, Β 39 στο Ν. Μουστάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, Βόλος 2014, σ. 96.

⁴⁶ Δ. Παλιούρας, «Η αρχιτεκτονική εξέλιξη της πόλης του Βόλου», ό.π., σ. 351-376.

⁴⁷ Ν. Μουστάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, Βόλος 2014, σ. 96.

⁴⁸ Ν. Γάτσος, *Βολιώτικαι Αναμνήσεις*, Αθήνα 1998 (πρώτη έκδοση 1931), σ. 18.

⁴⁹ Ν. Μουστάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, ό.π., σ. 96-97.

⁵⁰ Ν. Μάγνης, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας και της μεν Θεσσαλίας εν Επιτομή της δε Μαγνησίας εν εκτάσει*, Αθήνα 1860, σ. 54.

⁵¹ Β. Χαστάογλου, *Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, Βόλος 2007, σ. 21-25.

στην πόλη⁵². Μάλιστα, η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα που ίδρυσε στην πόλη υποπροξενείο, το οποίο βρισκόταν μπροστά στην κεντρική πύλη του κάστρου⁵³. Το ενδιαφέρον του νεοσύστατου ελληνικού κράτους για την περιοχή έγκειται στην επιθυμία διεύρυνσης των συνόρων του μέσα από την προσάρτηση της Θεσσαλίας, την οποία διεκδικούσε χρησιμοποιώντας ως δικαιολογία την ελληνική σύνθεση του πληθυσμού της⁵⁴. Φυσικά, σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διεκδίκηση δεν μπορεί παρά να έπαιξε και ο κάμπος της Θεσσαλίας, η ευφορία του οποίου θα συνέβαλλε στην τροφοδοσία του ανθρώπινου κεφαλαίου του κράτους. Το 1881 η επαρχία της Θεσσαλίας και ένα μέρος της Ηπείρου προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα, έπειτα από απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων⁵⁵.

Μετά την απελευθέρωση του Βόλου από την τουρκική κυριαρχία στις 2 Νοεμβρίου 1881, η πόλη αρχίζει να δέχεται ολοένα αυξανόμενες πληθυσμιακές εισροές από τις γύρω περιοχές, και κυρίως από τα χωριά του Πηλίου. Σταδιακά, αρχίζει να παίρνει τη μορφή ενός σύγχρονου αστικού κέντρου, τόσο λόγω της αυξανόμενης οικιστικής δραστηριότητας όσο και εξαιτίας της μεγάλης κινητικότητας εμπόρων και ξένων. Ο αστικός χώρος αυξάνεται ραγδαία και έτσι, δύο χρόνια μετά την απελευθέρωση της πόλης, με το Βασιλικό Διάταγμα της 31^{ης} Μαρτίου 1883 (Φ.Ε.Κ. 126)⁵⁶, ιδρύεται ο Δήμος Παγασών (Παράρτημα, Χάρτης 2). Η ανάγκη οριοθέτησης του αστικού χώρου έγινε επιτακτική. Η ονοματοθεσία των δρόμων και πλατειών της πόλης ξεκινά το 1888, έξι χρόνια μετά την ίδρυση του Δήμου⁵⁷.

Κατά τη διάρκεια της συνεδρίας της 5^{ης} Αυγούστου 1888⁵⁸ αποφασίστηκε η «ονοματοθεσία των κυριότερων δρόμων και πλατειών της πόλεως του Βόλου»⁵⁹. Η χωροταξική οργάνωση της πόλης έγινε με βάση τους βασικούς δρόμους που τη διέτρεχαν. Ως προς τις παράλληλες προς την παραλία οδούς: η παραλιακή οδός ονομάστηκε οδός «Προκουμαία Γεωργίου Α (σήμερα οδός «Αργοναυτών»), η δεύτερη

⁵² Δ. Παλιούρας, «Η αρχιτεκτονική εξέλιξη της πόλης του Βόλου» στο Π. Κυπριώτης και Κ. Λιάπης (επιμ.), *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Βόλος 2004, σ. 351-376.

⁵³ Ο.π.

⁵⁴ Ν. Μουστάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, Βόλος 2014, σ. 86.

⁵⁵ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1170-2000*, Αθήνα 2002, σ. 91.

⁵⁶ Όπως ανακτήθηκε από τον ιστότοπο:

https://www.eetaa.gr/metaboles/fek/1883/fek_126a_1883.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 29.10.2019).

⁵⁷ Γ. Κουττής, «Ονοματοθεσία των οδών του Βόλου», *Εν Βόλω* τχ.15 (2005), σ. 24.

⁵⁸ Δημοτικό Συμβούλιο Παγασών, Απόφαση υπ' αρ. 44/5.8.1888.

⁵⁹ Γ. Κουττής, «Ονοματοθεσία των οδών του Βόλου», ό.π., σ. 24.

παράλληλη «Ιάσωνος» (έως σήμερα), η τρίτη παράλληλη «Εθνική Οδός» (σήμερα οδός «Δημητριάδος»), η τέταρτη οδός «Αγίου Νικολάου» (σήμερα οδός «Ερμού»), η πέμπτη «Δημητριάδος» (σήμερα οδός «28^{ης} Οκτωβρίου»), η έκτη «Ανθίμου Γαζή» (σήμερα οδός «Γαλλίας») και τέλος η έβδομη οδός «Περραιβού» (σήμερα οδός «Ανθίμου Γαζή»)⁶⁰. Εν συνεχεία, ονοματοθετούνται και οι κάθετοι δρόμοι οι οποίοι λαμβάνουν ως κεντρικό άξονα την οδό οδός «Αποβάθρας» (σήμερα οδός «Ελ. Βενιζέλου»). Έτσι, ανατολικά αυτής βρίσκουμε τις: οδός «Πηλέως» (σήμερα οδός «Αντωνοπούλου»), οδός «Ορμινίου» (σήμερα οδός «Κ. Καρτάλη»), οδός «Αχιλλέως» (σήμερα οδός «Τοπάλη»), οδός «Κενταύρων» (σήμερα οδός «Σπ. Σπυρίδη»), οδός «Κούμα» (σήμερα οδός «Αγίου Νικολάου»), οδός «Κωνσταντά» (σήμερα οδός «Γκλαβάνη»), οδός «Κουμουνδούρου», οδός «Όγλ», οδός «Γαμβέτα», οδός «Γλάδστωνος» (σήμερα οδός «Μαυροκορδάτου») και οδός «Φιλελλήνων». Αντίστοιχα, δυτικά της οδός «Ελ. Βενιζέλου» ονομάστηκαν: οδός «Καρατάσου», οδός «Καρτερίας»⁶¹ (σήμερα οδός «Ροζού»), οδός «Όλγας» (πιθανόν η σημερινή οδός «Κοραή»), οδός «6^{ης} Φεβρουαρίου» (σήμερα οδός «Σόλωνος»), οδός «Καποδιστρίου», οδός «Μωήσεως», οδός «Ερμού» (σήμερα οδός «Μακρυνίτσης») και τέλος οδός «Κωλέττη» (σήμερα οδός «Βασσάνη»)⁶².

Ορισμένες από τις οδούς αυτές δεν μετονομάστηκαν ποτέ και παραμένουν με το ίδιο ονομαί μέχρι σήμερα, 131 χρόνια μετά όπως για παράδειγμα οι οδοί (οδός «Ιάσονος», οδός «Κουμουνδούρου», οδός «Όγλ», οδός «Γαμβέτα», οδός «Φιλελλήνων», οδός «Μωησέως»). Παρατηρούμε ότι οι περισσότερες από αυτές τις ονομασίες (48%) τιμούν τον αγώνα του 1821 (για παράδειγμα, οδός «Καρατάσου»), τους φιλέλληνες (για παράδειγμα, οδός «Όγλ») ή τον νεοελληνικό διαφωτισμό (για παράδειγμα, οδός «Κωνσταντά»). Ομοίως, ένας μεγάλος αριθμός (24%) φέρει ονόματα που σχετίζονται με την αρχαιότητα και τη μυθολογία. Ταυτόχρονα, η τοπική αρχή επέλεξε να τιμήσει τους κυβερνήτες του ελληνικού κράτους, αποδίδοντας σε οδούς ονομασίες όπως οδός «Όλγας» και οδός «Καποδιστρίου», χωρίς όμως να αμελεί να αναφερθεί και σε γεγονότα σημαντικά για την τοπική κοινότητα. όπως η επανάσταση της Μακρυνίτσας το 1878 (οδός «6^{ης} Φεβρουαρίου»). Πιστεύω πως οι επιλογές των ονομάτων σχετίζονται άμεσα με την επιθυμία του

⁶⁰ Στο ίδιο.

⁶¹ Προς τιμήν του πρώτου ατμοκίνητου ελληνικού πλοίου «Καρτερία», το οποίο ηγήθηκε του ελληνικού πολεμικού στόλου στην καταδρομή κατά του λιμανιού του Βόλου το 1827.

⁶² Γ. Κουττής, «Ονοματοθεσία των οδών του Βόλου», *Εν Βόλω* τχ.15 (2005), σ. 25.

δημοτικού συμβουλίου να αναδείξει τη σύνδεση της πόλης, και της Θεσσαλίας ευρύτερα, με το ελληνικό κράτος και την ιστορία του. Έτσι, υιοθετεί ονομασίες οι οποίες βρίσκονται σε συμφωνία με το ελληνικό εθνικό αφήγημα όπως είχε διαμορφωθεί κατά τα πρώτα χρόνια ύπαρξης του κράτους της Ελλάδας.

3.2. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΟΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΘΗΚΕ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

Κατά τη διάρκεια των πρώτων πενήντα ετών μετά την Επανάσταση του 1821, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος έθεσε τις βάσεις του εθνικού του αφηγήματος⁶³. Όταν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο Φαλμεράιερ διατύπωσε τη θεωρία του πως οι Έλληνες της εποχής δεν ήταν γνήσιοι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων αλλά περισσότερο επιμιξίες με άλλες φυλές όπως κυρίως οι Σλάβοι, αλλά και οι Τούρκοι κ.ά., η ελληνική κοινωνία συνταράχτηκε⁶⁴. Η σύνδεση με την αρχαιότητα και το ένδοξο παρελθόν της Αρχαίας Ελλάδας ήταν αυτή η οποία στήριξε το κίνημα του φιλελληνισμού και βοήθησε το νεοσύστατο κράτος να αντιμετωπίζει τα διάφορα προβλήματα του.⁶⁵ Έτσι, κρινόταν απαραίτητο να εδραιωθεί μια εθνική ταυτότητα, η οποία θα δικαιολογούσε τις αξιώσεις των Ελλήνων στον ελλαδικό γεωγραφικό χώρο και θα σταθεροποιούσε την διεθνή αναγνώριση του κράτους της Ελλάδας⁶⁶. Το βάρος της Επανάστασης, η υπόθεση Φαλμεράιερ και η αλλαγή στάσης της Ευρώπης προς τις επεκτατικές βλέψεις της Ελλάδας, ήταν από τα βασικά ζητήματα που παγίωσαν την ανάγκη της ιστορικής σύνδεσης με την Αρχαία Ελλάδα και τα επιτεύγματα των προγόνων⁶⁷. Το ελληνικό εθνικό αφήγημα αναπτύχθηκε στηριζόμενο πάνω στην ερμηνεία της ελληνικής ιστορίας του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, σύμφωνα με την οποία, η αρχαία, η μεσαιωνική και η νεότερη περίοδος συνδέονται σε ένα αδιάλειπτο συνεχές⁶⁸.

Υπό αυτές τις συνθήκες, άρχισε να αναπτύσσεται μια διαρκής αναζήτηση στο παρελθόν, στοιχείο το οποίο μπορούμε να εντοπίσουμε σχεδόν σε κάθε αναπαράσταση του έθνους⁶⁹. Έτσι, το ελληνικό εθνικό αφήγημα τονίζεται και υπενθυμίζεται μέσα από το λόγο της κυρίαρχης εξουσίας και μέσα από την επιτέλεση δημόσιων τελετών μνήμης⁷⁰, αλλά ακόμη, αποτυπώνεται και στο δημόσιο χώρο μέσα

⁶³ Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993.

⁶⁴ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1170-2000*, Αθήνα 2002, σ. 22.

⁶⁵ Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*.

⁶⁶ Π. Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 21, (2009), σ. 83-102.

⁶⁷ Α. Πολίτης, , ό.π.

⁶⁸ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1170-2000*, ό.π., σ. 23.

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 22.

⁷⁰ Α. Λιάκος, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*, Αθήνα 2005, σ. 140.

από την ανέγερση μνημείων και την ονοματοθεσία δρόμων και πλατειών⁷¹. Κατά τη διάρκεια της εποχής που εξετάζουμε, η Αρχαιότητα τιμάται και αναπαρίσταται μέσα από ένα πλήθος λόγων και δράσεων, πέραν της απόδοσης σχετικών ονομασιών σε οδούς. Κάποια από αυτά ήταν η αρχιτεκτονική, η ένδυση, η μουσική, η καθαρεύουσα γλώσσα, και οποιοδήποτε άλλο πεδίο μπορούσε να συνδεθεί με τις ιδεολογίες που εξέφραζε το εθνικό αφήγημα, έτσι ώστε να αντανακλάται παντού η συνέχεια του ένδοξου παρελθόντος των Αρχαίων Ελλήνων⁷². Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σημασίας η οποία αποδίδονταν στην αρχαία ελληνική κληρονομιά είναι το λεγόμενο «γλωσσικό ζήτημα», η διαμάχη δηλαδή μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής γλώσσας, η οποία έφτασε κάποιες φορές μέχρι και σε σημεία βιαιότητας⁷³.

Ο αστικός χώρος αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για οπτική απεικόνιση της εθνικής ταυτότητας. Η εικόνα της παραδοσιακής πόλης, όπως υπήρχε μέχρι το 1835 περίπου, άρχισε να αλλάζει, το οθωμανικό παρελθόν εξαλείφθηκε, στο σημείο που αυτό ήταν δυνατό, με την απόδοση νέων, ελληνικών ονομασιών⁷⁴ και έγινε συντονισμένη προσπάθεια ανακατασκευής και εκσυγχρονισμού των πόλεων⁷⁵. Η ρυμοτόμηση των πόλεων, παλαιών και νέων, υπενθύμιζε καθημερινά στους κατοίκους τους την επιθυμία σύγκλισης με τις δυτικό-ευρωπαϊκές χώρες ενώ, ταυτόχρονα, το νεοκλασικό στυλ αρχιτεκτονικής που υιοθετήθηκε στα περισσότερα νέο-ανεγερθέντα κτίρια, υπογράμμιζε τη σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν και την ιστορική πορεία των Ελλήνων μέσα στο χρόνο⁷⁶. Παράλληλα, τα ονόματα που επιλέγονταν για την ονομασία των οδών και των πλατειών αντλούνταν από την αρχαιοελληνική ιστορία ή από τον αγώνα του 1821, έτσι ώστε το εθνικό αφήγημα να αναπαράγεται και μέσα από τον λόγο των κατοίκων στα πλαίσια των καθημερινών συνθηκών.

⁷¹ Σ. Τσιώρα, *Τοπία της εθνικής μνήμης: Ιστορίες της Μακεδονίας γραμμένες σε μάρμαρο*, Αθήνα 2004, σ. 29.

⁷² Στο ίδιο, σ. 29-30.

⁷³ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1170-2000*, Αθήνα 2002, σ. 22. Για το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα βλ. P. Mackridge, *Language and national identity in Greece, 1776-1976*, Νέα Υόρκη 2009.

⁷⁴ Για τον εξελληνισμό των τοπωνυμίων, βλ. Ε. Κυραμαργιού, «Καινούρια ονόματα - Καινούριος χάρτης: οι μετονομασίες των οικισμών της Ελλάδας, 1909 - 1928», *Περιοδικό Ιστορικά*, τ. 52, 2010, σ. 3-26.

⁷⁵ V. Hastaoglou-Martinidis, «City Form and National Identity: Urban Designs in Nineteenth-Century Greece», *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 13 (1), (1995), σ. 99-123.

⁷⁶ Στο ίδιο.

3.3 ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος, ο Βόλος συνέχισε να αναπτύσσεται ραγδαία. Μέσα σε οκτώ χρόνια, ο πληθυσμός υπερδιπλασιάζεται, ενώ μέχρι το 1896 υπερτριπλασιάζεται⁷⁷. Η γεωγραφική του θέση καθώς και το γεγονός ότι εκεί βρισκόταν το μοναδικό σημείο εξαγωγής των θεσσαλικών προϊόντων, συνιστούσαν βασικές προϋποθέσεις για την εξέλιξη του σε εμπορικό κέντρο ολόκληρης της Θεσσαλίας⁷⁸. Από τα πρώτα κιάλας χρόνια μετά την απελευθέρωση, η εκβιομηχάνιση της πόλης συντελείται με ταχύτατους ρυθμούς. Από το 1883, με την ίδρυση του πρώτου εργοστασίου της πόλης⁷⁹, μέχρι και το 1896⁸⁰, πλήθος βιομηχανιών ξεπηδούν στο Βόλο, παρά την οικονομική κρίση της χώρας το 1892⁸¹. Για τη βιομηχανική άνθηση της πόλης κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, σημαντικότατο ρόλο έπαιξε η επένδυση κεφαλαίων από ιδιώτες στο χώρο⁸². Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, οι ισχυρότερες επιχειρήσεις της εποχής ασχολούνταν με τους κλάδους της σιδηροποιίας, της βυρσοδεψίας και της μηχανουργίας⁸³, ενώ υπήρχε και ένας πολύ μεγάλος αριθμός μικρότερων βιοτεχνικών μονάδων, όπως αλευρόμυλοι, ελαιουργεία, αγγειοπλαστεία, ξυλουργεία, σαπυνοποιία και άλλα⁸⁴. Παράλληλα με τον βιομηχανικό αναπτύσσεται και ο τραπεζικός κλάδος, με την ίδρυση αρκετών τραπεζικών καταστημάτων στην πόλη, όπως η «Προνομιούχος Ηπειροθεσσαλική Τράπεζα» (1882)⁸⁵, η «Τράπεζα Δημητρίου Κοσμαδοπούλου» (1885), η «Τράπεζα Αθηνών» (1894)⁸⁶ και η «Εθνική Τράπεζα» (1897)⁸⁷.

⁷⁷ Ν. Μουσιάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, Βόλος 2014, σ. 168.

⁷⁸ Γ. Β. Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου-Αγιάς*, Αθήνα 1960, σ. 836-850.

⁷⁹ Πρόκειται για το σιδηρουργείο του Μελέτη Σταματόπουλου. Α. Δημόγλου και Ε. Κονταξή (επιμ.), *Βόλος ένας αιώνας: Από την ένταξη στο ελληνικό κράτος (1881) έως τους σεισμούς (1955)*, τ. Α', Βόλος 1999, σ. 127-128.

⁸⁰ Έναρξη λειτουργίας του εργοστασίου φωταερίου. Δ. Τσοποτός, *Ιστορία του Βόλου*, Βόλος 1991, σ. 295.

⁸¹ Ξεχωριστή μνεία θα πρέπει να γίνει στην περίπτωση της Καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου, η οποία ιδρύθηκε το 1890. Για πληροφορίες σχετικά με αυτή και τις γενικότερες εξελίξεις στο βιομηχανικό τομέα του Βόλου, βλ. Θ. Μπέτας, *"Καπνοβιομηχανία Ματσάγγος εν Βόλω, 1918-1972"*. *Εργασία και επιβίωση στο Βόλο*, Διδακτορική διατριβή, Βόλος 2015.

⁸² Γ. Β. Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου-Αγιάς*, ό.π., σ. 836-850.

⁸³ Στο ίδιο, σ. 995.

⁸⁴ Ν. Κολιού, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και "Ο εργάτης του Βόλου"*, Αθήνα 1988, σ. 14.

⁸⁵ Γ. Β. Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου-Αγιάς*, ό.π., σ. 961.

⁸⁶ Ε. Γ. Τριάντου, *Ο Βόλος μέσα από την ομίχλη του χρόνου*, Βόλος 1994, σ. 84-88.

⁸⁷ Α. Πρασά, «Το βιομηχανικό θαύμα και η κάμψη», *Ε Ιστορικά*, τ.66 (18.1.2001), σ. 10-16.

Το 1882 υπογράφηκε σύμβαση ανάμεσα στην κυβέρνηση Τρικούπη και τον Ιταλό μηχανικό Evaristo De Chirico για τη δημιουργία Θεσσαλικού σιδηροδρομικού δικτύου⁸⁸. Τα εγκαίνια της γραμμής Βόλου - Λάρισας πραγματοποιήθηκαν στις 22 Απριλίου 1884⁸⁹. Ο νέος σιδηροδρομικός σταθμός, όπως και το λιμάνι, διευκόλυναν την μεταφορά των προϊόντων της ντόπιας βιομηχανίας και, έτσι, τα περισσότερα εργοστάσια εγκαταστάθηκαν στη ζώνη γύρω από το κάστρο των Παλαιών, μετατρέποντας την περιοχή ipso facto σε βιομηχανική⁹⁰. Η βελτίωση των μεταφορών συνεχίστηκε με την κατασκευή της οδού Γορίτσας - Αγριάς (1883) και της πρώτης αμαξωτής οδού Βόλου - Πορταριάς (1895)⁹¹.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες συνετέλεσαν και στην ανάπτυξη του οικιστικού χώρου της πόλης, η οποία, μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, αριθμεί πέντε ναούς, γύρω από τους οποίους συγκροτούνται οι συνοικίες του Αγίου Νικολάου, των Αγίων Θεοδώρων («Παλαιά»), της Μεταμορφώσεως, της Αναλήψεως και του Αγίου Κωνσταντίνου⁹². Οι συνοικίες αυτές οριοθετούνταν διακριτά, θέτοντας τα άκρα σημεία τους με βάση τη οδική ρυμοτομία της πόλης. Μόνη εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα αποτελούσε η συνοικία των Αγίων Θεοδώρων, η οποία δημιουργήθηκε με άξονα το κάστρο των Παλαιών⁹³. Αυτή η σαφήνεια των ορίων του κάθε συνοικισμού ενδεχομένως μπορεί να αποδοθεί στο τετραγωνισμένο σχέδιο πόλης του Βόλου. Όπως πληροφορούμαστε από τον Βαγγέλη Σκουβαρά: «Ο Βόλος έχει την κανονικότερη ρυμοτομία απ' όλα ίσως τα ελληνικά αστικά κέντρα. Οι δρόμοι του όλοι παράλληλοι και κάθετοι προς την παραλία, απλόχωροι και φωτεινοί»⁹⁴.

Η ομοιογένεια του πληθυσμού της πόλης θα διαταραχτεί το 1914, έτος κήρυξης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, με την έλευση ενός κύματος προσφύγων από τη Μικρά Ασία⁹⁵. Τον Νοέμβριο του 1914, ο Βόλος μετρά 450 πρόσφυγες, αριθμός ο

⁸⁸ Χ. Φώτου, «Θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι» στο Χ. Χαρίτος (επιμ.) *Βόλος 1881-1955: Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Βόλος 2004, σ. 93-94.

⁸⁹ Χ. Φώτου, «Θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι», *Θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι και Τζιόρτζιο ντε Κίρικο - Πρακτικά ημερίδας 4 Απριλίου 1993*, Βόλος 1995, σ. 9-44.

⁹⁰ Β. Χαστάογλου, *Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, Βόλος 2007, σ. 66-67.

⁹¹ Στο ίδιο, σ. 49.

⁹² Ν. Μουστάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, Βόλος 2014, σ. 264.

⁹³ Στο ίδιο, σ. 271.

⁹⁴ Β. Σκουβαράς, *Θεσσαλία: Σύντομη ιστορία και χωρογραφία*, χ.τ.ε 1965, σ. 172.

⁹⁵ Ν. Μουστάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, ό.π., σ. 266.

οποίος θα ανέλθει στους 700 σε χρονικό διάστημα μόλις έξι μηνών⁹⁶. Όσοι από αυτούς δεν προωθήθηκαν στην ενδοχώρα, εγκαταστάθηκαν σε στρατώνες της πόλης ή/και στην ύπαιθρο και σταδιακά απορροφήθηκαν στην τοπική κοινωνία, αυξάνοντας τον όγκο του εργατικού δυναμικού⁹⁷. Παρ' όλη τη συμβολή των εν λόγω προσφύγων στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, ένα νέο κύμα προσφύγων, το οποίο θα προκύψει στο διάστημα του Μεσοπολέμου, θα είναι αυτό το οποίο θα αλλάξει την όψη της πόλης, τόσο από άποψη πληθυσμιακής ομοιογένειας όσο, και κυριότερα, από πλευρά τροποποίησης του αστικού χώρου. Το προσφυγικό αυτό κύμα, βέβαια, δεν είναι άλλο από εκείνο που προέκυψε έπειτα από τα γεγονότα του ελληνοτουρκικού πολέμου της περιόδου 1919-1922 και της Συνθήκης της Λωζάνης. Η Βίλμα Χαστάογλου σημειώνει πως ο αστικός χώρος του Βόλου διαφοροποιήθηκε δραστικά κατά τη διάρκεια της περιόδου 1921-1950, όχι μόνο λόγω της έλευσης των νέων κατοίκων αλλά και λόγω της αναχώρησης ορισμένων παλιών⁹⁸. Η Συνθήκη της Λωζάνης προέβλεπε την ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στο ελληνικό και το τουρκικό κράτος, γεγονός το οποίο σήμαινε πως οι περισσότεροι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Ελλάδας μετατοπίστηκαν στην Τουρκία. Έτσι, η οριστική αναχώρηση του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης του Βόλου, σηματοδότησε και το τέλος του οθωμανικού της παρελθόντος⁹⁹. Στο Βόλο κατέφτασαν 11.945 πρόσφυγες, οι οποίοι στεγάστηκαν προσωρινά σε σκηνές ή σε δημόσια και ιδιωτικά επιταγμένα κτίρια¹⁰⁰. Η απότομη αύξηση του πληθυσμού της πόλης, οδήγησε στη δημιουργία νέων συνοικιών, αμιγώς λαϊκών, με σημαντικότερο παράδειγμα αυτό του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας¹⁰¹. Ο συνοικισμός της Νέας Ιωνίας προέκυψε έπειτα από την παραχώρηση της περιοχής του Ξηρόκαμπου, βορειοδυτικά του ποταμού Κραυσίδωνα, προς εγκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού το 1924¹⁰² (Χάρτης 3). Ένας άλλος συνοικισμός, ο οποίος αναδύθηκε από τα αλληπάλληλα κύματα προσφύγων που δέχτηκε η πόλη, είναι αυτός της Ιωλκού, στο

⁹⁶ Στο ίδιο.

⁹⁷ Στο ίδιο.

⁹⁸ Β. Χαστάογλου, *Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, Βόλος 2007.

⁹⁹ Στο ίδιο.

¹⁰⁰ Κ. Δανιηλίδου, Α. Αθανασιάδου και Α. Αϊβαζόγλου (επιμ.), *Νέα Ιωνία Μαγνησίας. Προσφύγων πόλις*, Νέα Ιωνία Μαγνησίας 2008, σ. 12.

¹⁰¹ Β. Χαστάογλου, *Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 80-85.

¹⁰² Στα πλαίσια αυτής της εργασίας δεν θα αναφερθώ καθόλου στις ονομασίες των οδών του συνοικισμού της Νέας Ιωνίας, αφενός διότι αφορούν κυρίως μνήμες οι οποίες σχετίζονται άμεσα με το συλλογικό τραύμα του εκτοπισμού και της χαμένης πατρίδας, και αφετέρου διότι, διοικητικά, η Νέα Ιωνία έχει αποσπαστεί από το Δήμο Βόλου από το 1947 και αποτελεί ξεχωριστή Δημοτική Ενότητα.

βόρειο τμήμα της πόλης. Το κοινωνικό τοπίο της πόλης αντανακλάται και στον πολεοδομικό ιστό της πόλης, με το δυτικό τμήμα της πόλης (συνοικία Αναλήψεως) να εκπροσωπεί τα λαϊκά και εργατικά στρώματα, ενώ το ανατολικότερο κομμάτι (συνοικίες Μεταμορφώσεως, Αγίου Νικολάου και Αγίου Κωνσταντίνου) ταυτίστηκε περισσότερο με τα αντίστοιχα αστικά στρώματα¹⁰³.

Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, ο Βόλος συνεχίζει να εξελίσσεται διαρκώς, τόσο σε πλαίσια οικιστικής όσο και βιομηχανικής ανάπτυξης. Η αύξηση του πληθυσμού μεταφράζεται και σε αύξηση του εργατικού δυναμικού, κάτι το οποίο συνεπάγεται την ίδρυση νέων βιομηχανικών μονάδων, όπως η αλευροβιομηχανία Λούλη, η Ανώνυμη Εταιρεία Τσιμέντων «Όλυμπος» (1924), η Θεσσαλική Οινόπνευματική Εταιρεία και το κεραμοποιείο Τσαλαπάτα (1926)¹⁰⁴. Οι νέες μονάδες, με τη σειρά τους, προσελκύουν περισσότερο εργατικό δυναμικό από τις γύρω περιοχές και οι εργαζόμενοι του βιομηχανικού κλάδου διευρύνουν τα όρια των ήδη υπάρχουσών συνοικιών, όπως συνέβη στην περίπτωση της συνοικίας της Ανάληψης, ή συσπειρώνονται σε νέες συνοικίες, όπως αυτή της Νέας Δημητριάδας. Όλη αυτή η πρόοδος της περιόδου του μεσοπολέμου, βιομηχανική, οικονομική και πληθυσμιακή, συνέβαλε και στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην πόλη. Κατά τη διάρκεια της πενταετίας 1921-1935, στην πόλη συνέβησαν πολλές εργατικές και απεργιακές κινητοποιήσεις, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την απεργία των εργαζομένων στις 2 Ιουνίου 1936¹⁰⁵. Ωστόσο, όλη αυτή την ανάπτυξη θα ανέκοπτε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος που επακολούθησε.

¹⁰³ «Κοινωνία», στο Α. Δημόγλου και Ε. Κονταξή (επιμ.), *Βόλος, ένας αιώνας. Από την ένταξη στο ελληνικό κράτος (1881) έως τους σεισμούς (1955)*, τ. Α', Βόλος 1999, σ. 164-165.

¹⁰⁴ Κ. Αδαμάκης, «Η αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς ως μοχλός ανάπτυξης της περιοχής», *Εν Βόλω*, τ. 23 (2006), σ. 23.

¹⁰⁵ Λ. Αποστολάκου, «Όψεις της εργατικής κίνησης στο Βόλο στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα», στο Χ. Χαρίτος (επιμ.), *Βόλος 1881-1955. Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Βόλος, 2004, σ. 162.

3.4. ΑΠΟ ΤΟ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΟΥΣ ΣΕΙΣΜΟΥΣ ΤΟΥ 1955

Κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1940-1941 και κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η τοπική κοινωνία κλονίστηκε σε πολλά επίπεδα. Σε υλικό επίπεδο, με την κήρυξη του πολέμου ο στρατός και οι αρχές επέταξαν αυτοκίνητα, τρόφιμα, πρώτες ύλες και άλλα προϊόντα, τακτική την οποία ακολουθήθηκε και κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής¹⁰⁶. Ταυτόχρονα διανοίχτηκε πλήθος αντιαεροπορικών ορυγμάτων, είτε ανοικτά είτε σκεπασμένα, σχεδόν σε όλες τις συνοικίες της πόλης¹⁰⁷, με αποτέλεσμα η όψη του πολεοδομικού συγκροτήματος να αλλάξει αισθητά¹⁰⁸. Οι υπαίθριοι δημόσιοι χώροι, οι οποίοι μέχρι πρότινος αποτελούσαν τόπο αναψυχής και κοινωνικής συναναστροφής, μετατράπηκαν σε σημεία καθημερινής υπενθύμισης της πραγματικότητας του πολέμου.

Με τους πρώτους βομβαρδισμούς της πόλης (4 και 6 Νοεμβρίου 1940), ο πόλεμος έγινε ακόμη πιο απτός, οδηγώντας στη διάνοιξη ορυγμάτων και σε αυλές σπιτιών και στην τοποθέτηση σάκων άμμου για την απορρόφηση της έκρηξης της βόμβας μέχρι και στις ταράτσες των οικημάτων¹⁰⁹. Ο τοπικός Τύπος, σε μια προσπάθεια ενημέρωσης αλλά και ταυτόχρονης τόνωσης του ηθικού του πληθυσμού αναφέρει: «Δύο ημικατεστραμμένα οικήματα επί της οδού Δημητριάδος, τα οποία ήρθαν οι λεβέντες από τα πέρατα του κόσμου να γκρεμίσουν εξυπηρετούντες έτσι το Δήμο Παγασών, ο οποίος από καιρού εσχεδιάσε να τα κατεδαφίση δια λόγους ρυμοτομίας. [...] Οι βόμβες τους, οι περισσότερες των οποίων έπεσαν στη θάλασσα, σκότωσαν ένα πλήθος ψαριών, τα οποία αργότερα περισυνέλεξεν ο κόσμος και τα έφαγε εις υγεία των Ιταλών. Ελπίζομεν ότι όταν έρθουν καμμιά άλλη φορά, τα ψάρια που θα σκοτώσουν να είναι πιο καλοθρεμένα, διότι ως τότε θα εξέλθη ο ιταλικός στόλος της κρύπτης του και έτσι τα ψάρια της Μεσογείου θα παχυνθούν από τα ιταλικά κουφάρια»¹¹⁰. Ωστόσο, μετά την πάροδο των πρώτων ημερών, οι εναέριες επιδρομές κρίθηκαν τόσο επικίνδυνες ώστε οι δημοτικές υπηρεσίες να μεταφερθούν

¹⁰⁶ Α. Δημόγλου, «Συγκρότηση και εξέλιξη της Βιομηχανίας του Βόλου», στο Θ. Μαλούτας (επιμ.), *Βόλος: Αναζήτηση της κοινωνικής ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 33.

¹⁰⁷ Πιο συγκεκριμένα, αντιαεροπορικά ορύγματα υπήρχαν στη Νέα Ιωνία, στα εργοστάσια Οξυγόνου και Τσαλαπάτα, στον κυλινδρόμυλο Λούλη, στις πλατείες των Παλαιών, του Παλαιού Λιμεναρχείου, Ρήγα Φεραίου, Αγ. Νικολάου, Μεταμορφώσεως, Ελευθερίας και Γεωργίου Α' (σημερινό πάρκο Αγ. Κωνσταντίνου), στην αποθήκη Σπίρερ, στην Ηλεκτρική Εταιρεία, στο Γυμναστήριο (στην οδό «Ιωλκού»), μπροστά από την Καθολική εκκλησία και στο Δημοτικό Νοσοκομείο.

¹⁰⁸ *Ταχυδρόμος*, 14/12/1940.

¹⁰⁹ *Ταχυδρόμος*, 7/11/1940.

¹¹⁰ *Η Θεσσαλία*, 5/11/1940.

σε ένα μικρότερο οίκημα και, κατά συνέπεια, δυσκολότερο στον αεροπορικό του εντοπισμό¹¹¹. Συγκεκριμένα, όλες οι υπηρεσίες του Δήμου μεταφέρθηκαν από το κτίριο που βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών «Βασιλέως Κωνσταντίνου» (σημερινή οδός «Δημητριάδος») με «Τοπάλη» σε κτίριο στη συμβολή των οδών «Γαμβέτα» και «Ερμού», όπου λειτουργούσε η χειρουργική κλινική του Γ. Πιτσιώρη¹¹². Η συχνότητα και η ένταση των βομβαρδισμών σύντομα οδήγησαν στην εκτεταμένη χρήση καταφυγίων, τα οποία πέρα από δημόσια (καταφύγιο Αγίου Νικολάου, καταφύγιο Δικαστικού Μεγάρου)¹¹³ μπορούσαν να είναι και επιταγμένα ιδιωτικά. Σε σχετικά δημοσιεύματα της εφημερίδας *Η Θεσσαλία* εκείνη την περίοδο¹¹⁴, περιγράφονταν αναλυτικά η χωρητικότητα των ιδιωτικών καταφυγίων, οι διευθύνσεις σπιτιών και τα ονοματεπώνυμα των ιδιοκτητών. Όλα τούτα κάνουν εμφανή την κατάργηση ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο, ενώ η οικειοποίηση του χώρου των καταφυγίων κατά τη διάρκεια των επιδρομών σαφώς συνετέλεσε και στην δημιουργία ισχυρότερης συνεκτικότητας στο κοινωνικό σύνολο της πόλης. Η γερμανική Κατοχή στην πόλη του Βόλου ξεκίνησε στις 21 Απριλίου 1941, με τη σχετική ανακοίνωση στον Τύπο να είναι λακωνική: «Η πόλις του Βόλου είναι από σήμερα [21 Απριλίου] εις Γερμανικάς χείρας»¹¹⁵.

Η λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει το Βόλο να έχει να αντιμετωπίσει πλήθος προβλημάτων. Οι βομβαρδισμοί είχαν προκαλέσει σοβαρές βλάβες στις σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις, στο λιμάνι, στο εμπορικό τμήμα της πόλης (το οποίο περικλείονταν από τις οδούς «Καρτάλη»-«Αργοναυτών»-«Μεταμορφώσεως» και «Ερμού»), στις βιομηχανικές εγκαταστάσεις και στα οικοδομικά τετράγωνα βορείως της οδού «Ξενοφώντος»¹¹⁶. Η αποκατάσταση των καταστροφών του πολέμου ξεκίνησε το 1946 με κρατική χρηματοδότηση και αφορούσε σε κομμάτια της αποβάθρας του λιμανιού¹¹⁷. Οι επανορθωτικές εργασίες ολοκληρώθηκαν το Φεβρουάριο του 1949¹¹⁸. Ο εμπορικός και βιομηχανικός τομέας κλονίζονται αισθητά, καθώς πολλές από τις μεγάλες βιομηχανίες της πόλης

¹¹¹ Πρακτικά Δ. Παγασών, Απόφαση υπ' αρ. 893/18.11.1940.

¹¹² Στο ίδιο.

¹¹³ *Ταχυδρόμος*, 6/1/1941 και 21/3/1941.

¹¹⁴ *Η Θεσσαλία*, 12/11/1940, 14/11/1940, 15/11/1940 και 16/11/1940.

¹¹⁵ Ιωακείμ, Μητροπολίτου Δημητριάδος, *Μεταξύ κατακτητών και ανταρτών*, Αθήνα 1950, σ. 20.

¹¹⁶ Β. Χαστάογλου, *Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, Βόλος 2007, σ. 90.

¹¹⁷ Ι. Κ. Παπαϊωάννου (επιμ.), *Ο Βόλος και το Πήλιο*, τ. Α', Βόλος 1959, σ. 124-125.

¹¹⁸ Στο ίδιο.

διακόπτουν τη λειτουργία τους και η διακομιδή προϊόντων από το λιμάνι περιστέλλεται¹¹⁹.

Η μεταπολεμική κατάσταση του Βόλου βελτιώνεται οπτικά στο κεντρικό κομμάτι της πόλης, όμως στις περιφερειακές συνοικίες παραμένει δραματική. Το 1951, οι συνθήκες που επικρατούν στον προσφυγικό καταυλισμό της Ιωλκού είναι τραγικές. Σύμφωνα με άρθρο στην εφημερίδα *Ταχυδρόμος*: «Μία από τις αθλιότερες, που είναι και η πολυπληθέστερη, είναι η συνοικία του τέρματος της οδού Ιωλκού. [...] Όλος ο [...] χώρος, ανατολικά και δυτικά της οδού Ιωλκού, από την οδό Βύρωνος και άνω καλύπτεται από ξύλινες και τενεκεδένιες παράγκες, που κάθε άλλο παρά ανθρώπινες κατοικίες δύνανται να θεωρηθούν. [...] Πώς θα μπορούσε να νοηθή ενδιαφέρον για μια καλή εμφάνισι της πόλεως, για εξωραϊσμό και για καταπολέμησι της κρίσεως στέγης, όταν λίγο πιο πάνω από τα μεγαλοπρεπή μέγαρα και ωραίους κήπους υπάρχει ένας συνοικισμός από αθλιώτατες παράγκες... Τι θα έλεγε λοιπόν ο κάθε ξένος, όταν μέσα στην ίδια πόλη και δίπλα στα μεγάλα σπίτια αντικρύζει ένα πλήθος που με δυσκολία κινείται και αναπνέει;»¹²⁰. Όπως παρατηρεί και ο αρθρογράφος, η αντίθεση ανάμεσα στις συνοικίες του κέντρου της πόλης και σε εκείνες που τοποθετούνται στην περιφέρεια αυτής είναι τεράστια. Παρόμοια κατάσταση εντοπίζεται την ίδια περίοδο και στο συνοικισμό της Αναλήψεως, με τους κατοίκους της, ελλείψει ανοιχτού δημόσιου χώρου, να χρησιμοποιούν την οδό «Αναλήψεως» ως πλατεία¹²¹. Μπορούμε, επομένως, να εντοπίσουμε την κοινωνική διαφοροποίηση ανάμεσα στις περιφερειακές συνοικίες, όπου διαμένει προσφυγικός πληθυσμός αλλά και τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα του ντόπιου πληθυσμού, σε σχέση με τις κεντρικότερες συνοικίες με «τα μεγαλοπρεπή μέγαρα και [τους] ωραίους κήπους», όπου οι κάτοικοι προέρχονται από πιο αστικές κοινωνικές τάξεις. Η κοινωνική αυτή διαφοροποίηση μπορεί να εντοπιστεί και στην ανύπαρκτη ρυμοτόμηση των κατώτερων κοινωνικά συνοικιών.

Οι οικιστικές και οικονομικές συνθήκες της πόλης θα επιδεινωθούν περαιτέρω από μία σειρά φυσικών καταστροφών που θα πλήξουν την περιοχή σε χρονικό διάστημα μόλις τριών ετών. Οι σεισμοί που έπληξαν το Βόλο κατά τη διάρκεια της τριετίας 1954-1957 συνέβαλαν στην όξυνση του οικονομικού προβλήματος της

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 125-126.

¹²⁰ Ταχυδρόμος, 11/9/1951.

¹²¹ Ι. Κ. Παπαϊωάννου (επιμ.), *Ο Βόλος και το Πήλιο*, τ. Α', Βόλος 1959, σ. 80-81.

πόλης, αφήνοντας μεγάλο αριθμό των κατοίκων χωρίς οίκημα και χωρίς δουλειά¹²². Οι ισχυρότεροι από αυτούς τους σεισμούς έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Απριλίου 1955. Η τοπική εφημερίδα *Ταχυδρόμος* αναφέρει: «Η πόλις ολόκληρος εταράχθη από σεισμόν, παρόμοιον του οποίου εις έντασιν δεν εγνώρισε μέχρι τούδε»¹²³. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζει και η τοπική εφημερίδα *Η Θεσσαλία*, η οποία στο πρωτοσέλιδο της 21ης Απριλίου 1955 αναφέρει: «Εικόνα αγωνίας και απογνώσεως παρουσιάζει η πόλις του Βόλου. Πλέον των εννέα χιλιάδων ατόμων παραμένουν χωρίς στέγην. Γενική αξίωσις είναι να ληφθούν άμεσα και οριστικά μέτρα αντιμετώπισεως της καταστάσεως»¹²⁴. Ο σεισμός αυτός ήταν τόσο ισχυρός και προκάλεσε καταστροφές τόσο μεγάλου μεγέθους ώστε η είδηση να αποτελεί πρωτοσέλιδο και σε αθηναϊκές εφημερίδες της περιόδου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση της εφημερίδας *Ελευθερία*, στους τίτλους της οποίας αναγράφεται: «Ισχυρός σεισμός έπληξε τον Βόλον ενώ νέφος σκόνης εκάλυπτε την πόλιν. Εις νεκρός και άνω των 40 τραυματιών. Η πόλις εβυθίσθη εις το σκότος και οι αλλόφρονες κάτοικοι περιέτρεχον τα οδούς με κηρία. Τα πλοία εις τον λιμένα εκλυδωνίσθησαν ισχυρώς»¹²⁵. Η είδηση καταλαμβάνει και την πρώτη σελίδα της εφημερίδας *Εθνικός Κήρυξ*: «Η πόλη του Βόλου δεν υπάρχει πλέον! Κατεστράφη ολοσχερώς και τα πάντα κείνται εις ερείπια. Η τρομακτική σεισμική δόνησις της 9.10 της χθες συνεπλήρωσε την συμφοράν. 7 νεκροί και 61 τραυματία καταμετρήθησαν μέχρι της στιγμής. Οι άστεγοι εις τον νομόν υπερβαίνουν τους 30.000. Οι βασιλείς φθάνουν σήμερα εις την πληγείσαν περιφέρειαν»¹²⁶.

Η πόλη σχεδόν ισοπεδώθηκε, με τα περισσότερα κτίρια να έχουν καταρρεύσει ή να έχουν υποστεί σοβαρότατες ζημιές¹²⁷. Στην πρώτη πρόχειρη καταγραφή των ζημιών καταγράφηκαν 52 οικοδομές σε κατάρρευση, 159 με σοβαρές βλάβες και 254 με ελαφριές, ενώ αριθμήθηκαν 3.500 άστεγοι¹²⁸. Εκτός από τους σεισμούς, η πλημμύρα που σημειώθηκε στην περιοχή στις 13 Οκτωβρίου 1955 επέτεινε της

¹²² χ.σ., «Βιομηχανικά κτίρια του Βόλου – Παρελθόν – Παρόν – Μέλλον», *Εν Βόλω*, (1997), σ. 147-148.

¹²³ *Ταχυδρόμος*, 22/2/1955.

¹²⁴ *Η Θεσσαλία*, 21/4/1955.

¹²⁵ *Ελευθερία*, 22/4/1955. Διαθέσιμο στον ιστότοπο

<http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin.asp?c=64&dc=20&db=4&da=1955> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 04/02/2020).

¹²⁶ *Εθνικός Κήρυξ*, 22/4/1955.

¹²⁷ Β. Χαστάογλου, *Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, Βόλος 2007, σ. 111-133.

¹²⁸ Στο ίδιο.

ζημιές στην πόλη, προκαλώντας τον καταποντισμό ολόκληρων συνοικιών¹²⁹. Η καταστροφή του μεγαλύτερου μέρους της πόλης οδήγησε, όπως γίνεται αντιληπτό, στην ανάγκη ανοικοδόμησής της. Το έργο της ανοικοδόμησης ανατέθηκε στον στρατό¹³⁰. Ο Βόλος ανοικοδομήθηκε πάνω στο παλιό σχέδιο πόλης, ενώ με το Βασιλικό Διάταγμα της 11.6.1956¹³¹, στο σχέδιο εντάχθηκαν και οι συνοικίες των Αγίων Αναργύρων, της Νεάπολης, της Χιλιαδούς, του Καραγάτς και της Νέας Δημητριάδας¹³² (Παράρτημα, Χάρτης 4).

¹²⁹ Π. Κυπριώτης – Κ. Λιάπης (επιμ.), *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Βόλος 2004, σ. 323-324.

¹³⁰ Ό.π.

¹³¹ Φ.Ε.Κ. 144Α/56

¹³² Α. Δημόγλου, «Η πολεοδομική οργάνωση της πόλης του Βόλου», στο Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο-λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 14-16.

4. Η ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΔΡΟΜΩΝ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ (1956-1967)

4.1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Μετά το τέλος του Εμφυλίου πολέμου το 1949, ξεκινά μία περίοδος πολιτικής αστάθειας για την Ελλάδα. Η δεκαετία του 1950 υπήρξε ιδιαίτερα πυκνή όσον αφορά στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν τόσο στο εσωτερικό όσο και το εξωτερικό της χώρας. Οι πολιτικές ιδεολογίες που συγκρούονταν, κατέληξαν με την επικράτηση των συντηρητικών και εθνικοφρόνων πολιτικών σχημάτων, λόγου χάρη από την «Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση» (ΕΡΕ), που πήρε το όνομά της το 1955 και επικράτησε έως το 1963¹³³. Η χώρα βρίσκονταν σε ένα μόνιμο καθεστώς εκλογικών αναμετρήσεων και παραιτήσεων, ενώ η διακυβέρνηση της χώρας βρισκόταν στα χέρια υπηρεσιακών κυβερνήσεων κυρίως. Παράλληλα, το Κυπριακό ζήτημα, βρίσκεται σε εξέλιξη.

Η πολιτική αστάθεια κατά την περίοδο 1950-1964, με κύριο χαρακτηριστικό την αδυναμία σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης, είχε ως αποτέλεσμα την διακυβέρνηση της χώρας είτε από κυβερνήσεις συνεργασίας με βραχυπρόθεσμη διάρκεια είτε από υπηρεσιακές κυβερνήσεις διορισμένες από τα Ανάκτορα.¹³⁴ Το 1952, η υποτίμηση της δραχμής, σε συνδυασμό με την πολιτική προσέλκυσης ξένων κεφαλαίων¹³⁵, έδωσαν σημαντική ώθηση ανάπτυξης στους τομείς της βιομηχανίας και της γεωργίας¹³⁶. Η εισροή ξένων κεφαλαίων ήταν πολύ σημαντική για την ανάκαμψη της χώρας, καθιστώντας ενδεχομένως προτεραιότητα την εύρυθμη λειτουργία των πόλεων και την διευκόλυνση των ξένων επενδυτών που θα έρχονταν στη χώρα. Σημαντικό ρόλο έπαιζε και η ονομασία των ανώνυμων δρόμων έτσι ώστε να διευκολυνθούν οι ταχυδρομικές υπηρεσίες αλλά και η κίνηση των ξένων επενδυτών. Έχοντας περάσει τρομακτικές δυσκολίες κατά τη διάρκεια των χρόνων 1940-1949, η Ελλάδα ήταν μία από τις χώρες οι οποίες βρισκόταν μάλλον σε μειονεκτική θέση σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες με την έναρξη της δεκαετίας

¹³³ Ν.. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Βιβλιογραφικός οδηγός του Σπύρου. Ι. Ασδραγά, Αθήνα 2007, σ.144.*

¹³⁴ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967, Αθήνα 2000, σ.102-224.*

¹³⁵ Ν.2687/1953.

¹³⁶ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967, ο.π, σ.180.*

του 1950. Σιγά σιγά στην υπόλοιπη Ευρώπη τα κράτη αρχίζουν να ανακάμπτουν, κυρίως χάρη στην οικονομική ενίσχυση που προσέφερε το σχέδιο Μάρσαλ, αλλά στην Ελλάδα, μέρος των πολύτιμων αυτών κονδυλίων είχε προωθηθεί στις ανάγκες του εμφυλίου πολέμου και στις πρόσθετες καταστροφές που αυτός επέφερε¹³⁷. Με το τέλος του εμφυλίου, η χώρα βρέθηκε σε μία κατάσταση εξάρτησης από ξένες κυβερνήσεις, τόσο λόγω της αμερικανικής εισχώρησης στη διαδικασία λήψης εσωτερικών αποφάσεων όσο και λόγω της χρηματικής βοήθειας η οποία ήταν απαραίτητη για την ανασυγκρότηση του κράτους¹³⁸. Όλοι αυτοί οι παράγοντες θα μπορούσαν να αιτιολογούν την επιθυμία του ελληνικού κράτους να ευχαριστήσει και να εξυπηρετήσει κατά το δυνατό περισσότερο τις ξένες κυβερνήσεις, ακόμη και σε ζητήματα που άπτονται της εύρυθμης χωροτακτικής λειτουργίας των αστικών κέντρων.

Οι εγκύκλιοι που φτάνουν στους νομάρχες και επάρχους της χώρας έχουν ως στόχο τη διευθέτηση των ζητημάτων που σχετίζονται με την λειτουργικότητα του αστικού ιστού, όμως η διαδικασία δεν υπήρξε τόσο απλή όσο φαίνεται. Για παράδειγμα, σε διάφορες πόλεις ανά την επικράτεια, κατά τη διαδικασία ονομασίας των δρόμων, επιλέχθηκαν ονόματα τοπικών ηρώων που σχετίζονταν με την επανάσταση του 1821, με τα οποία δεν υπήρχε καμία εξοικείωση από την πλευρά των ξένων πολιτών που θα επισκέπτονταν την πόλη. Ωστόσο, δε θα πρέπει να ξεχνάμε πως οι μνημονεύσεις τοπικών ηρώων πολύ συχνά μπορούν να ερμηνευθούν από την τοπική κοινωνία ως συμβολή στην εθνική ιστορία¹³⁹.

Η πόλη του Βόλου κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1950 αναπτύσσεται ραγδαία, όπως συνέβη με όλα τα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας αλλά και της Ελλάδας ευρύτερα. Ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 8.477 κατοίκους σε διάστημα εννέα χρόνων σύμφωνα με τα στοιχεία των απογραφών που έγιναν το 1951 και το 1961¹⁴⁰. Η βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης έφερε πολλούς απασχολούμενους στα εργοστάσια, με αποτέλεσμα την διεύρυνση των ορίων της. Αυτή η επέκταση της πόλης, έφερε

¹³⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, «Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959» στο Κ. Μπότσοιου και Γ. Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 19.

¹³⁸ Στο ίδιο.

¹³⁹ Μ. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

¹⁴⁰ Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.statistics.gr/2011-census-pop-hous> (Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/01/2020).

αλλαγές στην ρυμοτομία, νέες συνοικίες δημιουργήθηκαν με νέους δρόμους και πλατείες, που έπρεπε (στη συνέχεια) να λάβουν ονόματα.

Κατά την διάρκεια αυτής της δεκαετίας, τη διοίκηση της πόλης του Βόλου αναλαμβάνουν συνολικά δέκα δήμαρχοι: α) Ζήσης Ζησάκης, 26 Μαΐου 1946 έως 14 Αυγούστου 1950, β) Θεόφιλος Τζίκας, 10 Αυγούστου 1950 έως 19 Σεπτεμβρίου 1950, γ) Κωνσταντίνος Δάρας, 20 Σεπτεμβρίου 1950 έως 15 Ιανουαρίου 1951, δ) Παναγιώτης Βουγάς, 16 Ιανουαρίου 1951 έως 31 Μαΐου 1951, ε) Γεώργιος Κοντοστάνας, 1 Ιουνίου 1951 έως 4 Φεβρουαρίου 1955, στ) Γεώργιος Καρτάλης, 5 Φεβρουαρίου 1956 έως 31 Ιουλίου 1956, ζ) Αριστείδης Στουρνάρας, 1 Φεβρουαρίου 1956 έως 27 Απριλίου 1956 (ασκών χρέη δημάρχου), η) Θεόδωρος Κλαυσόπουλος, 28 Απριλίου 1956 έως 10 Μαΐου 1959, θ) Ιωάννης Κονταράτος, 11 Μαΐου 1959 έως 15 Αυγούστου 1964, ι) Θεόδωρος Κλαυσόπουλος (για δεύτερη φορά), 16 Αυγούστου 1964 έως 16 Αυγούστου 1967, οπότε κι απομακρύνεται για να τοποθετηθεί από την ηγεσία της δικτατορίας ο απόστρατος αξιωματικός Γεώργιος Σάρος.

Στις δημοτικές εκλογές του 1954, νικητής αναδεικνύεται ο Γεώργιος Καρτάλης. Στην διάρκεια της θητείας του ως δημάρχου, βρίσκεται στο επίκεντρο και των γενικότερων πολιτικών εξελίξεων της χώρας, λόγω της παράλληλης συμμετοχής του ως βασικό στέλεχος στο κόμμα «Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού». Λίγο καιρό μετά την ανάληψη των καθηκόντων του έχει να διαχειριστεί τα μεγάλα προβλήματα που άφησαν πίσω τους οι σεισμοί του 1955¹⁴¹. Στις 16 Μαΐου 1955, φθάνει στον Βόλο ο Εθνάρχης Μακάριος, που ανακοινώνει βοήθεια εκ μέρους των Κυπρίων, ενώ ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Ιωακείμ οργανώνει λαϊκά συσσίτια. Τον Οκτώβριο του 1955, οι πλημμύρες που ακολουθούν μια σειρά από έντονες βροχοπτώσεις, προκαλούν νέες καταστροφές και θανάτους ανθρώπων¹⁴². Οι σεισμοί του 1955 και οι πλημμύρες όχι μόνο θα καταστρέψουν την αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της πόλης, αλλά θα επιφέρουν οικονομική κρίση και κάμψη της βιομηχανικής δραστηριότητας¹⁴³. Μεγάλα εργοστάσια, όπως η καπνοβιομηχανία Ματσάγγου, η υφαντουργία Παπαγεωργίου και οι σιδηρουργίες Γκλαβάνη και

¹⁴¹Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας, *92 χρόνια Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας: Ο Βόλος μετά τους σεισμούς (1955-2004)*, Βόλος, χ.χ. σ. 331.

¹⁴²Στο ίδιο, σ. 332.

¹⁴³Α. Πρασά, «Η βιομηχανική ανάπτυξη της Μαγνησίας, Ιστορική αναδρομή. Προς την αποβιομηχάνιση», Βόλος: Πρακτικά Σεμιναρίου ΑΡΓΩ, εκδ. 1998, Γ.Α.Κ – Αρχαία Νομού Μαγνησίας, σ. 131-144.

Σταματόπουλου έπαψαν να λειτουργούν και πολλές επιχειρήσεις οδηγήθηκαν σε πτώχευση, καθώς το κράτος αδυνατούσε να καλύψει ενδεχόμενες χρηματοδοτήσεις, ενώ τα επιτόκια των δανείων είχαν αγγίξει το 35%¹⁴⁴. Άλλωστε, η τοπική βιομηχανία ήταν παλαιού τύπου και αδυνατούσε να ανταγωνιστεί τις σύγχρονες βιομηχανικές μονάδες¹⁴⁵.

Με αφορμή την ολοκληρωτική καταστροφή του 80% των κτιρίων της πόλης, ο Βόλος βρέθηκε σε τραγική κατάσταση και χρειάστηκε να ανοικοδομηθεί με ταχύτατους ρυθμούς, προκειμένου η πόλη να ανακτήσει δυνάμεις και να επανέλθει σε φυσιολογικούς ρυθμούς λειτουργίας κι οργάνωσης¹⁴⁶. Το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας της πόλης, εκείνη την περίοδο, απαρτίζεται από ανθρώπους άστεγους και άνεργους. Ο Γεώργιος Καρτάλης, καθ' όλη τη διάρκεια της δημαρχιακής του θητείας, παρέμεινε στο επίκεντρο και των γενικότερων πολιτικών εξελίξεων. Ως βασικό στέλεχος του «Δημοκρατικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού», βρισκόταν σε συνεχείς διαβουλεύσεις με το Σοφοκλή Βενιζέλο¹⁴⁷, οι οποίες και οδήγησαν σε συνασπισμό πολιτικών κομμάτων και δημιούργησαν την «Φιλελευθέρα Δημοκρατική Ένωση» (ΦΔΕ)¹⁴⁸. Οι διεργασίες αυτές, οι οποίες δεν απασχολούσαν μόνο το δήμαρχο αλλά και το σύνολο των πολιτών του Βόλου, έγιναν πυκνότερες το 1956 και στις 28 Ιανουαρίου 1956 ο Γεώργιος Καρτάλης υπέβαλε την παραίτησή του από το δημαρχιακό αξίωμα¹⁴⁹.

Το ίδιο έτος και ένα χρόνο μετά τους σεισμούς, δήμαρχος της πόλης αναλαμβάνει ο Θεόδωρος Κλαυσόπουλος, ο οποίος εκλέγεται ως ανεξάρτητος, υποστηριζόμενος από την «Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου» (ΕΠΕΚ) και την «Ένιαία Δημοκρατική Αριστερά» (ΕΔΑ), επικρατώντας του Ιωάννη Κονταράτου, ο

¹⁴⁴ Α. Δημόγλου, «Συγκρότηση και εξέλιξη της Βιομηχανίας του Βόλου», στο Θ. Μαλούτας (επιμ.), *Βόλος: Αναζήτηση της κοινωνικής ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 33.

¹⁴⁵ Α. Πρασά, «Η βιομηχανική ανάπτυξη της Μαγνησίας, Ιστορική αναδρομή. Προς την αποβιομηχάνιση», ό.π. σ. 131-144.

¹⁴⁶ Μ. Τριανταφυλλίδη, *Το φαινόμενο της προαστιοποίησης στη Θεσσαλία: Τυπολογία κατοικίας και μορφολογία αστικού ιστού στα προάστια των Θεσσαλικών πόλεων*, Διδακτορική Διατριβή, ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2010.

¹⁴⁷ Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας, *92 χρόνια Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας: Ο Βόλος μετά τους σεισμούς (1955-2004)*, Βόλος, χ.χ. σ. 331.

¹⁴⁸ *Λόγος του Αρχηγού της Φιλελευθέρας Δημοκρατικής Ενώσεως κ. Σοφοκλή Βενιζέλου προς το Εθνικόν Συμβούλιον: 16-7-1955*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://repository.edik-archives.gr/content/documentfiles/24/02449/013_ocr.pdf (Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 5/2/2020).

¹⁴⁹ Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας, *92 χρόνια Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας: Ο Βόλος μετά τους σεισμούς (1955-2004)*, ό.π., σ. 331.

οποίος υποστηριζόταν από τον «Ελληνικό Συναγερμό».¹⁵⁰ Ο Θεόδωρος Κλαψόπουλος άρχισε να ονοματοθετεί νέους δρόμους από το 1957. Κατά την διάρκεια της θητείας του, ονομάστηκαν 226 οδοί¹⁵¹.

Παράλληλα, το 1956 εγκρίνεται το σχέδιο επέκτασης του σχεδίου της πόλης, με την ένταξη των οικισμών Νεάπολης, Αγίων Αναργύρων, Χιλιαδούς, Καλλιθέας, Καραγάτς και Νέας Δημητριάδας¹⁵² (Παράρτημα Χάρτης 4). Ο Τύπος της εποχής αναφέρονταν στο θέμα εκτεταμένα με συνεχόμενα άρθρα: «Μετά τους σεισμούς, ο Βόλος αγωνίζεται σήμερα να ξανάβρη τον δρόμο του. Σκληρή μάχη που συνεχίζεται ανάμεσα στις σύγχρονες αντιξοότητες. Η ανοικοδόμηση ξεπέρασε την κρίσιμη καμπή και ολοκληρώνεται. Έτσι η πολιτεία όλο και μεγαλώνει σε έκταση και σε πληθυσμό. Οι Βολιώτες είναι πεισματάρηδες. Κτίζουν καινούρια σπίτια και μαζί με αυτά ξενοδοχεία, κινηματογράφους και φάμπρικες. Σε κάθε συνοικία καινούριες οικοδομές, πλατείες και πάρκα. Στη λεωφόρο Δημητριάδος σκαλωσιές για πολυώροφες πολυκατοικίες»¹⁵³. Η πόλη ξαναχτίστηκε από το στρατό πάνω στο παλιό σχέδιο με την ανάθεση του έργου από τον Πρωθυπουργό Αλέξανδρο Παπάγο στη διοίκηση ανοικοδόμησης του στρατού η οποία προκάλεσε την έντονη διαφωνία του Γεωργίου Καρτάλη¹⁵⁴. Η έκταση της πόλης διπλασιάστηκε με σύγχρονες αντισεισμικές κατοικίες και εκτεταμένο δίκτυο ύδρευσης¹⁵⁵. Κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 που ακολούθησαν, ο συνδυασμός της αντιπαροχής με την αύξηση του συντελεστή δόμησης και του μέγιστου ύψους δόμησης στα είκοσι μέτρα, δίνουν την πυκνοδομημένη αστική εικόνα που διατηρεί η πόλη μέχρι και σήμερα (Παράρτημα, Χάρτης 5).

Η ταχεία ανοικοδόμηση, με τη δημιουργία νέων συνοικιών και δρόμων, γέννησε την ανάγκη απόδοσης ονομασιών σε πλήθος καινούργιων οδών.-Οι συνεχείς αποφάσεις ονοματοθεσιών από την δημοτική αρχή του Βόλου έχουν προηγηθεί κατά έναν χρόνο της δημοσιοποίησης του πρώτου σχετικού ΦΕΚ (1958). Από τις 226 οδούς, οι 60 φέρουν ονόματα που έχουν άμεση σχέση με την αρχαιότητα (για παράδειγμα, οδός «Αθηνάς», οδός «Ολυμπιάδος», οδός «Κερύνειας», οδός

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 332.

¹⁵¹ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο-λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009.

¹⁵² Β. Χαστάογλου, *Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, Βόλος 2007.

¹⁵³ Ν. Παπαδημητρίου, «Ο Βόλος αγωνίζεται», εφ. *Ελευθερία*, 7 Μαρτίου 1965, σ. 11.

¹⁵⁴ Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας, *92 χρόνια Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας: Ο Βόλος μετά τους σεισμούς (1955-2004)*, Βόλος, χ.χ. σ. 332.

¹⁵⁵ Β. Χαστάογλου, ό.π., σ. 116.

«Φερών»), ενώ άλλες 59 με την επανάσταση του 1821 (οδός «25^{ης} Μαρτίου», οδός «Παπαφλέσσα», οδός «Στρ. Ιωάννη Μακρυγιάννη», οδός «Δερβενακίων»)¹⁵⁶. Βλέπουμε λοιπόν ότι περισσότερες από τις μισές ονομασίες που αποδόθηκαν εκείνη την εποχή (52,5%) αντλούν τη θεματολογία τους από το "ένδοξο παρελθόν" των Ελλήνων και φέρουν άμεση συσχέτιση με τα νοήματα που διαπλέκουν το εθνικό αφήγημα, όπως αυτό παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Από τις υπόλοιπες οδούς, οι 38 αντλούν τα ονόματα τους από πόλεις και χωριά (για παράδειγμα, οδός «Άλλης Μεριάς», οδός «Γιαννιτσών», οδός «Αράχοβας», οδός «Σκοπέλου», οδός «Σπετσών»), οι 32 αφορούν στις τέχνες και τα γράμματα (οδός «Ανδρέα Καρκαβίτσα», οδός «Κωνσταντίνου Καβάφη», οδός «Αλέξανδρου Δελμούζου», οδός «Γιάννη Ψυχάρη»), οι 11 αναφέρονται σε τοπικούς άρχοντες και ευεργέτες (οδός «Γεωργίου Καρτάλη», οδός «Δαμιανού Κυριαζή», οδός «Σοφοκλή Τριανταφυλλίδη»), οι επτά τιμούν την αντίσταση και την κατοχή του 1940 (οδός «28^{ης} Οκτωβρίου», οδός «Εθνικής Αντιστάσεως»), ίδιος αριθμός αναφέρεται και σε θέματα σχετικά με την θρησκεία (οδός «Αγίου Δημητρίου», οδός «Αγίων Θεοδώρων»), τρεις μνημονεύουν τους βάλκανικούς πολέμους για παράδειγμα (οδός «Λαχανά», οδός «Αλέξανδρου Τσιμπούκι»), δύο τιμούν τον Κυπριακό Αγώνα (οδός «Εθνάρχου Μακαρίου»), ενώ εντοπίζεται από μία αναφορά στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οδός («Σκρα»), στη Μάχη της Μακρυνίτσας (οδός «Νικολάου Γατζοπούλου»), στο Βυζάντιο (οδός «Δημητρίου Πολιορκητού»), στο Φανάρι (οδός «Καρατζά»), στη Μικρασιατική καταστροφή (οδός «Νικολάου Πλαστήρα»), στην Ενοποίηση Ιταλίας (οδός «Τζουζέπε Γαριβάλδη») και στο Μακεδονικό Αγώνα (οδός «Κώστα Γαρέφη»)¹⁵⁷.

Στις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου του 1958, πήραν μέρος στις εκλογές στην Μαγνησία, τέσσερις κομματικοί συνδυασμοί: η «Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά» (ΕΔΑ), η «Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση» (ΕΡΕ), η «Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωση» (ΠΑΔΕ), και το «Κόμμα Φιλελευθέρων». Η ΕΔΑ έρχεται πρώτο κόμμα στον νομό Μαγνησίας, εκλέγοντας τρεις βουλευτές. Παρότι οι εκλογές διεξήχθησαν μέσα σε κλίμα έντονου αντικομμουνισμού, με μέτρα που ίσχυαν από την εποχή του εμφύλιου και δεν είχαν αναιρεθεί από τις προηγούμενες

¹⁵⁶ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο-λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009.

¹⁵⁷ Στο ίδιο.

κυβερνήσεις, η ΕΔΑ έλαβε μεγάλο ποσοστό¹⁵⁸. Στην πόλη του Βόλου, μετά τις εκλογές, ενεργοποιήθηκε εκ νέου ο μηχανισμός αντικομμουνιστικής καταστολής, με εκφοβισμούς όχι μόνο στα στελέχη και τους οπαδούς της ΕΔΑ, αλλά και στους απλούς πολίτες. Τα γραφεία της ΕΔΑ, που βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών Μακεδονομάχων και Αλεξάνδρας, πυρπολούνταν συνεχώς, με τον φύλακα Γιάννη Ουσταμπασιδίδη να τα ανοίγει καθημερινά παρ' όλο που δεν ερχόταν κανείς¹⁵⁹. Όλα αυτά είχαν δημιουργήσει ένα καθεστώς, όπου ολόκληρη η πόλη είχε στην ουσία μετατραπεί σε «γκέτο για τους αριστερούς»¹⁶⁰. Υπό τις συνθήκες στις 5 Απριλίου 1959, διεξάγονται οι δημοτικές εκλογές: δήμαρχος της πόλης εκλέγεται ο Ιωάννης Κονταράτος της ΕΡΕ. Σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας «Μακεδονία» για τα εκλογικά αποτελέσματα, στο Βόλο «έλαβεν ο συνδυασμός Κονταράτου (κυβερνητικός) [...] έδρας 12, ο συνδυασμός κέντρου [...] έδρας 6 και ο συνδυασμός της αριστεράς [...] έδρας 7»¹⁶¹. Το αποτέλεσμα προκαλεί ερωτήματα, καθότι στις προηγούμενες δυο εκλογικές αναμετρήσεις, του 1951 και 1954 αντίστοιχα, η «Δημοκρατική Συνεργασία» της ΕΔΑ σε συνεργασία με την παράταξη του Γεωργίου Καρτάλη, λάμβανε ποσοστά 58% με 60% κι έβγαζε δικό της δήμαρχο. Τα αποτελέσματα των εκλογών κρίνονται ως αβέβαια καθώς «δεδομένου, ότι εις ουδεμίαν σχεδόν των μεγάλων πόλεων εξησφαλίσθη απόλυτος πλειοψηφία της κυβερνητικής ή της αντικυβερνητικής παρατάξεως, φυσικόν είναι η εκλογή να εξαρτηθή από πολλούς παράγοντας, οι οποίοι δεν είναι δυνατόν να προκαθοριστούν από τούδε»¹⁶². Τον Μάιο του 1959 έγιναν επαναληπτικές εκλογές, όπου και πάλι επικράτησε ο Ιωάννης Κονταράτος. «Ο κ. Κονταράτος ευθύς ως ανέλαβε σήμερα [26 Μαΐου 1959] τα καθήκοντά του, εξήτησεν ονομαστικήν κατάστασιν των εκτάκτων υπαλλήλων του δήμου και των ημερομισθίων τοιούτων, δια να απολυθούν

¹⁵⁸ Μ. Κουντούρης, «Εκλογές 1958, μια επέτειος που είναι ακόμη επίκαιρη», *Εν Βόλω*, τ.29 (2008), σ. 66.

¹⁵⁹ Στο ίδιο.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 67.

¹⁶¹ «Τα τελικά αποτελέσματα των Δημοτικών Εκλογών εις τους Δήμους όλων των πόλεων της Ελλάδος», εφημερίδα *Μακεδονία*, 7 Απριλίου 1959, σ. 4. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin.asp?c=124&dc=7&db=4&da=1959> (Ημερομηνία πρόσβασης: 27/01/2020).

¹⁶² «Είναι αβέβαιον ποίοι θα εκλεγούν δήμαρχοι εις τας Αθήνας, τον Πειραιά, την Θεσσαλονίκη καθώς και εις τα άλλας μεγάλας πόλεις όπου εκλέγονται σύμβολοι όλων των κομμάτων. Σημαντική μείωσις των ψήφων της ΕΡΕ εις Αθήνας», εφημερίδα *Μακεδονία*, 7 Απριλίου 1959, σ. 8. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin.asp?c=124&dc=7&db=4&da=1959> (Ημερομηνία πρόσβασης: 27/01/2020).

ως δήθεν πλεονάζοντες. Η ενέργεια αυτή του νέου δημάρχου αποτελεί κομματικήν πράξιν εκδικήσεως»¹⁶³.

Επομένως, αυτή η ανατροπή στο πολιτικό σκηνικό υπήρξε θεαματική και, ενδεχομένως να μπορεί να αποδοθεί στην τρομοκρατία του αμέσως προηγούμενου διαστήματος¹⁶⁴. Μια γενικότερη ανάγνωση των εκλογικών αποτελεσμάτων της δεκαετίας του 1950, φανερώνει την επικράτηση των θέσεων της Αριστεράς και του Κέντρου στην πόλη με ελάχιστες εξαιρέσεις¹⁶⁵, μια τάση η οποία διατηρήθηκε από τις τοπικές αρχές της πόλης μέχρι τη δεκαετία του 1990¹⁶⁶. Όταν λοιπόν αναλαμβάνει την τοπική εξουσία ο Ιωάννης Κονταράτος, ο οποίος υποστηριζόταν από την ΕΡΕ, ήταν αναμενόμενο να προβεί σε συμβολικές χωροταξικές αλλαγές έτσι ώστε να εδραιώσει στο συλλογικό ασυνείδητο την εγκυρότητα των πολιτικών του θέσεων. Έτσι, προχωρά σε μία σειρά μετονομασιών, όπως στην αλλαγή του ονόματος της οδού «Γαλλίας» σε «Γεωργίου Καρτάλη» το 1960, πρόταση η οποία είχε ήδη συζητηθεί από τα δημοτικά συμβούλια της πόλης κατά τη διάρκεια των δύο προηγούμενων ετών, αλλά οριστικοποιήθηκε επί δημαρχίας Ιωάννη Κονταράτου με την απόφαση υπ' αρ. 199/1960.

¹⁶³ «Κυβερνητικοί εξετράπησαν εις τραμπουκισμούς εξοργισθέντες σφόδρα διότι εις πολλά πόλεις δεν ανεδείχθησαν δήμαρχοι της αρεσκείας των», εφημερίδα *Μακεδονία*, 26 Μαΐου 1959, σ. 5. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin.asp?c=124&dc=26&db=5&da=1959> (Ημερομηνία πρόσβασης: 27/01/2020).

¹⁶⁴ Μ. Κουντούρης, «Εκλογές 1958, μια επέτειος που είναι ακόμη επίκαιρη», *Εν Βόλω*, τ. 29 (2008), σ. 67.

¹⁶⁵ Μ. Παντελίδου, «Η Πολιτική φυσιογνωμία του Βόλου: Στοιχεία για τη σκιαγράφιση της τοπικής πολιτικής κουλτούρας», στο Θ. Μαλούτας (επιμ.), *Βόλος: Αναζήτηση της κοινωνικής ταυτότητας*, Αθήνα 1995, σ. 41.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 43.

4.2. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ

Εν μέσω όλης αυτής της τεταμένης πολιτικής κατάστασης, κι ενώ η πόλη έχει να αντιμετωπίσει σημαντικές προκλήσεις, όπως η αποκατάστασή της μετά τους διαδοχικούς σεισμούς του Απρίλη του 1955, οι οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών¹⁶⁷ για την ταχεία διευθέτηση των ζητημάτων της ονοματοθεσίας των οδών και πλατειών των πόλεων της χώρας, έρχονται να προστεθούν στο ήδη δύσκολο έργο του Δήμου Βόλου.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με το άρθρο 25 του ΦΕΚ αρ.199 του 1958, δόθηκε ρητή οδηγία από την κεντρική θεσμική αρχή να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες των ονοματοθεσιών. Έχει ενδιαφέρον να δούμε πως αυτή η οδηγία, η οποία αναφέρεται αρχικά ως ένα άρθρο στο συγκεκριμένο ΦΕΚ που περιελάμβανε και διάφορες άλλες οδηγίες, εξελίσσεται ταχέως μέσα στα επόμενα χρόνια. Από το 1959 και έπειτα, ξεκινάει η συνεχής δημοσίευση εγκυκλίων σχετικά με την διευθέτηση του ζητήματος της ονοματοθεσίας.

Η διαδικασία μπορεί αρχικά να είχε χαρακτήρα καθαρά γραφειοκρατικό, με στόχο την τακτοποίηση και διευκόλυνση των λειτουργιών των πόλεων, όμως σταδιακά αποκτά έντονα συμβολική χροιά για την κεντρική εξουσία. Η εξέλιξη των εγκυκλίων που συντάσσονται, εκδίδονται και αποστέλλονται στις τοπικές αυτοδιοικήσεις, από ένα σημείο και έπειτα, παύουν να αποτελούν μόνο οδηγίες, καθώς η Κυβέρνηση εντείνει τον έλεγχο της επί του χωροταξικού σχεδίου. Έχει ενδιαφέρον να ακολουθήσουμε αυτή την εξέλιξη και κυρίως τον τρόπο με τον οποίο αυτή αποτυπώθηκε στην περίπτωση της ονοματοθεσίας των δρόμων της πόλης του Βόλου.

Η πρώτη από τις εγκυκλίους του Υπουργείου Εσωτερικών αναφέρει συγκεκριμένα: «Η ονοματοθεσία των οδών και πλατειών και η αρίθμησης των οικιών και καταστημάτων των πόλεων και κωμοπόλεων, ως και η τοποθέτησις των σχετικών πινακίδων, πλην των γενικότερων σκοπών τους οποίους εξυπηρετεί, αποτελεί σπουδαίον συντελεστήν πολιτισμού, καθ' όσον εξασφαλίζει την εύχερή κίνησην των κατοίκων, συντελεί εις την ταχείαν ικανοποίησιν των κοινωνικών και εμπορικών συμφερόντων αυτών, διευκόλυνε όλως ιδιαίτέρως τους επισκεπτόμενους την χώραν

μας ξένους»¹⁶⁸. Βλέπουμε λοιπόν πως ως βασική αιτιολόγηση για την οδηγία ταχείας διευθέτησης των διαδικασιών ονοματοθεσίας των αστικών οδών, πέρα από την εξυπηρέτηση των πολιτών, αναφέρεται και η εξυπηρέτηση και διευκόλυνση των ξένων που επισκέπτονταν την Ελλάδα, είτε για εμπορικούς είτε για κοινωνικούς σκοπούς. Στο διάστημα της δεκαετίας 1950-1960, ο ταχύς ρυθμός ανάπτυξης του βιοτικού επιπέδου στη δυτική Ευρώπη, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της μεταφοράς με αεροπλάνο και την μεγάλη βελτίωση στον τομέα των εσωτερικών επικοινωνιών, έδωσαν σημαντική ώθηση στον τουρισμό, ιδιαίτερα προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Πρόκειται για την ανάπτυξη ενός τομέα ο οποίος, μέχρι πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, διαδραμάτιζε μικρό ρόλο στην οικονομία της χώρας¹⁶⁹. Διακρίνεται ήδη ένα πρώτο δείγμα της εντατικής προσπάθειας της εποπτεύουσας αρχής να έχει υπό τον έλεγχο της διοικητικά τις πόλεις, σε μια περίοδο όπου η ανάπτυξη των αστικών κέντρων και ο τομέας του τουρισμού βρίσκονταν σε μεγάλη ανάπτυξη.

Η εγκύκλιος υπ' αρ. 174/22-5-1959 προσφέρει περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία απόδοσης ονομάτων σε δρόμους και πλατείες. Η εν λόγω εγκύκλιος αναφέρει τη σημασία της ονοματοθεσίας και της τοποθέτησης πινακίδων, ποιοί θα είναι αρμόδιοι για την διαδικασία αυτή και έπειτα, πιο αναλυτικά, τους λόγους για τους οποίους αποφασίστηκε να εντατικοποιηθεί η εν λόγω διαδικασία. Ο πρώτος από αυτούς τους λόγους ήταν τα ποικίλα προβλήματα που προκαλούσε η απουσία ονομάτων στους πολίτες λόγω της συνεχούς ανοικοδόμησης και της μεγέθυνσης των πόλεων, ενώ ως δεύτερος λόγος παρουσιάζεται ο σημαντικός ρόλος που θα έπαιζε η ονομασία των δρόμων στην απογραφή του πληθυσμού η οποία θα διεξαγόταν τον Μάρτιο του 1961. Σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε ότι η απογραφή του πληθυσμού εκείνη την εποχή ήταν ιδιαίτερα σημαντική για ποικίλους λόγους, ένας εκ των οποίων ήταν ότι η θεσμική εξουσία ήθελε να γνωρίζει το πραγματικό ποσοστό του σώματος των ψηφοφόρων της χώρας. Ένα μεγάλο κομμάτι της εγκυκλίου αναφέρεται στη δαπάνη του εγχειρήματος και στον τρόπο αναγραφής των ονομάτων¹⁷⁰. Όμως το τελευταίο κομμάτι της εγκυκλίου επανέρχεται στη βαρύνουσα σημασία που έχει το εγχείρημα, πέραν του επιπέδου των πόλεων, στην χώρα συνολικά: «...εις τρόπον ώστε και το έργο των απογραφών του πληθυσμού και των

¹⁶⁸ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ'αρ. 38499/22.5.1959.

¹⁶⁹ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1170-2000*, Αθήνα 2002, σ. 175.

¹⁷⁰ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ'αρ. 174/22-5-1959.

οικοδομών θα διευκολυνθεί, αλλά και οι πόλεις και κωμοπόλεις της Χώρας να αποκτήσουν, από της ανωτέρω απόψεως, πολιτισμένην εμφάνιση»¹⁷¹. Μπορούμε να δούμε, μέσα από τις οδηγίες που θέτει η κεντρική εξουσία, ότι το μοντέλο πάνω στο οποίο καλούνται να οικιστούν οι πόλεις της χώρας, είναι το ευρωπαϊκό. Ενδεχομένως, το ζητούμενο είναι η χώρα να συμβαδίσει με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα στα πλαίσια της έναρξης των διαπραγματεύσεων για τη σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) κατά τη διάρκεια του 1959¹⁷².

Ένα χρόνο νωρίτερα είχαν διεξαχθεί οι εκλογές της 11^{ης} Μαΐου 1958, όπου η «Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά» (ΕΔΑ) προσέγγισε το 25% του εκλογικού σώματος. Με το νέο εκλογικό σύστημα της «ενισχυμένης αναλογικής»¹⁷³, αποκλείονταν οι συμμαχίες μεταξύ των μικρών κομμάτων και έμμεσα επιβαλλόταν η ένταξή τους στα δυο μεγάλα κόμματα, της Δεξιάς και του Κέντρου, ή η επιλογή της αυτοτελούς καθόδου, η οποία θα σήμαινε την συρρίκνωσή τους και την τελική περιθωριοποίησή τους¹⁷⁴. Η πρώτη εφαρμογή του εκλογικού συστήματος της ενισχυμένης αναλογικής ήταν στις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου 1958 και έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα από αυτό που προσδοκούσε η κυβέρνηση. Αντί να ενισχύσει το δικομματικό σύστημα της Δεξιάς - Κέντρου, ανέδειξε την ΕΔΑ ως αξιωματική αντιπολίτευση, προκαλώντας ανησυχία στο παλάτι, το πολιτικό κατεστημένο και τους Αμερικανούς¹⁷⁵. Η διατήρηση των καλών σχέσεων με την Αμερική αποτελούσε το ζητούμενο όλων σχεδόν των κυβερνήσεων από 1950 και μετά, καθώς, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, προσέφερε οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα, η οποία όμως διοχετεύτηκε κυρίως για στρατιωτικούς σκοπούς και όχι για την αντιμετώπιση των καταστροφών από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την οικονομική ανάπτυξη, όπως έγινε σε άλλα δυτικά κράτη¹⁷⁶. Επομένως, η διατήρηση των καλών σχέσεων με τις ξένες δυνάμεις και η προβολή μιας χώρας πολιτισμένης, που μπορεί να σταθεί στο

¹⁷¹ Στο ίδιο.

¹⁷² Ε. Χατζηβασιλείου, «Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959» στο Κ. Μπότσιοι και Γ. Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 19.

¹⁷³ Το εκλογικό σύστημα της «ενισχυμένης αναλογικής», που καθιερώθηκε με τον νόμο 3882/1958, προέβλεπε πολύ αυστηρούς όρους για την συμμετοχή των κομμάτων στη δεύτερη κατανομή. Απαιτούσε το 25% των ψήφων για τα αυτοτελή κόμματα, ή και λιγότερο του 25% για το δεύτερο κόμμα, και 35% με 40% για τους συνασπισμούς δυο ή τριών κομμάτων αντίστοιχα. Για περισσότερα βλ. Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2000, σ. 102-224.

¹⁷⁴ Η. Νικολακόπουλος, ό.π.

¹⁷⁵ Στο ίδιο.

¹⁷⁶ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Αθήνα 2002, σ. 171.

ύψος των προδιαγραφών ενός ανεπτυγμένου κράτους της Δύσης, ήταν το επιδιωκόμενο από την εξουσία. Ας μην ξεχνάμε ότι οι Αμερικανοί θεωρούσαν το πολιτικό σύστημα της Ελλάδας, το οποίο διέπονταν από σχέσεις κομματικής πελατείας, απαρχαιωμένο και ανίκανο να συμβαδίσει με τις ανάγκες μιας σύγχρονης κοινωνίας, ενώ χαρακτήριζαν τη δημόσια διοίκηση ως ανεπαρκή¹⁷⁷.

Η επιδίωξη αλλαγής της αντίληψης περί ανικανότητας της κεντρικής διοίκησης να εκτελέσει ορθά το έργο της, πέραν όλων των άλλων μεταρρυθμίσεων, περιελάμβανε και την όψη των πόλεων, στόχος ο οποίος είχε τεθεί από την κεντρική διοίκηση ήδη από τις απαρχές της δημιουργίας του ελληνικού κράτους. Η πρώτη σχετική εγκύκλιος λοιπόν έχει ως στόχο να δώσει σαφείς λειτουργικές οδηγίες σχετικά με τη διαδικασία και το νομοθετικό πλαίσιο καθώς και με την ανάθεση των σχετικών αρμοδιοτήτων στα εκάστοτε τοπικά όργανα. Οι επόμενες εγκύκλιοι, οι οποίες έρχονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα, περνούν σε πιο συγκεκριμένες οδηγίες.

Στις 22 Οκτώβριου 1959, μια νέα εγκύκλιος, η 379/22-10-1959¹⁷⁸ διανέμεται στις τοπικές αυτοδιοικήσεις. Υπενθυμίζει τον νόμο που πρέπει να ακολουθούν οι δημοτικοί άρχοντες, διότι, όπως αναφέρεται, υπήρξαν περιπτώσεις ονοματοθεσίας και τοποθέτησης πινακίδων χωρίς να έχει προηγουμένως ληφθεί η απαραίτητη έγκριση από το Συμβούλιο. Η οδηγία είναι ξεκάθαρη και γίνεται φανερό πως η κεντρική εξουσία θέλει να διατηρεί τον πλήρη έλεγχο της διαδικασίας. Είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό ότι οι τοπικές εξουσίες δεν έχουν την ελευθερία να ονοματοθετούν με βάση την κρίση τους. Η εγκύκλιος κλείνει με την αναγραφή των λόγων που καθιστούν αθέμιτη την ονοματοθεσία χωρίς έγκριση, όπως η «.. άσκοπος δαπάνη» και «[αι] δυσάρεστοι εντυπώσεις εις τους δημότας.»¹⁷⁹

Λίγους μήνες μετά, φτάνει στους δήμους και τις νομαρχίες νέα εγκύκλιος, η 51/12-2-1960¹⁸⁰, στην οποία το Υπουργείο Εσωτερικών υπενθυμίζει για ακόμη μία φορά την σημασία της διευθέτησης των ονοματοδοσιών, «..καθ' όσον τούτο σπουδαίως θα συντελέσει εις την επιτυχίαν της προσεχούς γενικής απογραφής του

¹⁷⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, «Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959» στο Κ. Μπότσιου & Γ. Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 22.

¹⁷⁸ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 98990/22.10.1959.

¹⁷⁹ Στο ίδιο.

¹⁸⁰ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 15980/12.2.1960.

πληθυσμού και των οικοδομών»¹⁸¹. Φαίνεται πως πολλές πόλεις δεν είχαν εφαρμόσει πλήρως τις οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών, γι' αυτό και δημιουργούνται μέχρι και ειδικά κλιμάκια σε συνεργασία με τις αστυνομικές αρχές, με καθήκον τους επιτόπιους ελέγχους στις πόλεις και τις ακόλουθες αναφορές τους προς το Υπουργείο. Η εγκύκλιος κλείνει αναφέροντας πως σε περίπτωση που δεν υπάρξει συμμόρφωση από την πλευρά των τοπικών αρχών, θα ακολουθηθούν όλες οι νομικές κυρώσεις. Συνεπώς, η κεντρική εξουσία επιθυμεί μεν τη συνεργασία των τοπικών αυτοδιοικήσεων αλλά ταυτόχρονα επιβάλλει και την απόλυτη συμμόρφωσή τους στις επιταγές της εκάστοτε εθνικής κυβέρνησης. Το νόημα πίσω από τις εντολές της εγκυκλίου είναι πως μόνο η κεντρική εξουσία είναι σε θέση να πραγματεύεται τα κομμάτια εκείνα της ιστορικής μνήμης το οποία χρήζει να τεθούν προς δημόσια χρήση. Οι τοπικές αρχές, από την πλευρά τους, οφείλουν να δείξουν πλήρη συμμόρφωση προς τις εντολές της Κυβέρνησης, οικειοθελώς ή μέσα από την απειλή επιβολής νομικών κυρώσεων, σε μια προσπάθεια να καταστεί σαφές πως η τοπική διοίκηση, ανεξάρτητα από τον πολιτικό της προσανατολισμό, βρίσκεται πάντοτε χαμηλότερα στην ιεραρχική κλίμακα σε σχέση με την κεντρική εξουσία και οφείλει υποταγή στις αποφάσεις της. Μέσα από αυτή την τακτική άλλωστε δίνεται και στους πολίτες η εικόνα της πλήρους συμφωνίας μεταξύ κεντρικής και τοπικής διοίκησης και αποφεύγεται ο κίνδυνος διαίρεσης και διχασμού.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της σχηματιζόμενης ιδεολογικής θέσης της κυβέρνησης αποτελεί η εγκύκλιος 94/13-3-1961, η οποία φτάνει στους δήμους και τις νομαρχίες με την ένδειξη «Λίαν επείγουσα». Οι πόλεις και οι κωμοπόλεις έπρεπε να προβούν σε ονομασία όλων των ανωνύμων οδών και πλατειών σε «25^{ης} Μαρτίου» ή «Εθνικής Παλιγγενεσίας»¹⁸². Λίγους μήνες νωρίτερα, έχει υπογράψει η συμφωνία της Ζυρίχης, σε μια προσπάθεια επίλυσης του Κυπριακού ζητήματος, στο οποίο θα αναφερθούμε εκτενέστερα λίγο παρακάτω, και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είχε δεχτεί πυρά από την αντιπολίτευση, για προδοσία της υπόθεσης του ελληνισμού υπέρ των συμφερόντων των αμερικανών. Εν μέσω αυτών, το 1961 επιτυγχάνει μια πρώτη συμφωνία σύνδεσης με Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), η οποία έδινε την δυνατότητα πλήρους ένταξης μέχρι το 1984¹⁸³. Η εγκύκλιος του 1961 είναι από τις πιο σημαντικές εγκυκλίους που εκδίδει η κεντρική αρχή,

¹⁸¹ Στο ίδιο.

¹⁸² ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 24398/13.3.1961.

¹⁸³ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Αθήνα 2002, σ. 180.

καθώς σε αυτή δίνεται απερίφραστα οδηγία στις τοπικές αυτοδιοικήσεις ως προς την ονοματοδοσία οδών και πόλεων των αστικών περιοχών· ισχυροποιείται η επιθυμία ανάδειξης συγκεκριμένης πλευράς του ιστορικού παρελθόντος, καθώς και η ανάγκη τονισμού και διατήρησης καθορισμένων μνημών προκειμένου να εδραιωθεί η νοητική μεταφορά της Ελλάδας από την υπανάπτυκτη Orient (ή Levant) στο σκληρό πυρήνα της Δύσης¹⁸⁴. Η ανάδειξη της ιστορικής μνήμης που έχει χαρακτήρα συμβολικό, τοποθετημένη στον χώρο του σώματος της πόλης, όπως οι μνήμη της επανάστασης του 1821, χρησιμοποιείται από την κεντρική εξουσία, έχοντας ως στόχο να λειτουργήσουν με πνεύμα ομοθυμίας για τους πολίτες¹⁸⁵.

Στην εγκύκλιο του 1961 η καθοδήγηση από το υπουργείο είναι πολύ σημαντική, εάν αναλογιστούμε ότι οι τρεις προηγούμενες εγκυκλίαι τόνιζαν τη σημασία της ονοματοθεσίας τοποθετώντας την στο πλαίσιο της διευκόλυνσης των καθημερινών δραστηριοτήτων και στην καλύτερη διαχείριση των πόλεων. Σε αυτό ακριβώς το χρονικό σημείο και με αυτή την εγκύκλιο, η θεσμική εξουσία περνά στο επόμενο στάδιο, αυτό της διαχείρισης του συμβολικού, πράγμα το οποίο εν μέρει είχε γίνει ξεκάθαρο και στις προηγούμενες εγκυκλίους με την αυστηρή διαδικασία έγκρισης των ονομάτων. Όμως, πρώτη φορά γίνεται επίσημη αναφορά σε συγκεκριμένη μνήμη η οποία πρέπει να αναδειχτεί. Αναφερόμενη σε ένα σύγχρονο κράτος, το 1961 η θεσμική εξουσία θεωρεί ότι η μνήμη που θα τονώσει το εθνικό φρόνημα των Ελλήνων, δεν είναι η αντίσταση κατά των Ιταλών και Γερμανών του πρόσφατου Β' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά η επανάσταση του 1821. Αποσκοπεί να δημιουργήσει «ένα σύγχρονο κράτος το οποίο όμως ακτινοβολεί την αίγλη του παρελθόντος»¹⁸⁶.

Στον Βόλο δεν υπήρξε ονοματοθεσία σε κάποια πλατεία όπως υποδείκνυε η συγκεκριμένη εγκύκλιος, διότι το όνομα «25^{ης} Μαρτίου» είχε ήδη δοθεί σε δρόμο της συνοικίας Αγίου Γεωργίου το 1957, με το ψήφισμα 42/1957¹⁸⁷. Ο Δήμος Βόλου είχε ήδη ονοματοθετήσει με την απόφαση 1003/1958 το 1958 -3 χρόνια νωρίτερα δηλαδή- 59 δρόμους με ονόματα στρατηγών και καπετάνιων, ημερομηνίες και πεδία μαχών,

¹⁸⁴ Ε. Χατζηβασιλείου, «Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959» στο Κ. Μπότσιου & Γ. Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 20.

¹⁸⁵ P. Parkhurst Ferguson, «Reading City Streets», *The French Review*, τχ. 61 (1988), σ. 368-397.

¹⁸⁶ Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993.

¹⁸⁷ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο-λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009.

καθώς και όλα σχεδόν τα μέλη της Φιλικής εταιρείας, με αποτέλεσμα η Επανάσταση του 1821 να μνημονεύεται σε μεγάλο βαθμό στους δρόμους της πόλης. Οι δρόμοι που αντλούν το όνομά τους από την Επανάσταση είναι σχεδόν όσες και οι οδοί που ονομάστηκαν από την εποχή της Αρχαιότητας, το δεύτερο πιο δημοφιλές κομμάτι της ελληνικής ιστορίας, από το οποίο ήταν συνηθισμένο και θεμιτό να δίνονται ονόματα σε δρόμους και πλατείες.

4.2.1 ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΑΠΩΤΕΡΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

Η προσάρτηση των νέων περιοχών στην πόλη του Βόλου δημιούργησε την ανάγκη ονομασίας των νέων δρόμων που χαράσσονται ή εκείνων που είχαν παραμείνει ανώνυμες μέχρι πρότινος. Στο γεγονός αυτό οφείλεται ένας μεγάλος αριθμός ονομάτων που επιλέγονται από την εποχή την επανάστασης του 1821 για να ονομαστούν οι εν λόγω δρόμοι. Ταυτόχρονα, επιδιώχτηκε να αναδειχτεί ένα μεγάλο μέρος της μνήμης του 1821 στο σώμα της πόλης, μνήμη η οποία ήταν ελλιπής μέχρι το 1958. Χρησιμοποιήθηκαν ονόματα από τους πιο γνωστούς πρωταγωνιστές της Επανάστασης, όπως στην περίπτωση της οδού «Στρατηγού Ιωάννη Μακρυγιάννη», με εξαίρεση ελάχιστα που κάνουν μνεία σε προσωπικότητες τοπικού χαρακτήρα. Για παράδειγμα με την απόφαση 1003/1958 ονομάζεται η οδός «Γιάννη Δήμου». Ο Γιάννης Δήμου ήταν σημαντική τοπική προσωπικότητα του 1821, διέθετε πόρους και μεγάλο οίκημα στις Μηλιές του Πηλίου, το οποίο και προσέφερε για την οργάνωση του αγώνα εναντίον των Τούρκων. Ήταν πιστός συνεργάτης του Άνθιμου Γαζή, ο οποίος τον μύησε στην Φιλική Εταιρεία¹⁸⁸. Ο δρόμος που φέρει το όνομά του είναι από τις βασικές και μεγαλύτερες οδούς της πόλης.

Τα ανώτερα τοπικά όργανα επιθυμούν, μέσα από την αποτύπωσή στον αστικό χώρο, να αναδείξουν και να υπενθυμίσουν τη σημασία του αγώνα της ανεξαρτησίας των Ελλήνων. Η ανεξαρτησία του έθνους, η "απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό" όπως αναφέρεται συχνά στα πλαίσια του εθνικού αφηγήματος, επενδύεται συμβολικά ως αξιομνημόνευτη στιγμή για την ιστορική πορεία του ελληνικού κράτους, σε τέτοιο βαθμό ώστε να κρίνεται σημαντική η διαρκής υπενθύμισή της στους πολίτες, όχι μόνο μέσα από τον εορτασμό των επετείων ή την ανέγερση μνημείων, αλλά και μέσω της αποτυπώσεως της μνήμης στα συμφραζόμενα της καθημερινής ζωής, δηλαδή μέσα από τη χρήση των ονομάτων των οδών και των πλατειών. Η ονοματοθεσία οδών με βάση τη θεματολογία του αγώνα της ανεξαρτησίας των Ελλήνων θεωρήθηκε ως «ουδέτερη» επιλογή, η οποία δεν θα μπορούσε να προκαλέσει πολιτικές διαφωνίες, διότι το ιστορικό φορτίο με το οποίο ήταν επιφορτισμένες οι αναφορές και οι αναπαραστάσεις των γεγονότων της επανάστασης του 1821, έβρισκε σύμφωνες τις δυο ιδεολογικές προσεγγίσεις που μπορούσαν να εντοπιστούν στην πολιτική σκηνή της χώρας. Από τη μία, ο αγώνας των Ελλήνων είχε συνδεθεί με τα ιδανικά και τις

¹⁸⁸ Δ. Σταθάρας-Κωνσταντάρας, *Δρόμο-λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ.107.

διεκδικήσεις των αγωνιστών της Γαλλικής Επανάστασης, η ιδεολογική βάση της οποίας ικανοποιούσε τον ιδεολογικό προσανατολισμό της Αριστεράς. Ταυτόχρονα, η διεκδίκηση της ανεξαρτησίας του έθνους από την οθωμανική κυριαρχία σε συνάρτηση με τον πατριωτισμό των συμμετεχόντων, όπως αυτός αποτυπωνόταν στις αναπαραστάσεις της Επανάστασης, εκπλήρωνε τα ιδανικά του ιδεολογικού υπόβαθρου των συντηρητικών πολιτικών παρατάξεων. Έτσι, δεν ήταν όμως μόνο η επικρατούσα ιδεολογία των δεξιών παρατάξεων, η οποία ακολουθούσε πιστά την προσήλωση στην διαρκή μνημόνευση του ένδοξου παρελθόντος και τη διδαχή από τα επιτεύγματα των προγόνων. Δεδομένου ότι στη βάση της ιδεολογίας του αγώνα του 1821 αποτυπώνονταν και συγκροτούνταν με ποικίλα ιδεολογικά συμφραζόμενα, παρόμοια προβολή του νοήματος της Επανάστασης έγινε και αριστερής ιδεολογία.

Η δημοτική αρχή της πόλης του Βόλου αναγνωρίζει τον ενοποιητικό χαρακτήρα της συγκεκριμένης περιόδου και οδοί όπως η οδός «25^{ης} Μαρτίου», η οδός «Αλαμάνας», η οδός «Ζαλόγγου», η οδός «Θεόδωρου Κολοκοτρώνη», η οδός «Χρήστου Καψάλη»¹⁸⁹, ακόμα και η οδός με το όνομα του φιλέλληνα «Σαντόρε ντι Σανταρόζα»¹⁹⁰, εντοπίζονται διάσπαρτες στον ιστό της πόλης.

Η επιλογή της συγκεκριμένης περιόδου, καθώς και η επιλογή ονομάτων από πρόσωπα, στην πλειοψηφία, που πρωταγωνίστησαν στην επανάσταση του 1821, τοποθετείται στο πλαίσιο των μνημονικών τόπων (*lieux de memoire*)¹⁹¹, όπως τους αναφέραμε και παραπάνω. Δεν συντελούν μόνο στο να αποδώσουν εγκωμιαστικά τις σημαντικότερες στιγμές της ιστορίας του έθνους, αλλά μετατρέπονται παράλληλα από έννοιες αφηρημένες σε υλικότητες, που μπορούν να γίνουν αντιληπτές από τις αισθήσεις¹⁹², μετασκευάζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τους δρόμους σε μνημεία. Μέσα από αυτή τη δημόσια επιτέλεση της μνήμης, η κεντρική εξουσία αντλεί υλικό από το παρελθόν για να μπορέσει να λειτουργήσει στο παρόν. Το ιστορικό παρελθόν που

¹⁸⁹ Έλληνας προύχοντας και πολεμιστής του Μεσολογγίου, ο οποίος διέθεσε όλη του την περιουσία για τον αγώνα του 1821. Στο Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 186.

¹⁹⁰ Ιταλός πολιτικός επαναστάτης. Ίδρυσε το 1821 την μυστική επαναστατική εταιρεία «Ομόνοια» κατά των αυστριακών, έπειτα ήρθε σε επαφή με κύκλους φιλελλήνων, και τελικώς κατατάχθηκε ως εθελοντής στην Ελλάδα για να λάβει μέρος στην Επανάσταση. Στο Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 317.

¹⁹¹ P. Nora, «Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire», *Représentations*, τ. 26 (1989), σ. 7-24.

¹⁹² M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

επιλέγεται απέχει περίπου 140 χρόνια από το παρόν, μια επιλογή που θα μπορούσαμε να κρίνουμε ως μάλλον ασφαλή για τα συμφέροντα της κεντρικής εξουσίας, καθώς η χρονική αυτή απόσταση επιτρέπει τον εκμηδενισμό της απόστασης από γνωστική, ιδεολογική ή συναισθηματική άποψη.

4.2.2. ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΣΦΑΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Παράλληλα με τις πολιτικές εξελίξεις όπως αυτές περιγράφηκαν προηγουμένως, προστίθεται και ένα πλήθος εξελίξεων ως προς το κυπριακό ζήτημα. Η διεκδίκηση για αποκοπή από την βρετανική διοίκηση και η επιθυμία ένωσης με την Ελλάδα, όπως διατυπωνόταν από την ελληνική κοινότητα της Κύπρου, η οποία καταλάμβανε το 80% του νησιού, ήταν ένα ζήτημα που υπέβασκε ήδη από την εποχή που η Κύπρος είχε καταστεί αποικία του βρετανικού Στέμματος, το 1925. Οι διαδοχικές κυβερνήσεις της Ελλάδας ενθάρρυναν ελάχιστα το ζήτημα, τη στιγμή, όμως, που η βρετανική επιρροή στην Ελλάδα είχε διακοπεί και την σκυτάλη είχε παραλάβει η Αμερική, το ενδεχόμενο της ενοποίησης άρχισε να προωθείται περισσότερο¹⁹³. Το κυπριακό ζήτημα εντάθηκε περαιτέρω κατά τον Σεπτέμβριο του 1955, με το πογκρόμ της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης από Τούρκους πολίτες (Σεπτεμβριανά), γεγονός που ανέκοψε τις όποιες προσπάθειες για συμφιλίωση Ελλάδας και Τουρκίας¹⁹⁴, πόσο μάλλον το ενδεχόμενο συμφωνίας για την επίλυση του ζητήματος. Τα γεγονότα αυτά κατέληξαν μάλλον απρόσμενα στις συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου το 1959, οι οποίες υπογράφηκαν από τη Μεγάλη Βρετανία, την Ελλάδα, την Τουρκία, τον αρχηγό της ελληνοκυπριακής κοινότητας Μακάριο και τον Τούρκο ομόλογό του Φαζίλ Κιουτσούκ¹⁹⁵. Οι συμφωνίες αυτές τερμάτισαν την βρετανική κυριαρχία στο νησί και οδήγησαν στην ίδρυση του ανεξάρτητου Κυπριακού κράτους¹⁹⁶. Κατά την διάρκεια όλων αυτών των γεγονότων, στην Κύπρο, η Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) είχε επικρατήσει σε όλο το νησί ήδη από το 1955, με αγώνες που έκαναν αισθητή την παρουσία της και την διεκδίκηση αυτοδιάθεσης της Κύπρου και ένωσής της με την Ελλάδα.¹⁹⁷

Η επίδραση των γεγονότων της Κύπρου στην Ελλάδα αποτυπώνεται και στις πρώτες προσπάθειες μνημόνευσης του αγώνα και των προσώπων που είχαν λάβει μέρος σε αυτόν. Παράδειγμα είναι η ονομασία οδού της πόλης του Βόλου το 1958, επί δημαρχίας Θεόδωρου Κλαψόπουλου, που τιμούσε τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ Καραολή Μιχαήλ και Δημητρίου Ανδρέα, οι οποίοι συνελήφθησαν και

¹⁹³ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Αθήνα 2002, σ. 176.

¹⁹⁴ Στο ίδιο.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 179.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 179-180.

¹⁹⁷ Κ. Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία: από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981, σ. 146.

απαγχονιστήκαν από τους Βρετανούς, στις 10 Μαΐου 1956. Η οδός –ονομάστηκε «Καραολή-Δημητρίου» –δύο μόλις χρόνια μετά τον θάνατο τους, με την απόφαση 1003/1958¹⁹⁸. Η ονομασία γίνεται δυο μόλις χρόνια μετά τον θάνατο των αγωνιστών, σε αντίθεση με άλλα γεγονότα της ιστορίας, όπου έχει παρέλθει μεγαλύτερη χρονική περίοδος και δεν έχουν μνημονευθεί καθόλου ή έχουν μνημονευθεί ελάχιστα. Η περίοδος του 1940, για παράδειγμα, αναφέρεται με μόλις επτά ονόματα την ίδια ακριβώς περίοδο.

¹⁹⁸ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 178.

4.2.3. ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΕΣ

Στις 26 Αυγούστου 1963 μια νέα εγκύκλιος, με αριθμό 349, αποστέλλεται στις τοπικές αυτοδιοικήσεις¹⁹⁹. Η εγκύκλιος αυτή αναφέρεται και πάλι στη διαδικασία απόφασης και εφαρμογής της ονοματοθεσίας δρόμων και πλατειών. Επίσης αναφέρεται εκτενώς και στην διαδικασία μετονομασίας των δρόμων και πλατειών. Συγκεκριμένα γνωστοποιεί εκ νέου ότι υπεύθυνοι για την έγκριση των ονομάτων είναι οι νομαρχίες και το συμβούλιο τοπωνυμίων²⁰⁰. Έχει ενδιαφέρον να δούμε τον λόγο για τον οποίο το Υπουργείο Εσωτερικών μπαίνει ξανά σε διαδικασία έκδοσης εγκυκλίου για το συγκεκριμένο θέμα. Φαίνεται πως πολλές πόλεις αποφάσιζαν ονοματοθεσίες και προχωρούσαν στην τοποθέτηση πινακίδων χωρίς να έχουν λάβει προηγουμένως την έγκριση του αρμόδιου Υπουργείου. Σύμφωνα με τους ελέγχους που διεξήγαγε το Υπουργείο, η συνεχής εναλλαγή ονομάτων προκαλούσε πρόβλημα στον διαμοιρασμό της αλληλογραφίας και ταυτόχρονα αποτελούσε επιπλέον δαπάνη.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων εναλλαγών μπορούμε να εντοπίσουμε και στην περίπτωση του Βόλου, όπου πολλές οδοί μετονομάστηκαν αρκετές φορές και, σε αρκετές περιπτώσεις, οι πολίτες κατέληξαν να χρησιμοποιούν το παλιό έναντι του καινούργιου επίσημου ονόματος. Η αλλαγή των ονομάτων των δρόμων που φέρουν ιστορικό φορτίο ήταν συνήθης πρακτικοί των τοπικών αρχόντων της πόλης. Αφορούσε κυρίως -οδούς που χαρακτήριζαν το κεντρικό κομμάτι του αστικού ιστού. Ενώ αρχικά η εγκύκλιος του 1963 φαίνεται να αποτελεί μια απλή υπενθύμιση της διαδικασίας της ονοματοθεσίας και της μετονομασίας οδών, αλλά και των κυρώσεων σε περίπτωση μη εφαρμογής της, στην ουσία αποτελεί μια προσπάθεια διαχείρισης της μνήμης.

Αντιπροσωπευτική περίπτωση αλληπάλληλων μετονομασιών στον Βόλο αποτελεί η οδός Δημητριάδος, η ονομασία της οποίας φαίνεται πως ακολουθούσε τις πολιτικές τύχες του τόπου. Αρχικά είχε ονομαστεί «Εθνική Οδός» (1892) και έπειτα μετονομάστηκε σε «Επαρχιακή οδός Δημητριάδος». Το 1912, κατά τη διάρκεια του Α' Βαλκανικού Πολέμου, παίρνει το όνομα «Λεωφόρος Κωνσταντίνου του Νικητού»,

¹⁹⁹ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 94005/26.8.1963.

²⁰⁰ Στο ίδιο.

με το όνομα του δρόμου να αλλάζει ξανά και ξανά ανάλογα με τον ρόλο των Ανακτόρων στα τεκταινόμενα της εποχής. Έτσι, το 1927 με την πτώση της δυναστείας ονομάζεται «Δημητριάδος» ξανά, το 1937 με την παλινόρθωσή της ξαναονομάζεται «Βασιλέως Κωνσταντίνου» και τέλος, και πάλι οδός «Δημητριάδος» το 1973 μετά το πρώτο δημοψήφισμα επί του πολιτειακού που είχε οργανώσει η δικτατορία του 1967. Έξι φορές συνολικά άλλαξε όνομα η συγκεκριμένη οδός.

Από την άλλη, χαρακτηριστικό παράδειγμα οδού όπου χρησιμοποιείται το παλιό όνομα αντί του επίσημου μέχρι και σήμερα, είναι η «28^{ης} Οκτωβρίου»²⁰¹, για την οποία κοινώς χρησιμοποιείται η προηγούμενη ονομασία του 1892, «Αλεξάνδρας», ενώ, για ένα χρονικό διάστημα, ο δρόμος είχε ονομαστεί και «Δημητριάδος»²⁰². Δεύτερο τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η οδός «Ελευθερίου Βενιζέλου», μέχρι σήμερα η γνώστη ως «Ιωλκού» κατά την ονομασία του 1892, ενώ αρχικά είχε ονομαστεί οδός «Αποβάθρας». Η οδός «Ελευθερίου Βενιζέλου», ονομάζεται πρώτη φορά με την απόφαση 296/22-9-1945²⁰³, όταν ο Δήμος ονομαζόταν ακόμα Δήμος Παγασών. Το 1945 πρωθυπουργός της Ελλάδας ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου, παλιός συνεργάτης του Ελευθέριου Βενιζέλου και κεντρώος, δημοκρατικός, ο οποίος είχε καταφέρει να παρουσιάσει το επιτελείο του ως πραγματική κυβέρνηση εθνικής ενότητας, χάρη στη συμμετοχή σε αυτό κομμουνιστών αντιπροσώπων²⁰⁴. Η επιλογή της συγκεκριμένης ονομασίας σε εκείνο ακριβώς το χρονικό διάστημα ενδεχομένως να πραγματοποιήθηκε στο κλίμα συμφιλίωσης που επικρατούσε εκείνη την εποχή, ιδιαίτερα μετά τη μετριοπαθή στάση που κράτησαν τα ηγετικά στελέχη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) απέναντι στην κυβέρνηση Παπανδρέου²⁰⁵. Με το πέρασμα του χρόνου ίσως η χρήση της ονομασίας ατόνησε, καθώς οι κάτοικοι του Βόλου χρησιμοποιούσαν την παλαιότερη ονομασία «Ιωλκού», με αποτέλεσμα να προκύψει δεύτερη ονοματοθεσία με το ίδιο όνομα («Ελευθερίου Βενιζέλου») το

²⁰¹ Απόφαση 52/15-12-1957 του Δήμου Βόλου.

²⁰² Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 17.

²⁰³ Στο ίδιο, σ. 75.

²⁰⁴ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Αθήνα 2002, σ. 160.

²⁰⁵ Η αποδοχή, στην ουσία, μιας υποδεέστερης θέσης στην κυβέρνηση Παπανδρέου για το ΕΑΜ, προέκυψε μετά την αποδοχή της συμφωνίας του Λίβανου από την κομμουνιστική ηγεσία του ΕΑΜ. Η εν λόγω συμφωνία, η οποία προέκυψε έπειτα από διάσκεψη στο Λίβανο υπό τη βρετανική αιγίδα και με πρωτοβουλία του Γεώργιου Παπανδρέου, προέβλεπε τη συγκρότηση κυβέρνησης εθνικής ενότητας με την αποδοχή πέντε δευτερευόντων υπουργείων από το ΕΑΜ. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, ό.π., σ. 159.

1957²⁰⁶. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε πως πινακίδες με το νέο όνομα απαντώνται από την αρχή του δρόμου, στη διασταύρωση με την οδό «Αργοναυτών» στην παραλία της πόλης, μέχρι και το ύψος της οδού «Γιάννη Δήμου». Από εκεί και έπειτα, και ενώ ο δρόμος εκτείνεται για 28 ακόμη οικοδομικά τετράγωνα, όλες οι οδικές σημάνσεις φέρουν την επιγραφή «Ιωλκού». Είναι πιθανό οι δημοτικές αρχές να μην προέβησαν σε αλλαγή όλων των σημάνσεων, αποδεχόμενες κατ' αυτό τον τρόπο την επιμονή των πολιτών να χρησιμοποιούν το παλιό όνομα έναντι του καινούριου. Εντοπίζουμε, επομένως, ένα εξαιρετικό παράδειγμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις επιταγές της κεντρικής εξουσίας και τις μνήμες της τοπικής κοινωνίας. Πέραν των θεσμικών εντολών, και όσον αφορά στην ονομασία των οδών, επιδιώκεται η δημιουργία μιας κοινής συνισταμένης για την κοινότητα, δηλαδή η κατασκευή ενός συγκροτικού αφηγήματος. Η κρατική εξουσία είναι διατεθειμένη να δείξει κάποια σχετική ελαστικότητα και να σεβαστεί τις συνήθειες και τις μνήμες των πολιτών, αν πρόκειται για μνημονεύσεις οι οποίες δεν απειλούν άμεσα ή έμμεσα την εξουσία και την κυριαρχία της.

Το 1965, δύο χρόνια μετά την έκδοση της πρώτης εγκυκλίου που αναφέρεται στις μετονομασίες, το Υπουργείο εκδίδει και στέλνει νέα εγκύκλιο. Η 17/1-2-1965²⁰⁷ αποστέλλεται σε όλες τις τοπικές αυτοδιοικήσεις της χώρας ως επισήμανση αυτή τη φορά, διότι είχε παρατηρηθεί πως πολλά συμβούλια προχωρούσαν συχνά σε μετονομασία οδών και πλατειών χωρίς να υπάρχει κανείς προφανής ή/και σοβαρός λόγος. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εσωτερικών αυτές οι εναλλαγές αρχικά επέφεραν σοβαρό πρόβλημα στην ταχυδρομική υπηρεσία - κάτι το οποίο είχε ήδη επισημανθεί και σε προηγούμενες εγκυκλίους - με αποτέλεσμα να προκαλείται πρόβλημα στην εξυπηρέτηση των πολιτών. Επιπλέον, τονίζεται ότι η χρήση διαφορετικών ονομασιών για το ίδιο σημείο προκαλεί σύγχυση στους πολίτες.

Στην ίδια εγκύκλιο, και λίγο πιο κάτω, αναφέρεται ότι η μετονομασία οδών και πλατειών επιτελείται σε πολλές περιπτώσεις από τις τοπικές αρχές σε περιόδους μεταβολής των πολιτικών καταστάσεων, εθνικές ή τοπικές γιορτές, και κατά τη διάρκεια διάφορων άλλων εκδηλώσεων²⁰⁸. Σύμφωνα με την εγκύκλιο, πρόκειται για μετονομασίες οι οποίες συχνά αναφέρονται σε πολιτικούς του «απώτερου ή

²⁰⁶ Απόφαση 42/1957 του Δήμου Βόλου στο Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο-λόγιο του Δήμου Βόλου*, ό.π., σ. 75.

²⁰⁷ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 11355/1.2.1965.

²⁰⁸ Στο ίδιο.

προσφάτου παρελθόντος ή εις σημαντικά γεγονότα της Ιστορίας της Χώρας»²⁰⁹. Σε αυτό το σημείο το ύφος της γραφής γίνεται έντονα αυστηρό και επιπλήττονται όσοι έχουν προβεί στα παραπάνω αλλά και εκείνοι οι οποίοι προτίθενται να το επιχειρήσουν μελλοντικά. Συγκεκριμένα, αναφέρεται πως «τοιαύται μεταβολαί είναι ανεπίτρεπτοι, διότι έκτος του ότι είναι δυνατόν να προκαλέσουν αναμόχλευσιν των πολιτικών παθών και να διαταράξουν την κοινωνική γαλήνην, ερμηνεύονται ως κομματικά πράξεις»²¹⁰. Γίνεται σαφές πως βασικό κριτήριο στην επιλογή των ονομάτων οφείλει να είναι ο ενοποιητικός τους χαρακτήρας. Ο Εμφύλιος, για παράδειγμα, είναι ακόμη πολύ νωπός στις συνειδήσεις εκείνη την περίοδο, κάτι το οποίο ενδεχομένως να δικαιολογεί την επιμονή στην διατήρηση των παλαιών ονομάτων, τα οποία φέρουν ιστορικό φορτίο αποδεκτό συνολικά από την ελληνική κοινωνία. Οι Foote και Azaryahu²¹¹ τονίζουν ότι οι ονομασίες και οι μετονομασίες των οδών και των μνημείων με βάση μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο συνήθως λαμβάνουν χώρα τριάντα με πενήντα χρόνια μετά το πέρας της περιόδου, έτσι ώστε οι αυτόπτες μάρτυρες των συμβάντων να έχουν αρχίσει να εκλείπουν και να μην προκύπτουν συγκρούσεις φρονημάτων ή διαμάχες ως προς την αναπαράσταση και απόδοση των γεγονότων.

Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στις δυο εγκυκλίους, μεταξύ δηλαδή του 1963 και του 1965, είχαν διεξαχθεί οι δημοτικές εκλογές του 1964, όπου υπήρξε εκτενής συνεργασία ανάμεσα στην κυβέρνηση του Γεώργιου Παπανδρέου και την ΕΔΑ, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι δημοτικοί εκπρόσωποι ανά την επικράτεια να προέρχονται από το χώρο της κεντροαριστεράς²¹². Ο βασικός κορμός αυτού του χώρου απαρτιζόταν από κουμμουνιστικά και αριστερά πρόσωπα καθώς επίσης και από σοσιαλιστές που, μετά το πέρας του εμφυλίου πολέμου, ξαναέβρισκαν την επιρροή τους²¹³. Σημαντικό είναι επίσης να αναφέρουμε πως τον Μάιο του 1963 είχε προηγηθεί η δολοφονία του Γρήγορη Λαμπράκη από οπαδό της άκρας δεξιάς. Έτσι, δεν είναι διόλου απίθανο, οι συνεχείς αυτές υποδείξεις των εγκυκλίων να είχαν ως στόχο τον περιορισμό της δραστηριότητας των αριστερών δυνάμεων, οι οποίες

²⁰⁹ Στο ίδιο.

²¹⁰ Στο ίδιο.

²¹¹ Κ. Ε. Foote και Μ. Azaryahu, «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration». *Journal of Political and Military Sociology*, τ. 35(1) (2007), σ. 125-144.

²¹² Η. Νικολακόπουλος, *Καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2000, σ. 102-224.

²¹³ Ν. Γ. Σβωρόνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας: Βιβλιογραφικός οδηγός του Σπύρου. Ι. Ασδραχά*, Αθήνα 2007, σ. 148.

βρισκόμενες πλέον σε θέση σχετικής ισχύος να επιθυμούσαν να αναδείξουν και να τονίσουν διαφορετικά μνημονικά αφηγήματα.

Ένα μήνα σχεδόν μετά από την τελευταία εγκύκλιο στην οποία αναφερθήκαμε, μια νέα εγκύκλιος αποστέλλεται στις τοπικές αυτοδιοικήσεις, η 46/12-3-1965²¹⁴, με διευκρινιστικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, αφορούσε στην απόδοση της ονομασίας «Εθνική Αντίσταση» σε διάφορους δρόμους και εκδόθηκε έπειτα από την κατάθεση ερωτημάτων από πολλούς δήμαρχους και κοινοτάρχες σχετικά με το κατά πόσο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η εν λόγω ονομασία. Η απάντηση του Υπουργείου Εσωτερικών είναι σαφής και επιτρέπει τη χρήση του ονόματος αυτού, εφόσον η αντίσταση των Ελλήνων υπήρξε καθολική, άρα «η απόδοσις τιμής προς μιαν τοιαύτην σελίδα της Εθνικής μας Ιστορίας, σελίδα εθνικών αγώνων και θυσίαν, δεν είναι δυνατόν παρά να συναντά την καθολικήν επικρότησιν της κοινής γνώμης»²¹⁵. Παρακάτω βέβαια αναφέρεται ότι μόνο αυτή η ονομασία είναι επιτρεπτή και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να γίνεται μνεία σε πρόσωπα και οργανώσεις επειδή αυτά βρίσκονται ακόμη υπό αμφισβήτηση «ούτως ώστε να μη είναι δυνατόν, κατ' αντικειμενική κρίσιν, να τοποθετηθή ο ρόλος των ιστορικώς»²¹⁶. Η συγκεκριμένη οδηγία κλείνει επισημαίνοντας πως κάτι τέτοιο δεν συνεπάγεται ότι η εθνική αντίσταση πρέπει να αποσιωπάται.

Με αυτή την εγκύκλιο, δηλώνεται απερίφραστα πλέον το γεγονός πως μόνο η κεντρική εξουσία μπορεί να ελέγχει τη μνήμη που θα προβάλλεται δημόσια, δίνοντας σαφείς οδηγίες ως προς τις ονομασίες που εγκρίνονται ή απορρίπτονται νοηματικά. Όσον αφορά στην αναφορά της εθνικής αντίστασης, στο Βόλο είχε ήδη ονομαστεί οδός «Εθνικής Αντιστάσεως» από το 1958. Μόλις το 1983, οπότε οι πολιτικές μεταβολές το επιτρέπουν, ονομάζεται η οδός «54^ο Συντάγματος ΕΛΑΣ», προς τιμήν του τοπικού σχηματισμού του Ελληνικού Απελευθερωτικού Στρατού που απελευθέρωσε το Βόλο από τις κατοχικές δυνάμεις.

Η τελευταία εγκύκλιος που έρχεται πριν η δημοκρατική εξουσία καταλυθεί από το πραξικόπημα των συνταγματαρχών είναι η 77/27-3-1967²¹⁷. Η εγκύκλιος αυτή, ένα σχεδόν μήνα πριν την έναρξη της δικτατορίας, έρχεται να τονίσει τα κακώς

²¹⁴ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 24648/12.3.1965.

²¹⁵Στο ίδιο.

²¹⁶Στο ίδιο.

²¹⁷ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 26545/27.3.1967.

κείμενα. Συγκεκριμένα, αναφέρεται πως, έπειτα από ελέγχους, διαπιστώθηκε πως οι νομάρχες και οι έπαρχοι της χώρας, όχι μόνο δεν ακολουθούσαν τις οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών, αλλά συνέχιζαν να υποβάλλουν προτάσεις ονοματοθεσιών στο υπουργείο, οι οποίες θεωρήθηκαν ότι ήταν «άκρως περιορισμένης τοπικής σημασίας ή δι' ονομάτων ατόμων ων η δράσης ανάγεται εις το πρόσφατο παρελθόν»²¹⁸. Επίσης από τους ελέγχους προέκυψε πως σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούταν ονόματα «αποχρώντος λόγου», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η εγκύκλιος, γεγονός το οποίο μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα πως τα τοπικά συμβούλια χρησιμοποιούσαν τις διαδικασίες ονομασίας και μετονομασίας των δρόμων ασκώντας πολιτικούς ανταγωνισμούς και πολιτικολογία, δίχως πραγματική αιτία. Κρίνοντας πως οι γενικές κατευθυντήριες, όπως παρουσιάζονταν στις προηγούμενες εγκυκλίους, δεν επαρκούν για την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος, το Υπουργείο Εσωτερικών αποφασίζει να γίνει σαφές ως προς το αποδεκτό υλικό από το οποίο μπορούν να αντλούν τις ονοματοθεσίες τα ανά τόπους διοικητικά συμβούλια: «Ειδικότερων να τονισθή ότι εις τας ανωνύμους οδούς και πλατείας δέον να δίδονται ονόματα εκ της αρχαιότητας, της ιστορίας, της μυθολογίας και της φύσεως»²¹⁹.

Η διαδικασία της ονοματοθεσίας ενώ αρχικά, αποτελούσε ένα τομέα διευθέτησης της καλύτερης λειτουργίας των πόλεων και του εκσυγχρονισμού τους ευρύτερα, έχοντας ως μοντέλο τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αρχίζει να μετατρέπεται σε πεδίο σύγκρουσης ως προς την καταγραφή της μνήμης ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τις επιμέρους τοπικές κοινότητες. Ενδεχομένως, η κεντρική εξουσία, παρατηρώντας τις συγκρούσεις που δημιουργούσε η αυτόβουλη απόφαση των τοπικών αυτοδιοικήσεων ως προς τις αναφορές που έπρεπε να αποτυπωθούν στον αστικό χώρο, αποφάσισε να περιορίσει την ελευθερία λήψης αποφάσεων σχετικά με το ζήτημα. Αυτό ενισχύει την άποψη, ότι ενώ τα ηγετικά στρώματα της κοινωνίας προέβαλαν και προωθούσαν μια συγκεκριμένη ιδεολογία, την οποία ήθελαν με τον καιρό να διοχετεύσουν και στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας²²⁰. Το εγχείρημα αυτό σε αρκετές περιπτώσεις δεν μπορούσε να ευδοκιμήσει διότι οι μνήμες σε τοπικό επίπεδο πολλές φορές έρχονταν σε αντίθεση με το εθνικό αφήγημα που ήθελε να υποστηρίξει η θεσμική εξουσία.

²¹⁸ Στο ίδιο.

²¹⁹ Στο ίδιο.

²²⁰ Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993.

Όλοι αυτοί οι λόγοι θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την ανάγκη που έκρινε πως υπήρχε το Υπουργείο Εσωτερικών το 1967 για ανάδειξη πιο "ουδέτερων" μνημονικών αναφορών οι οποίες θα είχαν χαρακτήρα ενοποιητικό για το σύνολο της κοινωνίας. Όπως προκύπτει από την ανάλυση των εγκυκλίων του Υπουργείου Εσωτερικών για το ζήτημα της ονοματοθεσίας οδών και πλατειών, οι αποδεκτές ιστορικά μνήμες φαίνεται πως κατατιμήθηκαν σε τρεις βασικές κατηγορίες: το απώτατο παρελθόν, που αναφερόταν στην Αρχαία Ελλάδα, το απώτερο, που αναφερόταν στην Επανάσταση του 1821 και τέλος το πρόσφατο παρελθόν, που αναφερόταν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την Εθνική Αντίσταση, Από αυτή την προτεινόμενη θεματολογία, όπως αναδεικνύεται και στην εγκυκλίου 77/27-3-1967, θα σταθώ στην ανάδειξη της Αρχαιότητας. Αυτό διότι ως "ιστορία" εκείνη την εποχή νοούνταν κυρίως η Επανάσταση του 1821, κομμάτι στο οποίο αναφέρθηκα εκτεταμένα προηγουμένως. Ως προς τις ονομασίες που άπτονταν στο πρόσφατο παρελθόν της χώρας φαίνεται πως το συγκεκριμένο κομμάτι του ελληνικού παρελθόντος βρισκόταν ακόμη σε κατάσταση "αξιολόγησης" από την κεντρική εξουσία και δεν επαφίονταν στην ελεύθερη κρίση των τοπικών αρχών.

4.2.4. ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΑΠΩΤΑΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Μια από τις ιστορικές περιόδους οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί κατά κόρον για την ονομασία δρόμων και πλατειών είναι αυτή της Αρχαιότητας. Στον Βόλο, όπως προείπαμε, με μια μαζική απόφαση ονοματοθεσίας, την 1003/1958,²²¹ ονομάστηκαν 60 οδοί επί συνόλου 226 με λήμματα και ονόματα έπο την αρχαία ελληνική ιστορία και την μυθολογία. Οι ρίζες αυτής της "εμμονής", αν θα μπορούσαμε να την αποκαλέσουμε έτσι, εντοπίζονται ήδη από τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους, μετά την επανάσταση του 1821. Όπως ανέλυσα σε προηγούμενο κεφάλαιο, τότε ήταν που αναδύθηκε το ιδεολογικό πλέγμα της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, το οποίο χαρακτηρίζει την κοινωνία μέχρι και σήμερα. Το ελληνικό εθνικό αφήγημα, με την έμφαση που απέδιδε στη σύνδεση με τα επιτεύγματα των αρχαίων Ελλήνων, ήταν αυτό το οποίο επέτρεπε στη χώρα να αποκτήσει υπόσταση στα μάτια των Ευρωπαίων και να διακριθεί από τις γείτονές της βαλκανικές χώρες και την "υπανάπτυκτη" Ανατολή²²².

Η ανάγκη που αναδύθηκε, κατά τη διάρκεια εκείνων των πρώτων χρόνων σύστασης του ελληνικού κράτους, για την επιβολή μιας κυρίαρχης εκδοχής της μνήμης στον χώρο φαίνεται πως συνέχισε να ισχύει και στα επόμενα ογδόντα χρόνια. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η σύνδεση με την αρχαιότητα και την αίγλη εκείνου του παρελθόντος λειτουργούσε σαν σταθεροποιητικός παράγοντας, στις ταραγμένες πολιτικά και ιδεολογικά εποχές, που βίωνε η χώρα, πριν και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Επιστρέφοντας στο 1967 και την εγκύκλιο 77/27-3-1967 και την απερίφραστη προτροπή να αποδίδονται στους δρόμους και τις πλατείες ονόματα που σχετίζονται με την Αρχαιότητα²²³, γίνεται φανερό πως, έπειτα από τη διαδοχή μιας σειράς σημαντικών πολιτικών εξελίξεων για τη χώρα, η κεντρική εξουσία επιθυμεί να αποπολιτικοποιήσει το δημόσιο χώρο σε σχέση με τα πρόσφατα συμβάντα, και να καταστήσει τον αστικό ιστό έναν τόπο χωρίς πολιτικές αντιπαραθέσεις. Φαίνεται πως

²²¹ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009.

²²² Ε. Χατζηβασιλείου, «Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959» στο Κ. Μπότσιου & Γ. Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 20.

²²³ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 26545/27.3.1967.

κάτι τέτοιο συμβάδιζε και με τις επιθυμίες των τοπικών αρχών ανά την επικράτεια, καθώς η ονοματοθεσία δρόμων, με ονομασίες που εκπορεύονταν από την Αρχαιότητα, είναι κάτι που συναντάμε στις περισσότερες πόλεις της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα Ιωάννινα, όπου τα δυο τρίτα των ονομάτων των δρόμων της πόλης προέρχονται από την Αρχαία ιστορία²²⁴. Στη Αθήνα, συναντάμε 36 οδούς μόνο με την ονομασία «Θερμοπυλών», 1.668 ονόματα που τιμούν ήρωες της αρχαιότητας, ενώ 456 οδοί είναι αφιερωμένοι στο Δωδεκάθεο²²⁵.

²²⁴ Α. Παπαθεοδώρου & Χ. Τσέτσης, *Κάθε δρόμος έχει τη δική του ιστορία: Οδωνυμικά Ιωαννίνων*, χ.τ.ε. 2006.

²²⁵ Η. Πετρόπουλος, *Η Ονοματοθεσία Οδών και Πλατειών*, Αθήνα 1995, σ. 15-30.

5. Η ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΔΡΟΜΩΝ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ (1967-1974)

5.1 ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΙΣ ΞΕΝΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ

Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967, από τους συνταγματάρχες Γεώργιο Παπαδόπουλο, Στυλιανό Παττακό και Νικόλαο Μακαρέζο, με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο να ηγείται της τριάδας, υπήρξε αποτέλεσμα της προηγούμενης ασταθούς και ταραχώδους περιόδου²²⁶. Η συνεχόμενη εμπλοκή του βασιλιά Κωνσταντίνου στις πολιτικές εξελίξεις της χώρας, αλλά και οι διαρκείς παρεμβάσεις του, που δυσχέραιναν τον ομαλό πολιτικό βίο στην Ελλάδα, σε συνάρτηση με τα πολλαπλά προβλήματα της λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού, κορυφώθηκε με την κατάληψη της εξουσίας από τους συνταγματάρχες²²⁷. Η ομάδα των στρατιωτικών, που προερχόταν από τις μεσαίες και κατώτερες βαθμίδες του στρατού, ετοίμαζε το πραξικόπημα από τον Ιανουάριο του 1966²²⁸. Οι εξελίξεις που ακλούθησαν κατά τα επτά χρόνια της διακυβέρνησης των συνταγματάρχων θα άφηναν αναλλοίωτα σημάδια στην σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας. Κάποια από αυτά συναντούμε και στις ονομασίες των δρόμων.

Το γεγονός ότι το πραξικόπημα προήλθε από μια ομάδα αξιωματικών εκ των μεσαίων και κατώτερων βαθμίδων του ελληνικού στρατού, αιφνιδίασε και προκάλεσε αμηχανία στον βασιλιά Κωνσταντίνο, τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις της χώρας καθώς και την Αμερική²²⁹. Ήταν γνωστή η πρόθεση εκδήλωσης στρατιωτικού πραξικοπήματος που θα κατέλυε την εξουσία, σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχαν συλλέξει οι υπηρεσίες πληροφοριών της Ελλάδας και της Αμερικής²³⁰. Αλλά τα

²²⁶ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 429-430.

²²⁷ Κ. Τσουκαλά, *Η Ελληνική Τραγωδία: Από την Απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981, σ.190.

²²⁸ Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία: η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985.

²²⁹ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, ό.π., σ. 429-430.

²³⁰ Στο ίδιο.

στοιχεία υποδείκνυαν ότι αυτό θα προερχόταν από τον βασιλιά και τα ανώτερα στρατιωτικά στρώματα των αξιωματικών²³¹. Η εξέλιξη αυτή συντάραξε, τόσο την αμερικανική πρεσβεία στην Ελλάδα, όσο και το State Department. Παρ' όλα αυτά δεν αντιμετωπίστηκε εχθρικά, καθώς έγινε αμέσως αντιληπτό ότι ο βασιλιάς μπορεί να μην γνώριζε και να μην συμμετείχε στην οργάνωση του, τάχθηκε όμως εν τέλει με τους κινηματίες. Αυτό ήταν ένα γεγονός το οποίο λειτούργησε καθησυχαστικά για την Αμερική, διότι φαινόταν ότι οι συνταγματάρχες θα συνέχιζαν να διατηρούν την πρότερη συμφωνία του κράτους με τον Οργανισμό Βορειοανατολικού Συμφώνου (NATO), αλλά και ότι δεν θα άλλαζαν τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας, που ήταν φίλια διακείμενος προς την Αμερική²³². Επίσης, έγινε αμέσως ξεκάθαρο ότι οι νέοι κυβερνώντες ήταν αντί-αριστερών αντιλήψεων και φιλικόι προς την Αμερική, παράγοντας ο οποίος συνέβαλε στην αλλαγή της αμερικανικής στάσης από διστακτική σε πιο διαλλακτική προς το καθεστώς²³³. Αλλωστε για την Αμερική ήταν σαφώς προτιμότερο το στρατιωτικό καθεστώς, από την ενδεχόμενη επικράτηση του κέντρου και του Γεωργίου Παπανδρέου, στις επερχόμενες εκλογές του Μαΐου του 1967²³⁴.

Εν ολίγοις, η στάση της Αμερικής στο γεγονός της κατάληψης της εξουσίας από τους συνταγματάρχες υπήρξε μετριοπαθής, καθώς δεν έπληττε άμεσα τα συμφέροντά της τη δεδομένη στιγμή, ενώ η Ελλάδα συνέχιζε να αποτελεί σύμμαχο της Δύσης στον Ψυχρό Πόλεμο²³⁵. Η φιλοαμερικανική στάση που κράτησε το καθεστώς επισφραγίστηκε με την συμβολή του στον Πόλεμο των Έξι Ημερών τον Ιούνιο του 1967, δεδομένου ότι επιτράπηκε η πλήρης πρόσβαση και χρήση των αμερικανικών εγκαταστάσεων που υπήρχαν στο ελληνικό έδαφος²³⁶.

Η σύνδεση την οποία υποστήριζε πως είχε η δικτατορία του 1967 με την Ευρώπη βασίστηκε στην θεωρία πως η Ευρώπη συνδέθηκε με τα ιδανικά του αρχαίου ελληνικού κόσμου²³⁷. Η θεωρία αυτή υποστηρίχθηκε μέσω της προσπάθειας ανάδειξης των κοινών σημείων αναφοράς που συνέδεαν την Ελλάδα και την Ευρώπη.

²³¹ Στο ίδιο, σ. 430.

²³² Κ. Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία: Από την Απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, ό.π., σ. 191.

²³³ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 430.

²³⁴ Στο ίδιο.

²³⁵ Στο ίδιο, σ. 433.

²³⁶ Στο ίδιο.

²³⁷ Γ. Γεωργαλάς, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης: όχι δόγματα αλλά ιδεώδη*, Αθήνα 1968(;), σ. 43.

Η σύνδεση αυτή χρησιμοποιήθηκε δευτερευόντως, για να υποστηρίξει και σχέση με την Αμερική, ως «υπερατλαντική θυγατέρα» της Ευρώπης²³⁸. Προτάσσοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την Ευρώπη και την Αμερική ως αρωγούς των ελληνικών εθνικών ιδεωδών, το δικτατορικό καθεστώς επιχείρησε να αιτιολογήσει τη στενή σύνδεσή του με την αμερικανική και τις δυτικοευρωπαϊκές κυβερνήσεις.

Η χρήση της άμεσης μνήμης και η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν, ως φυσική συνέχεια ήταν ένας τρόπος νομιμοποίησης της δικτατορίας του 1967. Η υπενθύμιση της στάσης της Ρωσίας, τόσο στα ζητήματα της Ελλάδας, όπως τα γεγονότα του ελληνοτουρκικού πολέμου (1919-1922) και το Κυπριακό ζήτημα, όσο και τα γεγονότα στην Ανατολική Ευρώπη, το Βιετνάμ και τις φοιτητικές αναταραχές στην Δύση, κατά τη διάρκεια του 1968, είχαν ως στόχο να ενεργοποιήσουν ένα αίσθημα ανακούφισης για το γεγονός ότι απεφεύχθη η εγκαθίδρυση του κομμουνισμού²³⁹.

Το δικτατορικό καθεστώς βρισκόταν σε στενή συνεργασία με την Αμερική καθ' όλη την διάρκεια της διακυβέρνησής του και η προσπάθεια να προβληθούν οι σχέσεις των δύο χωρών διαφαίνεται και στις ονομασίες των δρόμων. Στο Βόλο δίνεται ως ονομασία σε δρόμο, το όνομα του 35^{ου} προέδρου της Αμερικής «Τζον Κένεντυ» με την απόφαση 30/1969²⁴⁰, στα πλαίσια της προσπάθειας να αναδειχτούν τα φιλικά αισθήματα προς την Αμερική. Οι ονομασίες των δρόμων συνεχίζουν να λειτουργούν ως τόποι μνήμης.²⁴¹ Στους δρόμους καταγράφεται η ιδεολογία του εκάστοτε καθεστώτος και προβάλλεται η πολιτική του σχετικά με τα γεγονότα της ιστορίας και το μέλλον του έθνους²⁴².

²³⁸ Γ. Γεωργαλάς, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης: όχι δόγματα αλλά ιδεώδη*, Αθήνα 1968(;) , σ. 45.

²³⁹ Δ. Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου δια να απωλεσθή η νίκη του Γράμμου: Η Ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασις», στο Γ. Αθανασίου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1967: Πολιτικές Πρακτικές-Ιδεολογικός Λόγος- Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 161.

²⁴⁰ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 187.

²⁴¹ R. Rose-Redwood, D. Alderman και M. Azaryahu, «The urban streetscape as political cosmos», στο R. Rose-Redwood, D. Alderman και M. Azaryahu (επιμ.) *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place*, Λονδίνο 2017, σ.1.

²⁴² Στο ίδιο.

5.2. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Ο ιδεολογικός λόγος των συντηρητικών παρατάξεων της προδικτατορικής περιόδου, όπως αρθρώθηκε στη δημόσια σφαίρα μέσω των δημόσιων λόγων, του Τύπου της εποχής αλλά και της μνημειοποίησης, χαρακτηρίζεται από την εμμονή στον αντικομμουνισμό και στην αποσιώπηση των γεγονότων του εμφύλιου πολέμου. Η λήθη και η επιστροφή στις παραδοσιακές ηθικές αξίες, σε συνάρτηση με την χρήση του κομμουνισμού ως παράδειγμα προς αποφυγή, αναμενόταν πως θα λειτουργούσαν ενοποιητικά²⁴³. Αυτό φαίνεται καθαρά και στις μετονομασίες των δρόμων που δόθηκαν εκείνη την εποχή.

Ενώ εκ πρώτης όψεως ο ιδεολογικός λόγος της δικτατορίας του 1967 φαίνεται πως εγκολπώνεται αυτόν του συντηρητισμού, η προσπάθεια να στηρίξει το γεγονός της κατάληψης της εξουσίας, είναι αυτό που καθόρισε εν τέλει το ίδιο του το περιεχόμενο. Η ειδοποιός διαφορά εντοπίζεται στην ρήξη με τον ιδεολογικό λόγο του συντηρητισμού «ως προς την ανιστορικότητα [και] την απολιτικότητα»²⁴⁴ και στην διαφορετική χρήση του αντικομμουνισμού. Συγκεκριμένα ενώ ο συντηρητισμός έδωσε έμφαση στον αντικομμουνισμό και τον χρησιμοποίησε ώστε να καταστεί ξεκάθαρο πως ο κομμουνισμός αποτελούσε τον απόλυτο εχθρό του κράτους, για το καθεστώς ήταν η κεντρική ιδέα της επιχειρηματολογίας που δικαίωνε την εγκαθίδρυση της δικτατορίας²⁴⁵.

Με τον τρόπο αυτό ενώ ο συντηρητισμός επικεντρώθηκε στον αντικομμουνισμό και τον χρησιμοποίησε στον ιδεολογικό του λόγο προσπαθώντας να φαλκιδεύσει την εγκαθίδρυση κομμουνιστικού πολιτεύματος στη χώρα, η δικτατορία του 1967 άσκησε την πολιτική κατά του κομμουνισμού για να νομιμοποιήσει την κατάληψη της εξουσίας από τον στρατό. Σε αυτό οφείλεται η ρευστότητα και η πολλαπλότητα αντιλήψεων που παρουσιάζει²⁴⁶.

²⁴³ Δ. Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου δια να απωλεσθή η νίκη του Γράμμου: Η Ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασις», στο Γ. Αθανασίου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ), *Η Δικτατορία 1967-1974: Πολιτικές Πρακτικές-Ιδεολογικός Λόγος- Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 155-160.

²⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 164.

²⁴⁵ Στο ίδιο.

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 164-165.

Έπειτα από την επιβολή της δικτατορίας, υπήρξε επιτακτική η ανάγκη νομιμοποίησης του καθεστώτος και άμβλυνσης των εντυπώσεων στο εξωτερικό²⁴⁷. Αν και η δικτατορία δεν βρήκε αρχικά κάποια ιδιαίτερη αντίσταση, πάντως δεν θα μπορούσε να διατηρήσει σε βάθος χρόνου την εξουσία ακολουθώντας την ίδια στρατηγική ισχύος με την οποία την κατέλαβε²⁴⁸. Οι πρακτικές της επιβολής καταναγκασμού και της καταστολής μέσω της χρήσης βίας, δεν θα λειτουργούσαν σε καμιά περίπτωση μακροπρόθεσμα²⁴⁹. Στις αρχές του 1969 έγινε μια προσπάθεια ισχυρισμού του καθεστώτος ότι τασσόταν υπέρ των ατομικών ελευθεριών, ενώ παράλληλα μεγιστοποιούσε τον έλεγχο και την καταστολή²⁵⁰: «Εμείς πιστεύουμε στην Ελευθερία. Και η Ελευθερία προϋποθέτει όχι την τυραννία του ενός αλλά την Ανοχή των πολλών»²⁵¹.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανάγκη του καθεστώτος να γίνει αποδεκτό από το μεγαλύτερο μέρος του σώματος του λαού, και κυρίως από το κομμάτι αυτό όπου ανήκουν οι κυρίαρχες τάξεις, ήταν ο μόνος τρόπος για να καταφέρει να νομιμοποιηθεί και, συνεπώς, να αναπαραχθεί²⁵². Η άμβλυνση των αντιδράσεων που γεννώνται σε ποικίλες κοινωνικές τάξεις που δεν είναι σε θέση να νέμονται την εξουσία, δεν είναι δυνατόν να επέλθει μόνο μέσω της βραχυπρόθεσμης επιβολής κατασταλτικών μέτρων. Απαιτείται η μακροπρόθεσμη και σταδιακή ενσωμάτωση των προσώπων που αποτελούσαν εν δυνάμει απειλές για το νέο καθεστώς στους μηχανισμούς εξουσίας: μέσω μιας τέτοιας τακτικής, θα μπορούσε να δημιουργηθεί η αίσθηση συμμετοχής των κοινωνικά κυρίαρχων τάξεων στο καθεστώς και, κατά συνέπεια, η ανάγκη διατήρησης αυτού²⁵³.

Η απροθυμία της δικτατορίας να άρει τον στρατιωτικό νομό και να προχωρήσει σε εκλογές οφείλονταν στην δυσαρέσκεια του λαού, του οποίου δεν είχε καταφέρει να κερδίσει την αποδοχή. Ακόμη και αν προσπαθεί να παρουσιάσει

²⁴⁷ Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία: η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σ. 263.

²⁴⁸ Κ. Τσουκαλά, *Η Ελληνική Τραγωδία: Από την Απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981.

²⁴⁹ Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία: η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, ό.π., σ. 264.

²⁵⁰ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 439.

²⁵¹ Γ. Γεωργιάς, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης: όχι δόγματα αλλά ιδεώδη*, ό.π., σ. 18.

²⁵² Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία: η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, ό.π., σ. 264.

²⁵³ Στο ίδιο, σ. 266.

εαυτόν ως μέρος της κοινωνίας με καταβολές από τα λαϊκά²⁵⁴ και όχι από τα ανώτερα στρώματα, απ' όπου προερχόταν οι παλαιότεροι «φαύλοι» πολιτικοί, δεν κατορθώνει να απολαύσει τη γενική επιδοκιμασία του λαού. Όπως φάνηκε στη συνέχεια, η δυσαρέσκεια του λαού για την πρότερη πολιτική κατάσταση της χώρας δεν μπόρεσε να αποτελέσει τη βάση που θα νομιμοποιούσε το καθεστώς²⁵⁵.

Η χρήση των υλικών κατάλοιπων της Αρχαιότητας, χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο διαπαιδαγώγησης της ελληνικής κοινωνίας από τη δικτατορία σε σημείο ώστε «η τελετουργική επιτελεστική αναβίωση του παρελθόντος και της υλικότητας του, [να] διατηρούνται μέχρι σήμερα»²⁵⁶.

Οι πολιτικές της μνήμης του 1821, εμφανίζονται όχι μόνο, στην ονοματοθεσία των δρόμων, που μελετάμε εδώ, αλλά και σε πρακτικές μνημειοποίησης. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της ανέγερσης του Ναού του Σωτήρα, το «Τάμα του Έθνους», όπως ονομάστηκε από τους δικτάτορες. Στις 14 Δεκεμβρίου 1968 ο Παπαδόπουλος εξήγγειλε την ανέγερση ενός μνημειώδους ναού του Σωτήρα στα Τουρκοβούνια, ως εκπλήρωση (υποτίθεται) της σχετικής υπόσχεσης της Δ' Εθνοσυνέλευσης του 1829 προς το Θεό σε περίπτωση απελευθέρωσης της Ελλάδας²⁵⁷. Σύμφωνα άλλωστε με τη δικτατορική προπαγάνδα, η «επανάσταση» της 21ης Απριλίου 1967 δεν ήταν παρά η άμεση συνέχεια (και ολοκλήρωση) του 1821.

Στο βιβλίο που έγραψε ο Γεώργιος Γεωργαλάς για την ιδεολογία της δικτατορίας, ταύτιζε την απριλιανή «επανάσταση» με την επανάσταση του 1821²⁵⁸. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως η δικτατορία είναι «επανάσταση ιδιοτύπως εθνικοαπελευθερωτική» γιατί απελευθερώνει από τα προηγούμενα πολιτικά σχήματα, που καθυστερούσαν την πρόοδο της χώρας²⁵⁹. Η σύνδεση με την απελευθέρωση των Ελλήνων από την οθωμανική κυριαρχία και η προβολή της δικτατορίας ως φυσική συνέχεια αυτού του ιστορικού γεγονότος, ήταν η βάση πάνω στην οποία το καθεστώς

²⁵⁴ «Οι Αξιωματικοί είναι παιδιά του εργαζομένου λαού. Δεν προέρχονται ούτε από αριστοκρατία, ούτε από πλουτοκρατία, ούτε από κάποια οϊανδήποτε κλειστή "κάστα". Είναι παιδιά της μικροαστικής τάξεως ή αγροτικών οικογενειών» στο Γ. Γεωργαλάς, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης: όχι δόγματα αλλά ιδεώδη*, Αθήνα 1968(;), σ. 7.

²⁵⁵ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 439.

²⁵⁶ Στο ίδιο.

²⁵⁷ D. Antoniou, «Unthinkable histories: The Nation's Vow and the making of the past in Greece», *Journal of modern Greek studies*, τ. 34, (2016), σ. 131-160.

²⁵⁸ Γ. Γεωργαλάς, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης: όχι δόγματα αλλά ιδεώδη*, Αθήνα 1968(;), σ. 8-9.

²⁵⁹ Στο ίδιο.

θα στηρίζονταν για να γίνει αποδέκτο στις συνειδήσεις των Ελλήνων, να ενωθεί με το εθνικό αφήγημα της χώρας και εν τέλει να καταφέρει να νομιμοποιηθεί.

Στις 22-12-1970, είχε εκδοθεί εγκύκλιος με τον αριθμό 2285, όπου καλούσε όλα τα σχολεία να διακοσμήσουν τις εγκαταστάσεις τους με εικόνες των ηρώων του Γένους, και των πολεμικών κατορθωμάτων τους, καθώς επίσης και αποφθέγματα και ρήσεις των ηρώων του 1821, στα πλαίσια του εορτασμού των 150 χρόνων από την επανάσταση. Επιπρόσθετα, ζητήθηκε τα μεγάφωνα των σχολείων να παίζουν τραγούδια δημοτικά και εθνικά, κατά την διάρκεια όλης της χρονιάς, πριν το μάθημα, κατά τα διαλείμματα και μετά τη λήξη των μαθημάτων.

Το ιδεολογικό και κοινωνικό πλαίσιο, που διαμόρφωνε την φυσιογνωμία της δικτατορίας του 1967, χαρακτηριζόταν από «την εσωστρέφεια, τον έντονο εθνικισμό, την κομμουνιστική φοβία, την μικροαστική ανταγωνιστική διάθεση έναντι των ευπόρων, την απόρριψη των διανοουμένων και των πιο κοσμοπολιτικών στάσεων ζωής. Αυτά όλα συνοδεύονταν από ακόρεστη διάθεση για εξουσία»²⁶⁰.

Η βασική επιδίωξη του στρατιωτικού καθεστώτος, ήταν να μετασχηματίσει εαυτόν σε ένα νέο, de facto πολιτικό κατεστημένο. Η ονομασία και η μετονομασία των δρόμων, σε συνδυασμό με την τοποθέτηση μνημείων και την επιβολή επετείων, σηματοδοτεί ακριβώς αυτή την προσπάθεια του νέου καθεστώτος να εγκαινιάσει μια «νέα εποχή», ενώ παράλληλα λειτουργεί δηλωτικά της πρόθεσής του να παραμείνει μόνιμα στην εξουσία²⁶¹.

Η ονομασία των δρόμων έχει αρχικά ως στόχο την ανάμνηση του προσώπου ή του γεγονότος. Πέραν αυτού όμως, αποτελεί σημαντικό παράγοντα στον μετασχηματισμό του αστικού περιβάλλοντος, σ' ένα εικονικό πολιτικό πλαίσιο, στο οποίο η κοινωνία αλληλεπιδρά, μέσω της χρήσης των ονομάτων των δρόμων σε καθημερινή βάση²⁶². Η συνεχής και καθημερινή χρήση των ονομάτων των δρόμων από την κοινωνία επικοινωνεί νοήματα σε νέα συμφραζόμενα και η δυνατότητα

²⁶⁰ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 434.

²⁶¹ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

²⁶² Στο ίδιο, σ. 311.

ελέγχου αυτών των νοημάτων, από τις επίσημες εθνικές και τοπικές υπηρεσίες, είναι σημαντική έκφραση της εξουσίας που κατέχουν²⁶³.

²⁶³ Στο ίδιο.

5.3. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΟΔΩΝ

Κατά την διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967-1974), εκδόθηκαν συνολικά επτά εγκύκλιοι, οι οποίες και περιείχαν οδηγίες για την διευθέτηση και τον έλεγχο των ονοματοδοσιών των δρόμων και των πλατειών. Η έναρξη της διαδικασίας της δημοσιοποίησης και έκδοσης εγκυκλίων, γίνεται με μια δημόσια αναγγελία στην εφημερίδα *Μακεδονία*²⁶⁴ του τότε Υπουργού Εσωτερικών, Στυλιανού Παττακού. Σε αυτήν αναφέρεται πως είναι επιτακτική ανάγκη να διευθετηθεί το ζήτημα άμεσα διότι η απώλεια αρίθμησης και ονοματοδοσίας πολλών οδών προκαλούσε προβλήματα²⁶⁵.

Η πρώτη εγκύκλιος που δημοσιεύεται και στέλνεται στις Νομαρχίες της χώρας, εκδίδεται στις 30 Αυγούστου 1967²⁶⁶. Στην εν λόγω εγκύκλιο αναφέρεται ότι έχουν κατατεθεί παράπονα για την κακή κατάσταση στην οποία βρισκόταν η αρίθμηση πολλών οικιών και καταστημάτων. Αναφερόταν δε και στο πρόβλημα που είχε προκύψει λόγω της ανοικοδόμησης πολλών πόλεων. Το 1967, η όψη των πόλεων έχει αλλάξει, καθώς η εσωτερική μετανάστευση ενός μεγάλου μέρους των αγροτικών πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα είχε αυξήσει το αστικό πληθυσμό. Συνολικά, η όψη της Ελλάδας αλλάζει από αγροτική σε αμιγώς αστική²⁶⁷. Νέοι κάτοικοι εισρέουν στις πόλεις και αναζητούν κατοικία και εργασία. Πολλά παλιά κτήρια κατεδαφίζονταν, καινούργια ανεγείρονταν και κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργούνταν πολλές φορές κενά στον αστικό ιστό ή προκαλούνταν άλλου είδους ανωμαλίες στην αρίθμηση των δρόμων και των κτιρίων. Η εγκύκλιος κλείνει προτρέποντας τις τοπικές αρχές στην τοποθέτηση πινακίδων προς διευκόλυνση της κίνησης του τουρισμού της χώρας, «τόσον δια τον εσωτερικόν όσον και δια τον εξωτερικόν.»²⁶⁸

Ο τομέας του τουρισμού, μαζί με αυτόν της οικοδομής, ήταν, κατά την διάρκεια της επταετίας, από τους βασικούς άξονες που στήριζαν την οικονομική

²⁶⁴ Εφημερίδα *Μακεδονία*, 3.9.1967, σ. 3. Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin_ftr.asp?c=124&pageid=-1&id=86872&s=0&STEMTYPE=0&STEM_WORD_PHONETIC_IDS=&CropPDF=0 (Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 22/11/2019)

²⁶⁵ Στο ίδιο.

²⁶⁶ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 81141/30.8.1967.

²⁶⁷ Α. Λιάκος, «Η Δικτατορία 1967-74: τι θέλουμε να μάθουμε;» στο *Δικτατορία 1967-74, η έντυπη αντίσταση*, Κατάλογος Έκθεσης Ντοκουμέντων, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 88-92.

²⁶⁸ Στο ίδιο.

ανάκαμψη της χώρας²⁶⁹. Η έμφαση στους τομείς αυτούς, εκδηλώνεται και στα ποσοστά των επιμέρους επενδυτικών δαπανών της εποχής, σύμφωνα με τα οποία ο τομέας της γεωργίας και της βιομηχανίας απορρόφησε μόνο το ένα τέταρτο της συνολικής επενδυτικής δαπάνης²⁷⁰.

Το καθεστώς ακολούθησε την ίδια διαδικασία, σχετικά με τις ονοματοθεσίες, με αυτή της πρότερης πολιτικής εξουσίας. Έτσι, μια σειρά από οδηγίες που έπρεπε να τηρηθούν κατά τη διαδικασία ονοματοθεσίας διανεμήθηκαν μέσω εγκυκλίων. Η εγκύκλιος με τον αριθμό 254 εκδίδεται στις 4 Σεπτεμβρίου 1968²⁷¹, η οποία φτάνει στις τοπικές αυτοδιοικήσεις με την ένδειξη «επείγουσα». Στην εγκύκλιο αυτή δίνονται συγκεκριμένες οδηγίες, ως προς τις ονομασίες που πρέπει να αποφεύγονται και όσες είναι αποδεκτές από το καθεστώς. Επικαλείται τις δυο προηγούμενες εγκυκλίους του 1955²⁷² και του 1967²⁷³, όπου είχε ζητηθεί από τις τοπικές αυτοδιοικήσεις να μην δίνονται ονομασίες «αποχρώντος λόγου και συναφή ονόματα» τα οποία θεωρούνταν ακατάλληλα. Η εγκύκλιος του 1968 επανέρχεται σε αυτήν οδηγία δηλώνοντας ότι θα πρέπει να αποφεύγεται η «άνευ αποχρώντος λόγου, μετονομασίαν οδών και πλατειών, ως επίσης και την ονομασίαν ανωνύμων οδών και πλατειών αυτών δι' ακαταλλήλων ονομάτων»²⁷⁴. Αναφέρεται πως, παρόλο που έχει δοθεί από χρόνια η σχετική οδηγία, έφταναν ακόμη αιτήματα στο Υπουργείο Εσωτερικών επιδιώκοντας μετονομασίες οδών και πλατειών άνευ αιτιολογίας, ενώ παράλληλα αιτούνταν την ονοματοθεσία ανωνύμων οδών και πλατειών, «δι' ονομάτων ακαταλλήλων, τελείως αγνώστων ή άκρως περιορισμένης τοπικής σημασίας ή δι' ονομάτων ατόμων, διατελεσάντων υπουργών, βουλευτών, δημοτικών ή κοινοτικών αρχόντων κλπ»²⁷⁵. Η εγκύκλιος ανέφερε, τέλος, ότι κάθε τέτοια μετονομασία οδών και πλατειών είναι ανεπίτρεπτη κι απαράδεκτη, καθώς το ζητούμενο στις ονοματοθεσίες είναι να δίνονται ονόματα «της αρχαιότητας, της

²⁶⁹ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ 449.

²⁷⁰ Στο ίδιο.

²⁷¹ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 83710/4.9.1968.

²⁷² ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 11355/1.2.1955.

²⁷³ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 26545/27.3.1967.

²⁷⁴ ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 83710/4.9.1968.

²⁷⁵ Στο ίδιο.

ιστορίας, της μυθολογίας και της φύσεως ή ατόμων διακρινόντων δι' έξοχων δράση και ευποιίαν ικανήν να εξάρθη εις εθνικήν τοιαύτην»²⁷⁶.

Την 1^η Φεβρουαρίου 1969²⁷⁷, ο υπουργός Στυλιανός Παττακός υπογράφει ακόμη μια εγκύκλιο σχετικά με την ονοματοθεσία και αρίθμηση των οδών. Αυτή θα είναι η τελευταία που υπογράφεται, από τον Στυλιανό Παττάκο, καθώς δυο χρόνια μετά, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος και ο Σπύρος Μαρκεζίνης, ανατράπηκαν από το πραξικόπημα Ιωαννίδη τον Νοέμβριο του 1973. Πρωθυπουργός, Υπουργός Συντονισμού και Οικονομικών, μέχρι τη Μεταπολίτευση (1974), διορίστηκε από την νέα δικτατορία του Ιωαννίδη ο Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος²⁷⁸. Αυτή η εγκύκλιος, αποτελούσε μια υπενθύμιση προς τις τοπικές αυτοδιοικήσεις ώστε να τακτοποιηθούν τα ζητήματα της ονοματοθεσίας δρόμων, τόσο για την διεκπεραίωση των εργασιών των δημοτικών και συναφών υπηρεσιών όσο και για την διευκόλυνση του τουρισμού²⁷⁹. Ο τομέας του τουρισμού θεωρούνταν ιδιαίτερος σημαντικός για την δικτατορία, διότι με την ανάπτυξη του τουρισμού, αποσκοπούσαν στην αύξηση της εισαγωγής συναλλάγματος στην χώρα²⁸⁰. Ο τουρισμός τετραπλασιάστηκε μεταξύ 1968 και 1971, ενισχυμένος και από μια άνευ όρων δανειοδότηση του τουριστικού κλάδου. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν αντιστρόφως ανάλογο του αναμενομένου, καθώς αυτή η κίνηση συνέβαλε στην αύξηση του πληθωρισμού²⁸¹.

²⁷⁶ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 83710/4.9.1968.

²⁷⁷ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 9420/1.2.1969.

²⁷⁸Σ. Ρίζας, «Το πραξικόπημα του ταξιάρχου Δ. Ιωαννίδη», *Η Καθημερινή*, 16.9.2019. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.kathimerini.gr/1042698/gallery/epikairothta/politikh/pra3ikophma-toy-ta3iarxoy-d-iwannidh> (Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 4/2/2020).

²⁷⁹ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 9420/1.2.1969.

²⁸⁰Ζ. Σαλίμπα, «Η χούντα και η άναρχη τουριστική ανάπτυξη», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 5.5.2019. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: https://www.efsyn.gr/nisides/193801_i-hoynta-kai-i-anarhi-toyristiki-anaptyxi (Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 31/1/2020).

²⁸¹Ε. Α. Χεκίμογλου, «Τα οικονομικά της μεγάλης αυταπάτης», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20.4.2014. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=426665> (Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 3/2/2020).

5.4. ΤΟΠΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΟΔΩΝ

Κατά την διάρκεια της δικτατορίας, στην πόλη του Βόλου ονομάζονται 246 νέοι οδοί και ελάχιστοι μετονομάζονται. Σύμφωνα με τα πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Βόλου, δήμαρχος της πόλης έχει τοποθετηθεί από την ηγεσία των συνταγματαρχών, ο Γεώργιος Σάρος στις 26 Ιουλίου 1967²⁸². Ο Γεώργιος Σάρος ήταν απόστρατος αξιωματικός του στρατού ξηράς εκείνη την εποχή και η τοποθέτηση του ως δημάρχου της πόλης συνέπεσε με την περίοδο της πλήρους ανάπτυξης του αστικού ιστού του Βόλου. Πολλές οδοί ήταν απλώς αριθμημένες και δεν έφεραν ονομασίες²⁸³.

Από το σύνολο των οδών που ονομάστηκαν κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, το μεγαλύτερο μέρος των ονομάτων που δίνονται (75), προέρχεται από τον χώρο του πολιτισμού και μνημονεύονται ονόματα ανθρώπων που συνέβαλαν στις τέχνες και τον πολιτισμό γενικότερα της χώρας²⁸⁴. Τα ονόματα συγγραφέων, ποιητών, ζωγράφων, μουσικών, ακαδημαϊκών και γενικότερα προσώπων που διέπρεψαν στον τομέα των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών, αποτελούν την πρώτη επιλογή του δοτού δημοτικού συμβουλίου του Βόλου για την ονοματοθεσία οδών.

Η οδός «Δημητρίου Βικέλα», η οδός «Νικολάου Γύζη», η οδός «Ανδρέα Κάλβου», η οδός «Στέφανου Κομμητά» και η οδός «Νικηφόρου Λύτρα» αποτελούν κάποια παραδείγματα απόδοσης τιμής σε πρόσωπα των τεχνών, των επιστημών και των γραμμάτων, κατά την διάρκεια της δικτατορίας του 1967. Οι 21 από τις προσωπικότητες που έδωσαν ονόματα σε δρόμους του Βόλου αφορούν σε άτομα της τοπικής κοινωνίας που διέπρεψαν στον τομέα τους. Ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγονται και κάποιες επιλογές που αξίζει να αναφερθούν. Τα ονόματα που τιμούνται στην οδό «Κωνσταντίνου Αμάντου», στην οδό «Δημητρίου Κακλαμάνου» και στην οδό «Κωνσταντίνου Ρακτιβάν» για παράδειγμα, αναφέρονται σε τρεις προσωπικότητες που συνεργάστηκαν στενά με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Δημήτρης Κακλαμάνος ήταν βασικό μέλος στην Διάσκεψη της Λωζάννης και ενεργό μέλος του

²⁸² Δημοτικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ιστορίας του Βόλου, *Απόφαση για απόλυση του Δημοτικού Συμβουλίου Βόλου και διορισμό νέου*, Αρχείο πρακτικών δημοτικού συμβουλίου Βόλου 1967, συνεδρίαση 73/26.7.1967.

²⁸³ Π. Κυπριωτέλης και Κ. Λιάπης (επιμ.), *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Βόλος, 2004, σ. 332.

²⁸⁴ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009.

κόμματος του Ελευθερίου Βενιζέλου²⁸⁵. Ο Κωνσταντίνος Ρακτιβάν υπήρξε πολύτιμος συνεργάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου και επίσης ενεργό μέλος του κόμματος του²⁸⁶. Τέλος, ο Κωνσταντίνος Άμαντος υπήρξε υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου²⁸⁷. Παρότι και οι τρεις πολιτικοί ανήκαν σε μια δημοκρατική παράταξη συχνά αντίθετη προς τη βασιλεία, επελέγησαν από ένα δικτατορικό καθεστώς. Ομοίως αξιοπρόσεκτη είναι η ονομασία της οδού «Κώστα Χατζόπουλου». Ο Κώστας Χατζόπουλος ήταν πεζογράφος και ποιητής, ιδεολόγος σοσιαλιστής και υπέρμαχος του δημοτικισμού. Αναμείχτηκε ενεργά στο σοσιαλιστικό κίνημα και υπήρξε ο πρώτος μεταφραστής του Κομμουνιστικού Μανιφέστου στα ελληνικά, το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Εργάτης» του Βόλου το 1913²⁸⁸.

Οι επιλογές αυτές μπορούν εν μέρει να ερμηνευτούν, εάν λάβουμε υπ' όψιν το γεγονός πως η ιδεολογική σκέψη του καθεστώτος, πέραν του ότι διακρίνονταν από μια ρευστότητα, συγγεόταν ιδεολογικά και από πολλαπλές αντιλήψεις²⁸⁹. Όπως αναφέρθηκε, η ιδεολογία του καθεστώτος σχετικά με τον κομμουνισμό και τις αριστερές πολιτικές δυνάμεις, διαφοροποιείται έντονα από αυτήν της πρότερης κοινοβουλευτικής δεξιάς. Καθώς δεν δεσμεύεται πλέον από τις απόψεις και τις παρεμβάσεις του -παροπλισμένου πλέον- θρόνου, η δικτατορία του 1967 μπορούσε να είναι ελαστική απέναντι στις δυνάμεις που εκπροσωπούσαν τον παραδοσιακό πολιτικό εχθρό.

Πέραν των παραπάνω επιλογών ονοματοθεσίας, 54 δρόμοι ονομάζονται για να τιμήσουν ήρωες της Επανάστασης ή φιλέλληνες του 1821, όπως για παράδειγμα η οδός «Άγγελου Γέροντα», η οδός «Εδουάρδου Κοδριγκτόνος», η οδός «Ιερολοχιτών» και η οδός «Μαργαρίτας Μπασδέκη»²⁹⁰. Δώδεκα δρόμοι ονομάζονται προς τιμήν τοπικών ευεργετών και πολιτικών· κάποιες από αυτές είναι η οδός «Απόστολου Αρσάκη», η οδός «Γεωργίου Κανισκέρη» και η οδός «Νικολάου Στάκου»²⁹¹. Αντίστοιχα, οκτώ φέρουν ονομασίες που συνδέονται με το Φανάρι και την Βυζαντινή

²⁸⁵ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 165.

²⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 311.

²⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 43.

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 375.

²⁸⁹ Δ. Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου δια να απωλεσθή η νίκη του Γράμμου: Η Ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασις», στο Γ. Αθανασίου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1967: Πολιτικές Πρακτικές- Ιδεολογικός Λόγος- Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 164.

²⁹⁰ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009.

²⁹¹ Στο ίδιο.

εποχή, όπως συμβαίνει με την οδό «Ιωάννη Τσιμισκή», την οδό «Φαναριωτών» και την οδό «Μουρούζη»,²⁹².

Η επιλογή της επανάστασης του 1821 ως ένα κομμάτι της ιστορίας το οποίο τιμάται με ονομασίες δρόμων, αποτελεί κοινό στοιχείο μεταξύ των δημοτικών αρχών όσον αφορά στις μνήμες που έπρεπε να αναδειχτούν καθώς συνιστά είναι το δεύτερο πιο δημοφιλές θέμα. Η ιδεολογία των συντηρητικών διατηρείται παράλληλα με τον ιδεολογικό λόγο του δικτατορικού καθεστώτος.²⁹³

Υπάρχει όμως μια διαφορά στις δυο δημοτικές αρχές του Βόλου, αυτή του 1958-1967 με αυτή της δικτατορίας του 1967. Από τις 53 οδούς που ονομάζει η δοτή δημοτική αρχή, οι 16 μνημονεύουν και τιμούν τοπικούς ήρωες της Επανάστασης του 1821, σε αντίθεση με την δημοτική αρχή της προηγούμενης περιόδου, όπου από τις 59 οδούς μόνο οι δυο τιμούσαν τοπικούς ήρωες.

Η οδός «Μαργαρίτας Μπασδέκη», είναι από τις λίγες οδούς που μνημονεύουν γυναίκα. Η ονομασία δίνεται κατά την διάρκεια της επταετίας και τιμάται ως τοπική ηρωίδα της επανάστασης του 1821. Η Μαργαρίτα Μπασδέκη ήταν γεννημένη σε ποιμενική, κτηνοτροφική οικογένεια από την περιοχή του Πηλίου. Κατά την διάρκεια της επανάστασης, μαζί με άλλες γυναίκες από τη Μακρυνίτσα, σχημάτισαν ομάδα και πολέμησαν στην μάχη της Μακρυνίτσας, στο Σαρακηνό, στις 6 Φεβρουαρίου 1878²⁹⁴. Ενδεχομένως αυτή η προσπάθεια ανάδειξης του τοπικού στοιχείου από την δοτή δημοτική αρχή να αποτελούσε μια προσπάθεια εξομάλυνσης, διότι από την στιγμή που οι ονομασίες δρόμων χρησιμοποιούνται ως τόποι όπου αναπαράγεται το εθνικό αφήγημα, η επιλογή της μνημόνευσης τοπικών ηρώων καλύπτει την όποια δυσαρέσκεια της τοπικής κοινωνίας, για άنيση αντιπροσώπευση των τοπικών γεγονότων στον δημόσιο χώρο²⁹⁵.

Κατά τη διάρκεια της επταετίας, έξι δρόμοι λαμβάνουν ονομασίες που αναφέρονται στην περίοδο της Εθνικής Αντίστασης του 1940. Χαρακτηριστικά

²⁹² Στο ίδιο.

²⁹³ Δ. Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου δια να απωλεσθή η νίκη του Γράμμου: Η Ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασις», στο Γ. Αθανασίου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ), *Η Δικτατορία 1967-1967: Πολιτικές Πρακτικές-Ιδεολογικός Λόγος- Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 154.

²⁹⁴ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 251.

²⁹⁵ Á. Erőss, «Politics of street manes and the reinvention of local heritage in the contested urban space of Oradea», *Hungarian Geographical Bulletin*, τ. 66(4) (2017), σ. 354.

παραδείγματα αποτελούν η οδός «Ναπολέοντος Ζέρβα», η οδός «Θωμά Σιάτρα» και η οδός «Συνταγματάρχη Δημήτρη Σινιώραη»²⁹⁶. Ο λιγιστός αναφορές σε πρόσωπα της Εθνικής Αντίστασης του 1940 θα μπορούσαν να αιτιολογηθούν, εάν λάβουμε υπ' όψιν ότι η μνεία σε ορισμένα πρόσωπα και γεγονότα της περιόδου θα μπορούσαν να προκαλέσουν συγκρούσεις λόγω του εμφυλίου πολέμου που είχε προηγηθεί. Η πολιτική που πρότεινε η δικτατορία για να εξομαλυνθούν οι διαφωνίες για τον εμφύλιο από την κοινωνία ήταν η λήθη αυτών των γεγονότων. Υποστήριζαν ότι μόνο έτσι θα επιτυγχάνονταν η ένωση του λαού και η αναγέννηση του έθνους²⁹⁷.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι τιμώνται με την απόδοση του τοπωνυμίου «Μπιζάνι»²⁹⁸ σε δρόμο των Νέων Παγασών και του τοπωνυμίου «Τζουμαγιά»²⁹⁹ σε δρόμο της συνοικίας των Αγίων Θεοδώρων, ενώ με τον Μακεδονικό Αγώνα σχετίζεται η ονομασία της οδού «Μητροπολίτου Γερμανού Καραβαγγέλη»³⁰⁰. Σε δύο δρόμους δίνονται ονόματα από την φύση (οδός «Ανθέων» και οδός «Πηγών») και σε άλλον ένα δρόμο τιμάται μία προσωπικότητα από τον χώρο του στρατού (οδός «Συνταγματάρχη Νικολάου Γεωργούλα») ³⁰¹.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως κατά τη διάρκεια της επταετίας, ένας δρόμος ονομάζεται οδός «Αλέξανδρου Κλείτσα», όμως για το συγκεκριμένο πρόσωπο δεν έχουν βρεθεί βιογραφικά στοιχεία και η συμβολή του είναι άγνωστη³⁰². Εικάζω πως ίσως πρόκειται για λάθος ονομασία και η οδός αναφέρεται στον αξιωματικό του ελληνικού στρατού με το όνομα Δημήτριος Κλείτσας ο οποίος σκοτώθηκε κατά την διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897. Η ονομασία του δρόμου παραμένει μέχρι σήμερα.

Η ορθοδοξία αποτελούσε ένα ακόμη μεγάλο κεφάλαιο του ιδεολογικού λόγου της δικτατορίας. Η θρησκεία ήταν βασικό στοιχείο της «Εθνικής Ιδεολογίας» και συνδυαζόμενη με τα ιδεώδη που κληροδοτήθηκαν από τον νεοελληνικό διαφωτισμό

²⁹⁶ Στο ίδιο.

²⁹⁷ Δ. Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου δια να απωλεσθή η νίκη του Γράμμου: Η Ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασις», στο Γ. Αθανασίου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1967: Πολιτικές Πρακτικές-Ιδεολογικός Λόγος- Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 161.

²⁹⁸ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, ό.π., σ. 252.

²⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 346.

³⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 89.

³⁰¹ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 51, 295 και 91.

³⁰² Στο ίδιο, σ. 194.

θα συνέβαλε στη δημιουργία ένα Έθνους Ελλήνων Χριστιανών έθνος.³⁰³ Η προσήλωση σε σταθερές αξίες, όπως το τρίπτυχο «Πατρίς- Θρησκεία - Οικογένεια», παρουσιάζονταν από τη δικτατορία ως το εργαλείο που θα οδηγούσε τη χώρα στην πρόοδο³⁰⁴. Στο Βόλο επιλέχτηκαν έξι ονόματα, που αναφέρονται στην θρησκεία για διάφορους δρόμους της πόλης. Μερικά παραδείγματα είναι η οδός «Ιερέα Στεφάνου Σπύρου», η οδός «Αγίου Απόστολου Νέου» και η οδός «Αγίου Κοσμά Αιτωλού»³⁰⁵. Ο αριθμός των οδών που αντλούν την ονομασία τους από την θρησκεία είναι μικρός, συγκριτικά με τη σημασία που της απέδιδε το καθεστώς των συνταγματαρχών. Στην περίπτωση του Βόλου, δεν φαίνεται να επιλέχτηκε η ορθοδοξία ως ένα από τα βασικά θέματα από τα οποία θα ονομάζονταν οι δρόμοι της πόλης.

Η χρήση της ονοματοθεσίας από το στρατιωτικό πολίτευμα λειτούργησε ως εργαλείο επιβολής συγκεκριμένης μνήμης και σύνδεσης με αυτήν, με στόχο την νομιμοποίηση του καθεστώτος. Η σύναψη ιδεολογικών αναφορών με την Αρχαία Ελλάδα επιδιώχθηκε κατά κόρον από την δικτατορία του 1967. Στον Βόλο δίνονται σε δρόμους 48 ονόματα από την περίοδο της αρχαιότητας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η οδός «Αίσιονος», η οδός «Ασκληπιού», η οδός «Μαραθώνος», η οδός «Μεθώνης» και η οδός «Νεφέλης»³⁰⁶.

Η μετονομασία δρόμων, αποσκοπεί στην αναδιαμόρφωση του συμβολικού τοπίου της πόλης, κατά τη διάρκεια της αλλαγής των εξουσιών. Η αντικατάσταση των πρότερων ονομάτων με νέα που φέρουν άμεση αναφορά στο καθεστώς ή η αποκαθήλωση αυτών, αποτελεί μια συνηθισμένη τελετουργία των πολιτικών δυνάμεων³⁰⁷.

Κατά την διάρκεια της δικτατορίας του 1967 είθισται να ονομάζονται οδοί προς τιμήν των δικτατόρων και της ημερομηνίας της επιβολής του καθεστώτος. Η χώρα απέκτησε πληθώρα δρόμων, που ονομάστηκαν οδός «21^{ης} Απριλίου», οδός «Γεωργίου Παπαδόπουλου» και οδός «Στυλιανού Παττακού». Οι περισσότερες

³⁰³ Γ. Γεωργιάς, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης: όχι δόγματα αλλά ιδεώδη*, Αθήνα 1968(;), σ. 26.

³⁰⁴ Δ. Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21^η Απριλίου δια να απωλεσθή η νίκη του Γράμμου: Η Ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασις», ό.π., σ. 163.

³⁰⁵ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, ό.π., σ. 336, σ. 22 και σ. 24.

³⁰⁶ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 36, σ. 65, σ. 237, σ. 240 και σ. 261.

³⁰⁷ M. Azaryahu, «Renaming the past in post-Nazi Germany: insights into the politics of street naming in Mannheim and Potsdam», *Sage*, τ. 19 (2012), σ. 388.

μετονομάστηκαν μετά το τέλος της δικτατορίας, όμως πολλές ήταν οι περιπτώσεις που επιβίωσαν για αρκετά χρόνια. Μια τέτοια περίπτωση είναι και αυτή της οδού «21^{ης} Απριλίου» στο Βόλο, που ονομάστηκε με την απόφαση 9/1970, για να μετονομαστεί 13 χρόνια αργότερα, με την απόφαση 178/1983, σε οδό «Γεωργίου Σεφέρη»³⁰⁸. Αυτό αποτελεί παράδοξο καθώς, ενώ σε πολλές πόλεις αυτές οι μετονομασίες έλαβαν χώρα με την έναρξη της Μεταπολίτευσης, στο Βόλο επιβίωσε για εννέα ακόμη χρόνια υπό δημοτικές ηγεσίες που δεν είχαν κάποια ιδεολογική συνάφεια με το στρατιωτικό καθεστώς. Παρότι σε πολλές περιπτώσεις, οι δρόμοι που λάμβαναν αυτά τα ονόματα, ήταν συνήθως κεντρικοί και ευρείας κυκλοφορίας, στην περίπτωση του Βόλου πρόκειται για έναν πολύ μικρό δρόμο στην συνοικία των Νέων Παγασών, η οποία βρίσκεται εκτός του βασικού ιστού της πόλης.

³⁰⁸ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, ό.π., σ. 324.

5.5. ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ

Την ίδια εποχή δραματικές είναι οι εξελίξεις στο Κυπριακό ζήτημα, το οποίο αποτελούσε μείζον θέμα για τη χώρα από το 1955. Η πολιτική που φαινόταν να ακολουθεί η δικτατορία σχετικά με την υπόθεση, φαίνεται πως συμβάδιζε με την αμερικανική, η οποία λόγω του Ψυχρού Πολέμου που βρισκόταν σε εξέλιξη εκείνη την εποχή, φαινόταν πως επιθυμούσε την διχοτόμηση του νησιού³⁰⁹. Τη στιγμή που εγκαθίσταται η δικτατορία, η επανάληψη του διαλόγου για το ζήτημα της Κύπρου, δηλαδή την πιθανότητα ένωσης με την Ελλάδα και την αποζημίωση της Τουρκίας, αποτελεί εκκρεμότητα³¹⁰. Η ένταση που υπήρχε μεταξύ των δικτατόρων και του Μακαρίου χαρακτήριζε τη σχέση τους καθ' όλη τη διάρκεια των γεγονότων. Οι συνταγματάρχες είχαν αποφασίσει να θέσουν υπό τον έλεγχο της Ελλάδας την Κύπρο, χρησιμοποιώντας το στρατό σε περίπτωση που ο Μακάριος δεν δεχόταν την συμφωνία που θα πρότειναν³¹¹. Αντίθετα, στήριζαν τις ενέργειες του Γρίβα και της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγонιστών (ΕΟΚΑ Β'), προωθώντας τις εθνικιστικές τους τάσεις³¹². Το ενδεχόμενο κατάληψης της Κύπρου και επιβολής δικτατορικού καθεστώτος κι εκεί, ήταν κάτι που η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν ήθελε σε καμία περίπτωση, καθώς σίγουρα δεν θα ήταν αποδεκτό από το μεγαλύτερο μέρος του λαού, θα επιβάρυνε δε ακόμα περισσότερο την αρνητική δημοτικότητα του καθεστώτος των συνταγματαρχών³¹³.

Οι σχέσεις των δυο πλευρών, Ελλάδα και Κύπρο βρισκόταν σε οριακό σημείο. Η αποτυχία των συνομιλιών με την Τουρκία στον Έβρο και η επίδειξη δύναμης της δικτατορίας τον Νοέμβριο του 1967, με την επίθεση της Εθνικής Φρουράς εναντίον τουρκοκυπριακού θύλακα, είχε ως αποτέλεσμα να χάσουν την ζωή τους 24 Τουρκοκύπριοι και να ξεσπάσει νέα ελληνοτουρκική κρίση³¹⁴. Τα γεγονότα αυτά είχαν επιπρόσθετα προκαλέσει προβλήματα και στο εσωτερικό του δικτατορικού καθεστώτος, καθώς ο Παπαδόπουλος θεωρούσε την ένωση ανέφικτη και επιζήμια για το καθεστώς, ενώ στον αντίποδα βρισκόταν μια ομάδα αποτελούμενη από αδιάλλακτους αξιωματικούς, οι οποίοι θεωρούσαν την πολιτική

³⁰⁹ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008.

³¹⁰ Στο ίδιο, σ. 478.

³¹¹ Στο ίδιο.

³¹² Στο ίδιο.

³¹³ Στο ίδιο, σ. 479.

³¹⁴ Στο ίδιο.

του Παπαδόπουλου προπομπό συνθηκολόγησης, την οποία απεύχονταν³¹⁵. Της ομάδας αυτής ηγούνταν ο Δημήτριος Ιωαννίδης³¹⁶. Είναι ο ίδιος πυρήνας ανθρώπων μέσα στο καθεστώς που τα επόμενα χρόνια (δικτατορία Ιωαννίδη) θα ασκούσε σκληρή πολιτική για το Κυπριακό³¹⁷. Η απόπειρα δολοφονίας κατά του Μακαρίου το 1970 και η αποστολή του Γρίβα στη Κύπρο, με στόχο την υπονόμευση του Μακαρίου, μαρτυρούν τις σκληρές τάσεις του πυρήνα αυτού, καθώς και το ρήγμα εντός του καθεστώτος³¹⁸.

Παράλληλα, τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, με την εξέγερση των φοιτητών εναντίον της δικτατορίας, βαρύνουν ακόμα περισσότερο το καθεστώς. Μια εβδομάδα μετά την εξέγερση, στις 24 Νοεμβρίου, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος ανατρέπεται και την ηγεσία αναλαμβάνει ο Δημήτριος Ιωαννίδης, έως τότε διοικητής στο Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας (ΕΑΤ-ΕΣΑ). Τα επόμενα χρόνια οι ελληνοτουρκικές σχέσεις οξύνονται περαιτέρω, καθώς οι διαφωνίες δεν αφορούσαν πλέον μόνο στο ζήτημα της Κύπρου. Η νέα ηγεσία του καθεστώτος αποσκοπούσε στην εισβολή στην Κύπρο και την απομάκρυνση του Μακαρίου³¹⁹.

Η ένταση αυτή οδηγεί τον Ιούλιο του 1974 στην αποτυχημένη προσπάθεια του Δημητρίου Ιωαννίδη να οργανώσει πραξικόπημα κατά του Μακαρίου, ο οποίος αναγκάστηκε να δραπετεύσει από το νησί³²⁰. Η προσπάθεια για έναν εθνικιστικό θρίαμβο που θα αύξανε την δημοτικότητα του καθεστώτος του Δημητρίου Ιωαννίδη, κατέληξε σε παταγώδη αποτυχία, με την δικτατορία να καταρρέει μετά από λίγους μήνες. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επιστρέφει στην Ελλάδα, ορκίζεται πρωθυπουργός και η δημοκρατία αποκαθίσταται³²¹.

Καθ' όλη τη διάρκεια κλιμάκωσης του Κυπριακού Ζητήματος, το καθεστώς επιχειρεί να δηλώσει την υποστήριξή του, εντάσσοντας το ζήτημα της Κύπρου στην ελληνική πραγματικότητα, με απώτερο σκοπό να εδραιώσει την εύνοια της κοινωνίας. Οι προσπάθειες αυτές αποτυπώνονται και στις ονομασίες των οδών. Μια

³¹⁵ Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 479.

³¹⁶ Στο ίδιο, σ. 481.

³¹⁷ Στο ίδιο.

³¹⁸ Στο ίδιο.

³¹⁹ Στο ίδιο, σ. 482.

³²⁰ R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1170-2000*, Αθήνα 2002, σ. 194.

³²¹ Στο ίδιο, σ. 195.

σειρά από ονόματα, όπως οδός «Γρηγορίου Αυξεντίου», οδός «Μιχαήλ Καραολή», οδός «Λάρνακας», οδός «Λεμεσού», οδός «Λευκωσίας» και οδός «Λοχαγού Δημητρίου Πούλιου», που συνδέονται με τον Κυπριακό αγώνα και το κυπριακό ζήτημα ευρύτερα, δίνονται το 1970 σε δρόμους της πόλης του Βόλου. Είναι χαρακτηριστικό πως όλοι όσοι μνημονεύονται είναι νεκροί μαχητές της ΕΟΚΑ Α' ή πεσόντες που ανήκαν στην Ελληνική Δύναμη Κύπρου (ΕλΔυΚ), μια σαφής απόπειρα ένταξης του Κυπριακού αγώνα στο ιστορικό αφήγημα της Ελλάδας, παρότι όλοι τους είναι πρόσωπα της πρόσφατης -σχετικά- επικαιρότητας.

Η εγκύκλιος με αριθμό 53109, η οποία εκδίδεται στις 29 Ιουνίου 1972³²², επανέρχεται στο ζήτημα της μη τήρησης των οδηγιών, που έχουν δοθεί από την κεντρική εξουσία. Αναφέρει ότι οι σε πολλές περιπτώσεις, οι τοπικές αυτοδιοικήσεις δεν έχουν λάβει υπ' όψιν τα όσα είχαν επισημανθεί, σχετικά με την διαδικασία, που πρέπει να ακολουθείται, στην ονοματοθεσία δρόμων και πλατειών³²³. Η συνεχόμενη επαναφορά του συγκεκριμένου ζητήματος, μέσω των εγκυκλίων, είναι αποκαλυπτική. Βλέπουμε ότι υπάρχει μια συνεχής προσπάθεια από την κεντρική εξουσία να εξαιρεθεί η πολιτική μετονομασίας των οδών και των πλατειών ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές σκοπιμότητες. Ζητούνταν πλέον να κατατίθενται οι ανάλογες ιστορικές αποδείξεις, με αναφορές σε ιστορικές πηγές, όταν πρόκειται για ονοματοθεσίες που τιμούν πρόσωπα, καθώς και επαρκής αιτιολόγηση όταν πρόκειται για την μετονομασία δρόμων και πλατειών³²⁴.

Παρ' όλα αυτά συναντάμε και κάποια παράδοξα. Αναφέρομαι σε ορισμένες ονομασίες οι οποίες δεν ακολουθούν την πεπατημένη των ονομάτων και συνήθως δίνονται από το ίδιο το καθεστώς. Με την απόφαση 683/1969, ονομάζεται από τον δήμαρχο Γεώργιο Σάρο η οδός «Άγγελου Βλάχου». Πρόκειται για διπλωμάτη και συγγραφέα, ο οποίος σπούδασε νομικά στην Αθήνα και υπηρέτησε ως ανώτερος διπλωματικός υπάλληλος σε διάφορες θέσεις και πόλεις. Το 1974 υπηρέτησε ως υπουργός προεδρίας στην κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή.³²⁵ Ο Άγγελος Βλάχος, ήταν ανιψιός του εκδότη της εφημερίδας *Η Καθημερινή*, Γεωργίου Βλάχου και εξάδελφος της Ελένης Βλάχου, επίσης εκδότριας της εφημερίδας *Η Καθημερινή* ως την έναρξη της επταετίας. Οι συνταγματάρχες είχαν κλείσει την εφημερίδα και η

³²²ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 53109/29.6.1972.

³²³Στο ίδιο.

³²⁴Στο ίδιο.

³²⁵Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 78.

Ελένη Βλάχου δραπέτευσε από το διαμέρισμα της, όπου βρισκόταν σε κατ' οίκον κράτηση, για το Λονδίνο³²⁶. Είναι άξιο απορίας πώς δόθηκε το όνομα του Άγγελου Βλάχου στην οδό, την εποχή μάλιστα που συγγενικό του πρόσωπο καταδιωκόταν από την δικτατορία.

Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί η οδός «Νίκου Καββαδία», η οποία παίρνει το όνομα της το 1971, με την απόφαση 976³²⁷. Η ενέργεια αυτή προκαλεί ερωτήματα, καθώς όταν αποφασίζεται η ονομασία της οδού, ο Νίκος Καββαδίας βρισκόταν εν ζωή, ενώ είχε ήδη επισημανθεί σε εγκύκλιο πως δε θα έπρεπε να δίνονται ονόματα προσώπων που βρίσκονται ακόμα εν ζωή³²⁸.

Στις 29 Απριλίου 1974, λίγους μόλις μήνες πριν την πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος, εκδίδεται και δημοσιεύεται η εγκύκλιος με αριθμό 35646³²⁹. Πρόκειται για ακόμη μια εγκύκλιο που ζητά να εφαρμόζονται από την περιφέρεια, οι οδηγίες που έχουν ήδη γνωστοποιηθεί μέσω των προηγούμενων τεσσάρων εγκυκλίων, δημιουργώντας πρόβλημα στις εργασίες του Συμβουλίου Τοπωνυμίων.

Κατά πως φαίνεται, οι αιτήσεις που έφταναν στο Συμβούλιο από την περιφέρεια δεν ακολουθούσαν πιστά τις οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών, με αποτέλεσμα, το Συμβούλιο να μην μπορεί να καταλήξει σε ξεκάθαρη απόφαση για το όνομα που είχαν αιτηθεί: «Η μη ακριβής τήρησης των εν λόγω εγκυκλίων διαταγών, και ιδία η πλημμελής αιτιολόγησις των οικείων αποφάσεων των δημοτικών συμβουλίων έχει ως συνέπειαν να μην δύναται το παρά των Υπουργείω Συμβούλιον Τοπωνυμίων να σχηματισθή σαφή εικόνα της περιπτώσεως και, ως εκ τούτου, να εκφέρη την κατά νόμον (αρθρ. Ι2 του Ν.Δ. 222/1973) απαιτούμενην γνώμη αυτού»³³⁰. Παρακάτω παρεντίθενται ξανά οι οδηγίες που έπρεπε να ακολουθούνται, για την κατάθεση του αιτήματος ονοματοθεσίας στο Υπουργείο Εσωτερικών, υπενθυμίζεται δε την περίπτωση στην οποία επιτρέπονταν οι μετονομασίες: «ητις επιβάλλει την μετονομασίαν (ακατάλληλον όνομα, ξενικόν, κακόηχον, υφιστάμενη οδός με την αυτήν ονομασίαν κλπ.)»³³¹.

³²⁶ Ε. Βλάχου, *House Arrest*, Λονδίνο 1970.

³²⁷ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 78.

³²⁸ Στην ΥΠΕΣ, εγκύκλιος υπ' αρ. 83710/4.9.1968, αναφέρεται συγκεκριμένα «Απαγορεύεται απολύτως ή ονομασία οδών και πλατειών δι' ονομάτων ζώντων».

³²⁹ ΥΠΕΣ, υπ' αρ. 35646/29.4.1974 εγκύκλιος.

³³⁰ Στο ίδιο.

³³¹ Στο ίδιο.

Το υπουργείο μπορεί να επιμένει στην πλήρη και ενδελεχή αιτιολόγηση της επιλογής των ονομάτων, όμως σε πολλές περιπτώσεις, είναι εμφανές ότι η ονομασία που δίνεται έχει ως στόχο να τιμήσει και να αναδείξει πρόσωπα, τα όποια επιλέγονται είτε λόγω πολιτικής σύμπλευσης με το καθεστώς είτε γιατί εξυπηρετούσαν κάποιο σκοπό την δεδομένη στιγμή που δοθήκαν. Παράδειγμα αυτού αποτελούν μια σειρά από ονομασίες οδών, που δόθηκαν στους δρόμους του Βόλου. Η οδός «Ναπολέοντος Ζέρβα», που ονομάζεται με την απόφαση 9/1970 αποτελεί ένα παράδειγμα, προώθησης ατόμων που τάσσονταν εναντίον της αριστεράς, ενώ παράλληλα δεν μπορούσαν να υπάρξουν ιδιαίτερες αντιρρήσεις για το κύρος του. Ο Ναπολέων Ζέρβας ήταν στρατιωτικός και πολιτικός αρχηγός του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ), ο οποίος αργότερα ιδρύει το Εθνικό Κόμμα (ΕΚ). Συμμετείχε στην αντίσταση κατά των κατοχικών στρατευμάτων της Γερμανίας και στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, σε συνεργασία με τον Άρη Βελουχιώτη³³². Υπήρξε ο πλέον προβεβλημένος αρχηγός της «εθνικής» αντίστασης, ίσως δε ήταν ο μόνος που δεν μπορούσε να κατηγορηθεί για οποιαδήποτε σύμπλευση με τις κατοχικές κυβερνήσεις. Παράλληλα, ο θάνατος του το 1957, τον καθιστούσε ακίνδυνο για το καθεστώς και επέτρεπε την ασφαλή ανάδειξη του σε «εθνικό ήρωα» της συντηρητικής ιδεολογίας.

Η οδός «Στρατηγού Αθανασίου Φράγκου» ονομάζεται με το 1809/1973 ψήφισμα. Δήμαρχος εκείνη την εποχή ήταν ο διορισμένος από την δικτατορία του Ιωαννίδη δικηγόρος, Απόστολος Παπαθανασίου. Ο Αθανάσιος Φράγκου ήταν στρατηγός κατά την διάρκεια του ατυχούς πολέμου του 1897, αλλά και στις στρατιωτικές επιχειρήσεις του 1912-1913. Κατά την διάρκεια του Εθνικού Διχασμού, τάχθηκε με την πλευρά των αντιβενιζελικών³³³. Πρόκειται για ακόμη μια επιλογή που ανήκει στην κατηγορία των προσώπων που ήταν αντίθετοι με την «αριστερή» πολιτική ιδεολογία, στην οποία η δικτατορία εμμέσως είχε εντάξει ηθικά και το Κέντρο, δηλαδή τους απόγονους του βενιζελισμού. Παράλληλα, τέτοιες επιλογές παλαιών αντιβενιζελικών αποτελούσαν χειρονομία καλής θέλησης προς τους μοναρχικούς, ευρύτατο πεδίο δυνητικής άντλησης υποστηρικτών για το καθεστώς.

³³² Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 133.

³³³ Στο ίδιο, σ. 368.

Ακόμα και σε περιπτώσεις όπως η οδός «Θωμά Σιάτρα» που αποφασίστηκε με την εγκύκλιο 101/1969³³⁴, ενός στρατιωτικού που πολέμησε το 1940 και μετείχε κατόπιν στην αντίσταση μέσα από τις τάξεις του ΕΛΑΣ, η ρητορική ήταν εστιασμένη στη συμμετοχή του στο έπος του 1940, αποσιωπώντας εντέχνως τις άβολες πτυχές, όπως τη συμμετοχή του στον ΕΛΑΣ. Ουσιαστικά, εντάσσεται στην κατηγορία των λοιπών αξιωματικών του 1940 που τιμήθηκαν με την απόδοση των ονομάτων τους σε οδούς, όπως συνέβη στην περίπτωση της οδού «Συνταγματάρχη Δημήτρη Σινιόρη»³³⁵, ο οποίος ήταν βετεράνος του Μικρασιατικού Μετώπου και του πολέμου του 1940.

³³⁴ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 324.

³³⁵ Απόφαση 683/1969, στο ίδιο, σ. 326.

5.6. Η ΔΙΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Λίγους μήνες μετά το τέλος της δικτατορίας του 1967, στις 23 Ιουλίου 1974, εκδίδεται η εγκύκλιος με αριθμό 75921 στις 20 Σεπτεμβρίου 1974³³⁶. Πρόκειται στην ουσία για την εγκύκλιο με την οποία δίνεται η οδηγία, να μετονομασθούν όσες οδοί και πλατείες είχαν ονομαστεί κατά την διάρκεια της δικτατορίας με ονόματα σχετιζόμενα με το καθεστώς, «ινα αι νέαι Δημοτικά και Κοινοτικά Αρχαί της περιφέρειας σας άμα τη εγκαταστήσει των, προέλθουν δι' αποφάσεως των συμβουλίων αυτών, συμφώνως τω νόμω, εις την μετονομασίαν των ονομασθεισών οδών και πλατειών εις "21^{ης} Απριλιου 1967" ή προσωπων συνδεδεμενων προς το καθεστωσ τουτο.-»³³⁷. Η κινητοποίηση της νέας τοπικής εξουσίας υπήρξε άμεση, ώστε να αφαιρεθούν όλα τα ίχνη του καθεστώτος και οι μνήμες που ήταν ακόμη παρούσες στο σώμα της πόλης. Δεν συμβαίνει όμως σε όλες τις περιπτώσεις αυτό. Σε πολλές περιπτώσεις, ονόματα που συνδεόταν άμεσα με το καθεστώς, παρέμειναν για πολλά χρόνια ακόμη.

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η πλατεία «Στυλιανού Παττακού» στην Αθήνα, η οποία διατηρούσε την ονομασία αυτή μέχρι το 2014, όπου και αποφασίστηκε η μετονομασία της σε πλατεία «Μιλτιάδη Έβερτ». Επιπλέον, συχνά αφαιρούνται μόνον όσες ονομασίες αποτελούσαν απευθείας αναφορά στο καθεστώς και όχι όλοι οι δρόμοι που ονοματοθετήθηκαν από τα τοποθετημένα όργανα του καθεστώτος. Ονομασίες που έφεραν ονόματα από την Αρχαιότητα, την Επανάσταση του 1821, από εξέχουσες προσωπικότητες των γραμμάτων και της τέχνης και από την φύση, έμειναν ως είχαν. Η χρήση των γεγονότων της ιστορίας και η επαναφορά αυτών, μέσω των μνημείων σε νέα κοινωνικά συμφραζόμενα τα θέτει υπό επαναξιολόγηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο επαναχρησιμοποιούνται από την κάθε πολιτική ηγεσία και διατίθενται υπό το πρίσμα των νέων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών³³⁸.

³³⁶ΥΠΕΣ, Εγκύκλιος υπ' αρ. 75921/20.9.1974.

³³⁷Στο ίδιο.

³³⁸Á. Erőss, «Politics of street names and the reinvention of local heritage in the contested urban space of Oradea», *Hungarian Geographical Bulletin*, τ. 66(4) (2017), σ. 362.

ΟΙ «ΑΠΟΥΣΙΕΣ»

Τα κομμάτια αυτά που επιλέγονται να για να μείνουν στην λήθη δίνουν σημαντικές πληροφορίες για την σύνθεση του εθνικού αφηγήματος επάνω στον ιστό της πόλης. Στον Βόλο η πρώτη απουσία που παρατηρούμε είναι η ισχνή αναφορά στα γεγονότα και τα πρόσωπα των Πρώτου και του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά την διάρκεια της χρονικής περιόδου από 1956 - 1967 δίνονται μόλις επτά ονομασίες. Οι τρεις από αυτές οι οδός «Δονδολίνων», η οδός «Ιατρού Γεωργίου Τζάνου» και η οδός «Έλμουτ Σέφελ»,³³⁹ ο οποίος βρίσκεται εν ζωή την περίοδο που αποφασίζεται η ονοματοδοσία και γίνεται σχετική συζήτηση στο δημοτικό συμβούλιο γι' αυτό. Τα ονόματα αυτά δίνονται για να τιμήσουν πρόσωπα της πόλης, που έλαβαν μέρος στην αντίσταση κατά των κατακτητών ή βοήθησαν τους ανθρώπους της πόλης κατά την διάρκεια της ίδιας περιόδου. Καμία από αυτές τις οδούς δεν βρίσκεται σε κεντρικό σημείο της πόλης η να αποτελεί δρόμο ευρείας κυκλοφορίας. Όλες έχουν δοθεί σε δρόμους πιο μικρούς και έκτος του κέντρου. Οι δε δυο οδοί «Δονδολίνων» και οδός «Ιατρού Γεωργίου Τζάνου» βρίσκονται στην ίδια συνοικία του Αναύρου και στο ίδιο τετράγωνο παράλληλες η μια στην άλλη. Ενδεχομένως να τοποθετήθηκαν επίτηδες κατά αυτό τον τρόπο, καθώς ο Γεώργιος Τζάνος και οι Δονδολίνοι (ο πατέρας Κωνσταντίνος και οι δυο του γιοι Αλέκος και Νίκος) βασανιστήκαν και εκτελέστηκαν από συνεργάτες των Γερμανών. Τα πτώματα τους πετάχτηκαν στην οδό «Δημητριάδος» με «Ιάσωνος». Οι υπόλοιπες τέσσερις αναφέρονται πιο γενικά στα γεγονότα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Έξι ονομασίες δόθηκαν κατά την διάρκεια της δικτατορίας 1967 - 1967.

Σημαντική απουσία που επαφίεται στις πολιτικές αποσιώπησης των γεγονότων από τα εκαστοτε κυβερνητικά όργανα, που αποτελούταν κυρίως από εκπροσώπους του συντηρητισμού, είναι η έλλειψη ονομάτων με αναφορά στα γεγονότα του Εμφυλίου Πολέμου. Η οδός «Ταξιαρχών» στην Νέα Ιωνία μετέπειτα μετονομάζεται σε οδός «Κωνσταντίνου Καραμανλή» ονομασία που δεν ίσχυσε διότι αποφασίζεται να ονομαστεί οδός «Λεωφόρος Καζανάκι». Η περιοχή Καζανάκι ήταν τόπος, που εκτελέστηκαν πολλοί πολίτες που καταδικάστηκαν από έκτακτα στρατοδικεία, κατά την διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου και βρίσκεται στους

³³⁹ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 324.

πρόποδες του λόφου του Σαρακηνου.³⁴⁰ Η ονομασία Καζανάκι προτάθηκε από τη επιτροπή ονοματοθεσίας στις 16 Δεκεμβρίου 1999 επί δημαρχίας Παύλου Μαβιδη και έπειτα ξανά προτάθηκε στην πρώτη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου της Νέας Ιωνίας στις 26 Ιανουαρίου 2000, όμως απορρίπτεται από την νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Μαγνησίας.³⁴¹ Παρ' όλα αυτά τοποθετήθηκαν κανονικά κατά μήκος της οδού πινακίδες με την ονομασία «Λεωφόρος Καζανάκι» οι όποιες παραμένουν μέχρι σήμερα.

Η σημαντική συμβολή γυναικών στα ιστορικά γεγονότα και η παρουσία ονομάτων που αναφέρονται σε αυτά, αποτελεί ακόμη μια απουσία. Υπάρχουν γενικά βέβαια αρκετά γυναικεία ονόματα που τιμούν πρόσωπα της μυθολογίας κυρίως και έπειτα κάποιες προσωπικότητες της Αρχαιότητας και του δωδεκάθεου. Ελάχιστες όμως δίνονται κατά την διάρκεια της περιόδου που μελετάμε. Κατά την χρονική περίοδο από το 1956 - 1967 δίνονται 22 ονόματα γυναικών εκ των οποίων τα 18 προέρχονται από την μυθολογία και την Αρχαιότητα, μια από την θρησκεία, μια είναι τοπική ευεργέτης του Βόλου και οι δυο τελευταίες προέρχονται από την επανάσταση του 1821. Κατά την διάρκεια της δικτατορίας 1967 - 1974 δίνονται μόλις τέσσερα ονόματα, από τα 246 που δόθηκαν συνολικά εκείνη την περίοδο, από τα οποία τα τρία προέρχονται από την μυθολογία και το ένα αποτελεί αναφορά στα τοπικά γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την διάρκεια της Επανάστασης του 1821.

Το εργατικό κίνημα ήταν σημαίνον για τον Βόλο αλλά και για ολόκληρη την χώρα ευρύτερα. Η παρουσία όμως ονομάτων που σχετίζονται με τα γεγονότα και τους πρωταγωνιστές, δεν εντοπίζονται σχεδόν καθόλου στην πόλη. Δυο οδοί έχουν ονομαστεί τιμώντας το εργατικό κίνημα. Η οδός «Εργατικού Κέντρου Βόλου» βρίσκεται στην συνοικία του Αγίου Νικολάου στο κέντρο της πόλης και είναι ένας μικρός πεζοδρομημένος δρόμος κάθετα ανάμεσα από την οδό «Δημητριάδος» και την οδό «Ερμού».³⁴² Η ονομασία δίνεται με την απόφαση με αριθμό 125/ 1988 επί δημαρχίας Μιχάλη Κουντούρη. η πρότερη ονομασία της οδού που είχε δοθεί από τον δήμαρχο Θεόδωρο Κλαψόπουλο, ήταν οδός « Σποράδων», με την απόφαση με αριθμό 827/1957.³⁴³ Ακόμη μια οδός που αναφέρεται στο εργατικό κίνημα και την

³⁴⁰ Δ. Σταθάρας - Κωνσταντάρας, *Δρόμο - λόγιο της Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, Μνήμες και Τιμές, Ιστορία των δρόμων και των πλατειών του Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας*, Βόλος, 2006, σ. 114.

³⁴¹ Δ. Σταθάρας - Κωνσταντάρας, ό.π. σ. 114.

³⁴² Δ. Σταθάρας - Κωνσταντάρας, ό.π. σ. 123.

³⁴³ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009, σ. 123.

έντονη δραστηριότητα της κοινωνίας της πόλης με αυτά τα ζητήματα, είναι ο οδός «Αβραάμ Μπεναρόγια», η οποία ονομάζεται με την απόφαση με αριθμό 100/1984 επί δημαρχίας Μιχάλη Κουντούρη.³⁴⁴

Το Εργατικό Κέντρο Βόλου και το Παρθεναγωγείο του Βόλου, ιδρύθηκαν το 1908 με διαφορά λίγων μηνών. Υπήρξαν και τα δυο ταυτόχρονα καινοτόμοι θεσμοί για την πόλη, προκαλώντας αντιδράσεις και συγκρούσεις με τις συντηρητικές πολιτικές και εκπαιδευτικές δυνάμεις της πόλης. Τρία από τα βασικά τους μέλη, ο Δημήτριος Σαράτσης (δημοτικός σύμβουλος), ο Αλέξανδρος Δελμούζος (διευθυντής του Παρθεναγωγείου) και ο Κωνσταντίνος Ζάχος (νομικός σύμβουλος του Εργατικού κέντρου), είχαν σοσιαλιστικές και φιλεργατικές απόψεις. Τους δυο θεσμούς συνέδεαν η κοινή χρήση της δημοτικής γλώσσας και η συμμετοχή των δυο μελών του στις ομιλίες του Εργατικού κέντρου.³⁴⁵ Το 1914 οδηγήθηκαν σε δίκη με την κατηγορία ότι ήταν «ανήθικοι», «μαλλιαροί», προσηλύτιζαν και άλλους πολίτες και προσέβαλλαν δημόσια τον Θεό και την πατρίδα. Αθωώθηκαν πανηγυρικά από αυτή την δίκη που έγινε στο Ναύπλιο. Η παραπομπή σε δίκη του Αλέξανδρου Δελμούζου και του Δημητρίου Σαράτση ήταν η κορύφωση μιας σειράς γεγονότων που προηγήθηκαν και περιλάμβαναν την αντίδραση της εκκλησίας και της κοινότητας του Βόλου για τις παιδαγωγικές μεθόδους που εφαρμόζονταν στο Παρθεναγωγείο. Τα «Αθείκα» του βόλου όπως ονομάστηκαν οδήγησαν στο κλείσιμο του σχολείου το 1911.³⁴⁶

Η συμβολή του Παρθεναγωγείου του Βόλου στην εξέλιξη των εκπαιδευτικών μεθόδων, παρ' όλες τις αντιδράσεις που προκάλεσε στην κοινωνία της εποχής, υπήρξε σημαντική και έθεσε τα θεμέλια για τις αλλαγές που επήλθαν αργότερα, ειδικά στο γλωσσικό ζήτημα. Ωστόσο δεν υπάρχει καμία ονομασία δρόμου, που να αποτελεί αναφορά αυτών των γεγονότων του Παρθεναγωγείου.

Οι «απουσία» ονομάτων που απορρέουν από ιστορικές περιόδους, οι οποίες θεωρούνται «αμφιλεγόμενες» από την κεντρική εξουσία, αποτελούν πολύ σημαντικό κομμάτι, το οποίο χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Θα μπορούσαμε ίσως κατανοήσουμε πολλά για τις πολιτικές της μνήμης της κεντρικής εξουσίας ερευνώντας ποια κομμάτια της ιστορίας επιλέγονται να μείνουν στην αφάνεια.

³⁴⁴ στο ίδιο, σ. 251.

³⁴⁵ Σ. Κατσούρας, «Παρθεναγωγείο και Εργατικό κέντρο Βόλου στη Δίκη του Ναυπλίου», *Περιοδικό Εν Βόλω*, τ. 30, Βόλος, 2008, σ. 32.

³⁴⁶ Χ. Χαρίτος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, 1989, τ. Α'.

Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Από τις σημαντικές κοινότητες του Βόλου, είναι αυτή της Ισραηλιτικής με παρουσία στην πόλη που εντοπίζεται από τον 2^ο αιώνα μ.Χ στην αρχαία Δημητριάδα. Σύμφωνα με τον αρχαίο γεωγράφο Στράβων συναντάμε παρουσία και στους αρχαίους Αλμυρούς από τον 1^ο αιώνα μ.Χ, ενώ κατά την διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αρκετοί εβραίοι κατοικούσαν γύρω από το Κάστρο του Βόλου.³⁴⁷ Έπειτα όταν άρχιζε να κτίζεται η νέα πόλη του Βόλου προς την παραλία, ένας από τους πρώτους τρεις που έφτιαξαν σπίτι το 1847 ήταν ο ισραηλίτης Λιάχος.³⁴⁸

Η πρώτη συναγωγή στην πόλη οικίζεται το 1865 και βρισκόταν στην συμβολή των σημερινών οδών «Ξενοφώντος», οδός «Πλάτωνος» και οδός «Μωησέως». Εκεί λάμβαναν χώρα όλες οι δραστηριότητες της κοινότητας και στο ίδιο οίκημα βρισκόταν και τα γραφεία της κοινότητας καθώς και το ισραηλιτικό σχολείο.³⁴⁹

Η παρουσία της Ισραηλιτικής κοινότητας στην κοινωνική, πνευματική, πολιτιστική, και ιδιαίτερα οικονομική ζωή του Βόλου, άρχισε να γίνεται πιο έντονη μετά και την προσάρτηση της πόλης στο ελληνικό κράτος. Κατά την διάρκεια των επόμενων χρόνων δημιούργησαν εμπορικά και βιοτεχνικά καταστήματα καθώς και βιομηχανικές εγκαταστάσεις, στις οποίες απασχολούταν μεγάλος αριθμός εργατοϋπαλληλικού προσωπικού.³⁵⁰ Ενδεικτικά κάποια από αυτά ήταν το εργοστάσιο του Μουρτζούκου "Λεβιάθαν" (1908), η νηματουργία των Αδελφών Λεβή, το εργοστάσιο Αμών και Αζούζ κ.α. Σύμφωνα με τον «Εμπορικό Οδηγό» του 1901, ήταν καταγεγραμμένοι 48 έμποροι και 22 βιοτέχνες αριθμός που αυξάνεται τα επόμενα χρόνια και φτάνει το 1940 σε 88 εμπόρους, 33 βιοτέχνες και 67 εργατοϋπαλλήλους.³⁵¹

Όλες οι δραστηριότητες της κοινότητας ανακόπηκαν με την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όπου πολλά μέλη της έλαβαν μέρος. Αρκετοί νέοι στρατεύτηκαν ενώ πολλοί βοήθησαν στις εθελοντικές υπηρεσίες.³⁵² Η προσφορά της

³⁴⁷ Κ. Λιάπης, *Το Κάστρο του Βόλου μέσα στους αιώνες*, 1991, Βόλος, σ. 51.

³⁴⁸ Ρ. Φρεζής, «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου» στο «Βόλος 1881 - 1955: Ο χώρος και οι άνθρωποι», Χ. Χαρίτος (επιμ), Βόλος, 2004, σ. 207.

³⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 207.

³⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 208.

³⁵¹ Στο ίδιο, σ. 208.

³⁵² Στο ίδιο, σ. 210.

Ισραηλιτικής κοινότητας κατά την διάρκεια αυτών των πρώτων χρόνων του πολέμου, υπήρξε μεγάλη. Πολλές ισραηλιτικές οικογένειες παρείχαν όση βοήθεια μπορούσαν στις άπορες οικογένειες της πόλης. Με την έναρξη της Εθνικής Αντίστασης πολλοί εβραίοι εντάχθηκαν στις εθνικοαπελευθερωτικές ομάδες. Οι Σάββας Σ. Ιακώβου και Λέων Ι. Σακκής έχασαν την ζωή τους κατά την διάρκεια των συγκρούσεων.³⁵³

Η κοινότητα στην συνέχεια έρχεται αντιμέτωπη με τις διώξεις των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων, που είχαν καταλάβει την πόλη το 1943. Ο Γερμανός φρούραρχος ζήτη από τον Αρχιραββίνο Μωυσή Πεσάχ την κατάσταση με τα ονόματα των μελών της κοινότητας. Ο Αρχιραββίνος δηλώνει αναρμόδιος και στρέφεται για βοήθεια στον Μητροπολίτη Ιωακείμ.³⁵⁴ Ο μητροπολίτης ζητά την συμβολή του γερμανού προξένου Έλμουτ Σέφελ, ο οποίος συνιστά να εγκαταλείψουν άμεσα τα μέλη της Ισραηλιτικής κοινότητας τον Βόλο. Πολλοί κατέφυγαν στα γύρω χωριά ενώ αρκετοί βρήκαν καταφύγιο σε σπίτια πολλών οικογενειών της πόλης φέροντας πλαστές ταυτότητες με χριστιανικά ονόματα.³⁵⁵ Παρά την έγκαιρη ενημέρωση και την κινητοποίηση αρκετοί έχασαν την ζωή τους, όταν εντοπίστηκαν στα σπίτια που είχαν καταφύγει. Η συναγωγή ανατινάχτηκε από τα γερμανικά στρατεύματα. Το ποσοστό των απωλειών της Ισραηλιτικής Κοινότητας του Βόλου κατά την διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν 26% επί του συνόλου της.³⁵⁶

Μετά την απελευθέρωση του Βόλου στις 19 Οκτωβρίου 1944, τα μέλη της κοινότητας επέστρεψαν στις εστίες τους, οι περισσότερες εκ των οποίων ήταν λεηλατημένες και κατεστραμμένες. Η Συναγωγή ξαναχτίστηκε το 1948. Ενώ η Ισραηλιτική Κοινότητα άρχισε να επανακάμπτει, οι σεισμοί του 1955 κατέστρεψαν για ακόμη μια φορά την Συναγωγή. Από αυτό το σημείο και έπειτα η Ισραηλιτική Κοινότητα συρρικνώθηκε και άλλο καθώς πολλοί μετανάστευσαν προς την περιοχή του Ισραήλ, μετά την ίδρυση του το 1948, ενώ αρκετοί μετανάστευσαν στην Αμερική. Μέχρι το 2004 η Ισραηλιτική Κοινότητα του Βόλου μετρούσε 95 μέλη.³⁵⁷

³⁵³ Στο ίδιο, σ.210-211.

³⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 210-211.

³⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 211.

³⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 211-212.

³⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 212.

Η πρώτη οδός στην οποία δίνεται ονομασία στον Βόλο, είναι η οδός «Μουσέως», με την υπ' αριθμό 111/22.10.1892³⁵⁸ απόφαση του Δήμου Παγασών επί δημαρχίας Αλέξανδρου Τοπάλη. Βρίσκεται στην συνοικία Επτά Πλατανίων και είναι ο δρόμος που περιβάλλει ανατολικά την Συναγωγή αρχίζοντας από την οδό «Πλάτωνος» και φθάνοντας μέχρι την οδό «2ας Νοεμβρίου».³⁵⁹ Η ονομασία τιμά την μεγάλο εθνάρχη και η επιλογή της τοποθεσίας της έγινε επειδή εκεί βρίσκεται και η Συναγωγή. Η προηγούμενη ονομασία της οδού ήταν οδός «Συναγωγής».³⁶⁰

Η επόμενη οδός που ονομάζεται με ισραηλιτικό όνομα, είναι η οδός «Παλαιστίνης», η οποία ονοματοδοτείται με την απόφαση με αριθμό 58/12.5.1920 επί δημαρχίας Κωνσταντίνου Γκλαβάνη.³⁶¹ Η συγκεκριμένη οδός λαμβάνει το όνομα της έπειτα από εγκύκλιο του Υπουργείου Εσωτερικών, που είχε σταλεί σε όλους τους δήμους της Ελλάδας, συνιστώντας να δοθούν ονομασίες σε οδούς όλων των πόλεων της χώρας.³⁶² Η εγκύκλιος εκδίδεται έπειτα από την αποδοχή της ελληνικής Κυβέρνησης της δήλωσης του τότε υπουργού Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Λόρδου Άρθουρ Μπάλφουρ (2.11.1927) για την επανίδρυση στην Παλαιστίνη Εθνικής Εβραϊκής Εστίας. Η Διακήρυξη Μπάλφουρ ήταν η πρώτη φορά στην σύγχρονη ιστορία, που μια παγκόσμια δύναμη αναγνώρισε επίσημα τα δικαιώματα του εβραϊκού λαού στην αρχαία πατρίδα του.³⁶³ Η οδός «Παλαιστίνης» σήμερα βρίσκεται στην δυτική πλευρά της Συναγωγής και αρχίζει από την οδό «Ξενοφώντος» και φθάνει μέχρι τη οδό «Θουκυδίδου».³⁶⁴ Η απόφαση της ονοματοδοσίας γράφει « Αποφασίζει παμψηφεί και δέχεται την προτασιν του κ. Δημαρχουντος, εκφράζει τα συγχαρητήρια του Δήμου Βόλου προς την ενταυθα Ισραηλιτική Κοινότητα επί τη απαρχή αποκαταστάσεως της ισραηλιτικής φίλης εν τη Παλαιστίνη και τιμές ένεκεν ονομάζει οδό «Παλαιστίνης» την όπισθεν της Συναγωγής κάθετον οδόν μέχρι «Κρίτσκη», και αναθέτει εις τον Δημαρχούντα να

³⁵⁸ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου, Βόλος 2009, σ. 257.

³⁵⁹ Ρ. Φρεζής, *Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου*, Βόλος, 2002, σ. 281.

³⁶⁰ Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, ό.π. σ. 257.

³⁶¹ Στο ίδιο, σ.275.

³⁶² Ρ. Φρεζής ό.π. σ. 281.

³⁶³ Ι. Μπεν-Άμπα, Η Διακήρυξη Balfour, το Ισραήλ, οι Παλαιστίνιοι και η ειρήνη, όπως αυτό ανακτήθηκε από: <https://embassies.gov.il/athens/NewsAndEvents/Pages/The-Balfour-Declaration-Israel-the-Palestinians-Peace-2016.aspx> στις 3.2.2020.

³⁶⁴ Δ. Σταθάρας – Κωνσταντάρας, ό.π. σ. 275.

αποδώσει το παρόν ψήφισμα εις τον Πρόεδρον της Ισραηλιτικής Κοινότητος Βόλου.»³⁶⁵

Η οδός «Αβραάμ Μπεναρόγια» ονομάστηκε με την απόφαση με αριθμό 100/26.4.1984 επί δημαρχίας Μιχάλη Κουντούρη και βρίσκεται στην συνοικία Αγίου Γεωργίου.³⁶⁶ Ξεκίνα από την οδό «Κενταύρων» και φτάνει μέχρι την οδό «Δαβάκη». Το όνομα δόθηκε προς τιμήν του αγωνιστή του Εργατικού Κινήματος Βόλου, Αβραάμ Μπεναρόγια. Ήταν ο πρώτος σοσιαλιστής ηγέτης και ιδρυτής της Εργατικής Ομοσπονδίας Federation επί Οθωμανικής αυτοκρατορίας.³⁶⁷ Η προηγούμενη ονομασία της οδού, που είχε δοθεί κατά την διάρκεια της δικτατορίας του 1967, ήταν «Σωκράτους».³⁶⁸

Η οδός «Αρχираββίνου Βόλου Μωσή Σ. Πεσσάχ», ονομάστηκε με τις αποφάσεις με αριθμό 100/1993 και 372/1993³⁶⁹ επί δημαρχίας Δημητρίου Πιτσιώρη και βρίσκεται στην συνοικία Επτά Πλατανίων μεταξύ της οδού «Αδμήτου» και της οδού «Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη». Η ονομασία δόθηκε για να τιμηθεί το έργο και η προσφορά στους αγώνες του Έθνους αλλά και ως ιεράρχου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου.³⁷⁰ Ο Μωσής Συμεών Πεσσάχ ήταν ραββίνος της ισραηλιτικής κοινότητας του Βόλου. Προσλήφθηκε στην ισραηλιτική κοινότητα Βόλου ραββίνος – δάσκαλος το 1892 και το 1925 πήρε τον βαθμό του Αρχираββίνου.³⁷¹

Τέλος η οδός «Μαυρίκιου Κοφίνα» ονομάζεται με την απόφαση με αριθμό 341/2003 επί δημαρχίας Κυριάκου Μήτρου. Ο Μαυρίκιος - Μώρις Κοφίνας ήταν γιατρός που εγκαταστάθηκε στον Βόλο. Ανέπτυξε μεγάλη κοινωνική και φιλανθρωπική δράση. Ήταν από τα επιφανή πρόσωπα της Ισραηλιτικής Κοινότητας του Βόλου³⁷².

Η ονομασία δρόμων με ισραηλιτικά ονόματα στον Βόλο, δεν άλλαξε κατά την διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ούτε κατά την διάρκεια της δικτατορίας του 1967, όπως συνέβη για παράδειγμα στην Θεσσαλονίκη όπου κατά

³⁶⁵ Ρ. Φρεζής, *Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου*, Βόλος, 2002, σ. 282.

³⁶⁶ Δ. Σταθάρας – Κωνσταντάρας, ό.π. σ.251.

³⁶⁷ Ρ. Φρεζής, ό.π. σ. 282.

³⁶⁸ Δ. Σταθάρας – Κωνσταντάρας, ό.π. σ.251.

³⁶⁹ Δ. Σταθάρας – Κωνσταντάρας, ό.π. σ. 294.

³⁷⁰ Ρ. Φρεζής, ό.π. σ. 282 - 283.

³⁷¹ Δ. Σταθάρας – Κωνσταντάρας, ό.π. σ. 294.

³⁷² Δ. Σταθάρας – Κωνσταντάρας, ό.π. σ. 206.

την διάρκεια της κατοχής από τα γερμανικά στρατεύματα, οι 14 οδοί της πόλης που φέρουν ισραηλιτικά ονόματα, μετονομάζονται και επαναφέρονται μετά την απελευθέρωση οι 10 από αυτές τις ονομασίες.³⁷³

Οι οδοί αυτοί τοποθετούνται σε σχετικά "ασήμαντα" σημεία μέσα στον ιστό της πόλης και δυο από αυτές περικλείουν το κτήριο της συναγωγής. Ενώ οι άλλες δυο ονομασίες έχουν δοθεί σε μικρά δρομάκια της πόλης. Η ύπαρξη της Ισραηλιτικής κοινότητας είναι ορατή από τις απαρχές της δημιουργίας της πόλης, με έντονη δραστηριότητα στον οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό τομέα παρ' όλα αυτά η "παρουσία" της στις ονομασίες που τιμούνται και δίνονται στους δρόμους της πόλης, είναι ισχνή. Η βαρύτητα που δόθηκε από τις τοπικές αρχές της πόλης στην επιλογή της τοποθεσίας που έλαβαν οι δρόμοι αυτοί και ο μικρός αριθμός τους επί του γενικού συνόλου, είναι αντιστρόφως ανάλογη με την πολύχρονη και έντονη δραστηριότητα της Ισραηλιτικής κοινότητας.

³⁷³Για περισσότερα σχετικά με τα ισραηλιτικά ονόματα δρόμων στην Θεσσαλονίκη βλέπε στην εργασία του Θ. Τσιρώνη, «Ονοματοθεσίες και μετονομασίες οδών της Θεσσαλονίκης με ισραηλιτικά ονόματα», Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη (2017).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι επιλογές των ονομάτων των δρόμων μπορούν να μας παρέχουν πληροφορίες για τον ιδεολογικό λόγο που επιθυμεί να αρθρώσει στην δημόσια σφαίρα η εκάστοτε κεντρική εξουσία. Η επιλογή συγκεκριμένων ιστορικών περιόδων, γεγονότων και προσώπων επιτελείται έχοντας ως απώτερο στόχο την εφαρμογή μιας γενικής μνήμης στην κοινωνία, η οποία θα λειτουργεί εξισορορητικά και ενοποιητικά. Πρόκειται για μια προσπάθεια άμβλυνσης των αντιθέσεων, που ενδεχομένως θεωρεί η κεντρική εξουσία, ότι υπάρχουν στην κοινωνία και θα αποτελέσουν τροχοπέδη για την πρόοδο του έθνους.

Από τα πρώτα ψηφίσματα του Δήμου Παγασών, το 1888, για την ονομασία των δρόμων στον Βόλο, η δημοτική αρχή κινήθηκε αρχικά στα πλαίσια της προσπάθειας της χωροταξικής διαχείρισης της νέας πόλης που δημιουργούνταν. Ωστόσο, ήδη από τότε, η επένδυση των ονομασιών αυτών με συμβολικό ρόλο και η επίβλεψη του ρόλου αυτού από την τοπική εξουσία είναι εμφανείς: πρόκειται για μια η ιδεολογική επανασύνδεση με το νέο κράτος της Ελλάδας σε συνδυασμό με μια την προσπάθεια εξάλειψης του πρότερου οθωμανικού στοιχείου, όπως αυτό προϋπήρχε στην πόλη, κάτι το οποίο αντανακλάται και στις ονομασίες των δρόμων οι οποίες αντλούνταν κατά κύριο λόγο από τις θεματικές ενότητες της Αρχαιότητας και της Επανάστασης του 1821. Κατ' αυτό τον τρόπο, το ελληνικό εθνικό αφήγημα αναπαράγεται και μέσω του ελέγχου των διοικητικών πράξεων της τοπικής αυτοδιοίκησης για την ονοματοδοσία των οδών.

Κατά την διάρκεια της χρονικής περιόδου 1956 - 1967, οι αρμόδιες τοπικές αρχές οι οποίες έδωσαν ονόματα σε ένα μεγάλο αριθμό των δρόμων της πόλης, άντλησαν την θεματολογία τους κυρίως από την περίοδο της Επανάστασης του 1821, από την Αρχαιότητα και από την μυθολογία. Ωστόσο, η Βυζαντινή εποχή φαίνεται να αποτελεί μία από τις τελευταίες επιλογές της αρχής. Αντίστοιχα, σημαντικά σύγχρονα γεγονότα ή ιστορικές περιόδους, όπως ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος πόλεμος, θεωρούνταν ότι βρισκόταν υπό διαπραγμάτευση και έχουν μικρή ή μηδενική παρουσία στις ονοματοδοσίες, πιθανότατα λόγω της χρονικής εγγύτητας. Όσες φορές έγινε αναφορά σε πρόσωπα ή γεγονότα αυτών των ιστορικών περιόδων, το πιο πιθανό είναι να έλαβαν χώρα σε μια

προσπάθεια άμβλυνσης των όποιων αντιδράσεων μπορεί να δημιουργούνται στην τοπική κοινωνία.

Στην περίπτωση της ονομασίας των δρόμων στην πόλη του Βόλου, η επιλογή ονομάτων από την Αρχαιότητα, τη μυθολογία και την Επανάσταση του 1821, σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες πολιτικές μνημειοποίησης συντελεί ώστε να υπάρχει μια συνεχιζόμενη πολιτιστική παραγωγή ενός κοινού παρελθόντος³⁷⁴. Η ανάγκη της ανάδειξης ιστορικών περιόδων που υπενθύμιζαν και υπογράμμιζαν το μεγαλείο του έθνους των Ελλήνων αποτελούσε απόρροια της ιδεολογίας των συντηρητικών δυνάμεων που βρίσκονταν στην εξουσία και των νέων δεδομένων που είχε δημιουργήσει ο Εμφύλιος. Η συμβολικότητα των ονομασιών έγκειτο αρχικά στην αποφυγή ανάληψης της εξουσίας από τα κομμουνιστικά στοιχεία με κάθε τρόπο και, στη συνέχεια, στη δημιουργία μιας αίσθησης ενότητας στο λαό, μέσω της υπογράμμισης του κοινού παρελθόντος και το σχηματισμό μιας κοινής στοχοθεσίας για το μέλλον.

Αν εξετάσουμε χωροταξικά το ζήτημα, θα δούμε πως οι κεντρικότεροι δρόμοι της πόλης αντλούν τα ονόματά τους από ζητήματα τα οποία ενισχύουν την ενοποιητική διάθεση της κοινωνίας, καθώς εμφανίζουν την "εγκεκριμένη" από την εξουσία εκδοχή της ιστορίας. Τα ανώτερα τοπικά όργανα, σε συνάρτηση με την θεσμική εξουσία του κράτους, είχαν ήδη αποφανθεί ότι στον αστικό ιστό της πόλης έπρεπε να αποτυπωθούν μόνο οι αποδεκτές μνήμες. Αντίθετα, οι δρόμοι που φέρουν ονόματα περισσότερο "αμφιλεγόμενα", βρίσκονται σε δρόμους συνοικιακούς και με λιγότερη κυκλοφορία.

Με την αλλαγή της δημοτικής αρχής και την εγκαθίδρυση δοτής από το δικτατορικό καθεστώς του 1967, βλέπουμε ότι η ονομασία των οδών του Βόλου ακολουθεί την πεπατημένη της πρότερης δημοτικής αρχής. Η πόλη βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη ρυμοτομικά, προεκτείνεται και προστίθενται νέοι συνοικισμοί. Έτσι, οι ονομασίες αφορούν κυρίως σε νέους δρόμους που ήταν ανώνυμοι και ελάχιστοι είναι αυτοί που μετονομάζονται. Η αποτύπωση των μνημών των γεγονότων και των προσώπων, προέρχονται και πάλι κατά κύριο λόγο από την περίοδο της επανάστασης του 1821, από την Αρχαιότητα και από την μυθολογία. Αυτό αποτελεί ένα από τα

³⁷⁴ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996) σ. 311-330.

κοινά σημεία που εντοπίζονται ανάμεσα στις δυο τοπικές αρχές. Στην περίπτωση της δοτής δημοτικής αρχής όμως, η ανάδειξη του τοπικού στοιχείου είναι πιο έντονη, κάτι το οποίο θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως προσπάθεια ανάδειξης της τοπικής συνεισφοράς στα ευρύτερα εθνικά ζητήματα. Δίνονται βέβαια και ονόματα δρόμων που κάνουν άμεση αναφορά στο καθεστώς, ενδεχομένως όμως όχι στον ίδιο βαθμό που κάτι τέτοιο συνέβη σε άλλες πόλεις της χώρας. Πρόκειται για μικρούς δρόμους που βρίσκονταν σε νέες συνοικίες που δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο και τοποθετούνταν εκτός του βασικού αστικού ιστού, και όχι για κεντρικές, ευρείας κυκλοφορίας οδούς.

Όλες οι επίσημες οδηγίες για το θέμα της ονοματοθεσίας των οδών από το 1956 μέχρι και το 1974, τονίζουν τη σημασία της ύπαρξης κατάλληλων ονομάτων για την εξυπηρέτηση των πολιτών με αναφορές στην εύρυθμη λειτουργία των ταχυδρομικών υπηρεσιών και στην αποφυγή σύγχυσης των πολιτών. Ταυτόχρονα όμως, κάνουν συχνές αναφορές και στους ξένους πολίτες που επισκέπτονται τη χώρα για κοινωνικούς, επενδυτικούς ή τουριστικούς σκοπούς και την ανάγκη που δημιουργείται να μπορούν να προσανατολιστούν σωστά στον χώρο. Έτσι, βλέπουμε ότι τόσο οι κυβερνήσεις της περιόδου 1956 - 1967 όσο και το καθεστώς της δικτατορίας των συνταγματαρχών αποδίδουν στην ονοματοθεσία των δρόμων πρωτίστως εργαλειακή σημασία, κάνοντας αναφορά στην καλύτερη εξυπηρέτηση των προσώπων που κάνουν χρήση του αστικού χώρου, είτε πρόκειται για τους μόνιμους κατοίκους των πόλεων είτε πρόκειται για επισκέπτες. Και στις δυο χρονικές περιόδους που μελετάμε ο τουρισμός και η διευκόλυνση των ξένων επισκεπτών παίζει σημαίνοντα ρόλο. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ενδεχομένως λόγω της ανάπτυξης του τομέα του Τουρισμού, ο οποίος δεν αποτελούσε μέχρι πρότινος βασικό άξονα της οικονομίας, και της ανάγκης προσέλκυσης ξένων επενδύσεων.

Η επιλογή ονομάτων που έχουν άμεση σχέση με τα τοπικά ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα, αποτελεί ακόμα ένα κοινό σημείο μεταξύ των δημοτικών αρχών της περιόδου 1956 – 1967 και της δικτατορίας του 1967. Για παράδειγμα, μεγάλος αριθμός δρόμων ονομάστηκε από πρώην δημάρχους και τοπικούς ευεργέτες που πολλές φορές βρίσκονταν ακόμα εν ζωή. Επιπλέον, επιλέγονται ονόματα τοπικού περιεχομένου από τις θεματικές περιόδους της Αρχαιότητας, της μυθολογίας, και της Επανάστασης του 1821. Η τοπική αυτοδιοίκηση του Βόλου, αν και ακολουθεί τις οδηγίες της κεντρικής εξουσίας, όπως αυτές αποστέλλονται μέσω των εγκυκλίων,

παρουσιάζει μια έντονη αυτοαναφορικότητα, αναδεικνύοντας το τοπικό στοιχείο και δίνοντας παράλληλα έμφαση στο ότι αποτελεί μια κοινωνία αστική, παρ' όλο που το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της πόλης για τις περιόδους που μελετάμε ανήκει στην εργατική τάξη. Η ονομασία των δρόμων χρησιμοποιείται σαν "πυξίδα" της κοινωνικής ταυτότητας για τους πολίτες σε εθνικό αλλά και σε τοπικό επίπεδο.

Η επιλογή να τεθούν σε λήθη γεγονότα και μορφές συγκεκριμένων ιστορικών περιόδων, κατά τη διαδικασία επιλογής των ονομάτων των δρόμων, είναι κάτι που εφαρμόζεται και από τις δυο δημοτικές αρχές. Γεγονότα που συντάραξαν την τοπική κοινωνία όπως τα "Αθεικά", τα "Φεβρουαριανά", οι δράσεις του "Εργατικού κινήματος" και οι απεργίες απουσιάζουν από την αποτύπωση τους στον αστικό ιστό. Η εφαρμογή της κοινής ιστορικής αφήγησης που συναντάμε στα εγχειρίδια, έχει την δυνατότητα να παρουσιάζει με τον ένα ή τον άλλον τρόπο όλους τους συμμετέχοντες των γεγονότων, δίνοντας έτσι στον αναγνώστη την δυνατότητα της αξιολόγησης αυτών και της σημασίας τους³⁷⁵. Στην περίπτωση της εγγραφής των ιστορικών γεγονότων στο "κείμενο" της πόλης, αναδεικνύονται συγκεκριμένες ιστορικές περίοδοι ενώ αποσιωπούνται κάποιες άλλες, με αποτέλεσμα να έχουμε μια μονοδιάστατη αναπαράσταση του ιστορικού παρελθόντος.

Οι ονομασίες των δρόμων, η χρήση των οποίων έχει κατά βάση αναμνηστικούς σκοπούς, μετασχηματίζει το αστικό περιβάλλον και δημιουργεί εν τέλει ένα εικονικό πολιτικό πλαίσιο. Η εναπόθεση ιστορικών μνημών σε αυτό το εικονικό πολιτικό πλαίσιο, αναπαράγει έννοιες με τις οποίες αλληλεπιδρούν οι πολίτες και η δυνατότητα του ελέγχου αυτών των εννοιών αποτελεί σημαντική έκφραση της εξουσίας³⁷⁶. Η δυναμική της ονομασίας των δρόμων με ονόματα που έχουν άμεση ή έμμεση αναφορά στο ιστορικό παρελθόν της χώρας, έγκειται στο γεγονός πως η μνήμη αυτών των ιστορικών μορφών ή γεγονότων διαιωνίζεται στο αστικό τοπίο. Οι φορείς που έχουν τον έλεγχο της διαχείρισης αυτής της διαδικασίας επιλέγουν ποια από αυτά θεωρούνται "άξια" για να αναπαραχθούν, και σε συνδυασμό με άλλες πολιτικές μνημειοποίησης των ιστορικών γεγονότων και περιόδων, εγκαθιστούν μια εγκεκριμένη, από την κεντρική εξουσία, έκδοση της ιστορίας.

³⁷⁵ M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996), σ. 312.

³⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 320.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Αδαμάκης, «Η αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς ως μοχλός ανάπτυξης της περιοχής», *Εν Βόλω*, τ. 23 (2006).
- Ε. Βλάχου, *House Arrest*, Λονδίνο 1970.
- Ν. Γάτσος, *Βολιώτικαι Αναμνήσεις*, Αθήνα 1998 (πρώτη έκδοση 1931).
- Γ. Γεωργαλάς, *Η Ιδεολογία της Επανάστασης: όχι δόγματα αλλά ιδεώδη*, Αθήνα 1968(;).
- Κ. Δανηλίδου, Α. Αθανασιάδου και Ά. Αϊβαζόγλου (επιμ.), *Νέα Ιωνία Μαγνησίας. Προσφύγων πόλις*, Νέα Ιωνία Μαγνησίας 2008.
- Α. Δημόγλου και Ε. Κονταξή (επιμ.), *Βόλος ένας αιώνας: Από την ένταξη στο ελληνικό κράτος (1881) έως τους σεισμούς (1955)*, τ. Α', Βόλος 1999.
- Ιωακείμ, Μητροπολίτου Δημητριάδος, *Μεταξύ κατακτητών και ανταρτών*, Αθήνα 1950.
- Π. Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 21, (2009).
- Σ. Κατσούρας, «Παρθεναγωγείο και Εργατικό κέντρο Βόλου στη Δίκη του Ναυπλίου», *Περιοδικό Εν Βόλω*, τ. 30, Βόλος, 2008.
- Ν. Κολιού, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και "Ο εργάτης του Βόλου"*, Αθήνα 1988.
- Γ. Β. Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου-Αγιάς*, Αθήνα 1960.
- Μ. Κουντούρης, «Εκλογές 1958, μια επέτειος που είναι ακόμη επίκαιρη», *Εν Βόλω*, τ.29 (2008).
- Γ. Κουττής, «Ονοματοθεσία των οδών του Βόλου», *Εν Βόλω* τχ.15 (2005).
- Π. Κυπριώτης – Κ. Λιάπης (επιμ.), *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Βόλος 2004.
- Ε. Κυραμαργιού, «Καινούρια ονόματα - Καινούριος χάρτης: οι μετονομασίες των οικισμών της Ελλάδας, 1909 - 1928», *Περιοδικό Ιστορικά*, τ. 52, 2010.
- Α. Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Αθήνα 2007.
- Α. Λιάκος «Τι Είναι Μνήμη», στο Ν. Παπαδημητρίου και Α. Αναγνωστόπουλος (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν: Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα 2017.
- Α. Λιάκος, «Η Δικτατορία 1967-74: τι θέλουμε να μάθουμε;» στο *Δικτατορία 1967-74, η έντονη αντίσταση*, Κατάλογος Έκθεσης Ντοκουμέντων, Θεσσαλονίκη 2010.
- Α. Λιάκος, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*, Αθήνα 2005.
- Κ. Λιάπης, *Το Κάστρο του Βόλου μέσα στους αιώνες*, 1991, Βόλος.

- Ν. Μάγνης, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας και της μεν Θεσσαλίας εν Επιτομή της δε Μαγνησίας εν εκτάσει*, Αθήνα 1860.
- Θ. Μαλούτας (επιμ.), *Βόλος: Αναζήτηση της κοινωνικής ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη 1995.
- Ν. Μουστάνη, *Οι δημογραφικές εξελίξεις σ' ένα βιομηχανικό κέντρο: Βόλος, 1881-1922*, Βόλος 2014.
- Θ. Μπέτας, *"Καπνοβιομηχανία Ματσάγγος εν Βόλω, 1918-1972". Εργασία και επιβίωση στο Βόλο*, Διδακτορική διατριβή, Βόλος 2015.
- Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, κ.ά. (επιμ.), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2008.
- Κ. Μπότσιου και Γ. Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015.
- Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2000.
- Δ. Παλιούρας, στο Π. Κυπριώτης και Κ. Λιάπης (επιμ.), *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Βόλος 2004.
- Δ. Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21η Απριλίου δια να απωλεσθή η νίκη του Γράμμου: Η Ιδεολογία της μετεμφυλιακής δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασις», στο Γ. Αθανασίου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1967: Πολιτικές Πρακτικές- Ιδεολογικός Λόγος- Αντίσταση*, Αθήνα 1999.
- Ν. Παπαδημητρίου, «Ο Βόλος αγωνίζεται», εφ. *Ελευθερία*, 7 Μαρτίου 1965.
- Α. Παπαθεοδώρου & Χ. Τσέτσης, *Κάθε δρόμος έχει τη δική του ιστορία: Οδονμικά Ιωαννίνων*, χ.τ.ε. 2006.
- Ι. Κ. Παπαϊωάννου (επιμ.), *Ο Βόλος και το Πήλιο*, τ. Α', Βόλος 1959.
- Γ. Παπακονδύλης, «Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονοματοθεσία οδών και πλατειών: Ο Δήμος Αθηναίων (1945-1974)». *Μνήμων*, τ. 35(35) (2016).
- Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993.
- Α. Πρασά, «Το βιομηχανικό θαύμα και η κάμψη», *Ε Ιστορικά*, τ.66 (18.1.2001).
- Α. Πρασά, «Η βιομηχανική ανάπτυξη της Μαγνησίας, Ιστορική αναδρομή. Προς την αποβιομηχάνιση», Βόλος: Πρακτικά Σεμιναρίου ΑΡΓΩ, εκδ. 1998, Γ.Α.Κ – Αρχαία Νομού Μαγνησίας.
- Η. Πετρόπουλος, *Η Ονοματοθεσία Οδών και Πλατειών*, Αθήνα 1995.
- Σ. Ρίζας, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2008.

- Z. Σαλίμπα, «Η χούντα και η άναρχη τουριστική ανάπτυξη», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 5.5.2019.
- N.. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Βιβλιογραφικός οδηγός του Σπύρου. Ι. Ασδραχά*, Αθήνα 2007.
- B. Σκουβαράς, *Θεσσαλία: Σύντομη ιστορία και χωρογραφία*, χ.τ.ε 1965.
- Δ. Σταθάρας- Κωνσταντάρας, *Δρόμο- λόγιο του Δήμου Βόλου*, Βόλος 2009.
- Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας, *92 χρόνια Τεχνικό Επιμελητήριο Μαγνησίας: Ο Βόλος μετά τους σεισμούς (1955-2004)*.
- E. Γ. Τριάντου, *Ο Βόλος μέσα από την ομίχλη του χρόνου*, Βόλος 1994.
- M. Τριανταφυλλίδη, *Το φαινόμενο της προαστιοποίησης στη Θεσσαλία: Τυπολογία κατοικίας και μορφολογία αστικού ιστού στα προάστια των Θεσσαλικών πόλεων, Διδακτορική Διατριβή, ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2010. Λόγος του Αρχηγού της Φιλελευθέρων Δημοκρατικής Ενώσεως κ. Σοφοκλή Βενιζέλου προς το Εθνικόν Συμβούλιον: 16-7-1955*.
- Σ. Τσιάρα, *Τοπία της εθνικής μνήμης: Ιστορίες της Μακεδονίας γραμμένες σε μάρμαρο*, Αθήνα 2004.
- Δ. Τσοποτός, *Ιστορία του Βόλου*, Βόλος 1991.
- K. Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία: από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981.
- M. Φουκώ, Η Μικροφυσική της Εξουσίας, Μτάφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα 1991.
- P. Φρεζής, «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου» στο «Βόλος 1881 - 1955: Ο χώρος και οι άνθρωποι», X. Χαρίτος (επιμ), Βόλος, 2004.
- Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία: η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985.
- B. Χαστάογλου, Βόλος: Πορτραίτο της πόλης τον 19ο και 20ο αιώνα, Βόλος 2007.
- E. Χατζηβασιλείου, «Ο Ψυχρός Πόλεμος ως κρίση εκσυγχρονισμού: υπέρβαση κρίσεων και ελληνική εμπειρία, 1932-1959» στο K. Μπότσιου & Γ. Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015.
- X. Χαρίτος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, 1989, τ. Α.
- X. Χαρίτος (επιμ.), Βόλος 1881-1955. Ο χώρος και οι άνθρωποι, Βόλος, 2004.
- E. A. Χεκίμογλου, «Τα οικονομικά της μεγάλης αυταπάτης», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20.4.2014.
- R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1170-2000*, Αθήνα 2002.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- D. Antoniou, «Unthinkable histories: The Nation's Vow and the making of the past in Greece», *Journal of modern Greek studies*, τ. 34, (2016).
- D. H. Alderman, «Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr within the African American community», *Area*, τόμ. 35(2)(2003).
- M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996).
- M. Azaryahu, «Renaming the past in post-Nazi Germany: insights into the politics of street naming in Mannheim and Potsdam», *Sage*, τ. 19 (2012).
- S. Crane, «Writing the Individual Back into Collective Memory», *American Historical Review*, τ.102 (5) (1997).
- Á. Eröss, «Politics of street names and the reinvention of local heritage in the contested urban space of Oradea», *Hungarian Geographical Bulletin*, τ. 66(4) (2017).
- K. E. Foote και M. Azaryahu, «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration». *Journal of Political and Military Sociology*, τ. 35(1) (2007).
- M. Halbwachs, *The Collective Memory*, Νέα Υόρκη 1950.
- V. Hastaoglou-Martinidis, «City Form and National Identity: Urban Designs in Nineteenth-Century Greece», *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 13 (1), (1995).
- G. Mosse, *The Nationalization of the Masses*, Νέα Υόρκη 1975 στο M. Azaryahu, «The Power of Commemorative Street Names», *Environment and planning: Society and Space*, τ. 14 (3), (1996).
- P. Nora, «Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire», *Représentations*, τ. 26 (1989).
- P. Parkhurst Ferguson, «Reading City Streets», *The French Review*, τχ. 61 (1988).
- R. Rose-Redwood, D. Alderman και M. Azaryahu, «The urban streetscape as political cosmos», στο R. Rose-Redwood, D. Alderman και M. Azaryahu (επιμ.) *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place*, Λονδίνο 2017.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΧΑΡΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Χάρτης 1.

Το Κάστρο - η συνοικία των «Παλαιών» - στις αρχές του 19ου αιώνα.

(πηγή: Β. Χαστάογλου, 2007)

Χάρτης 2.

Το Κάστρο και η Νέα Πόλη το 1881.

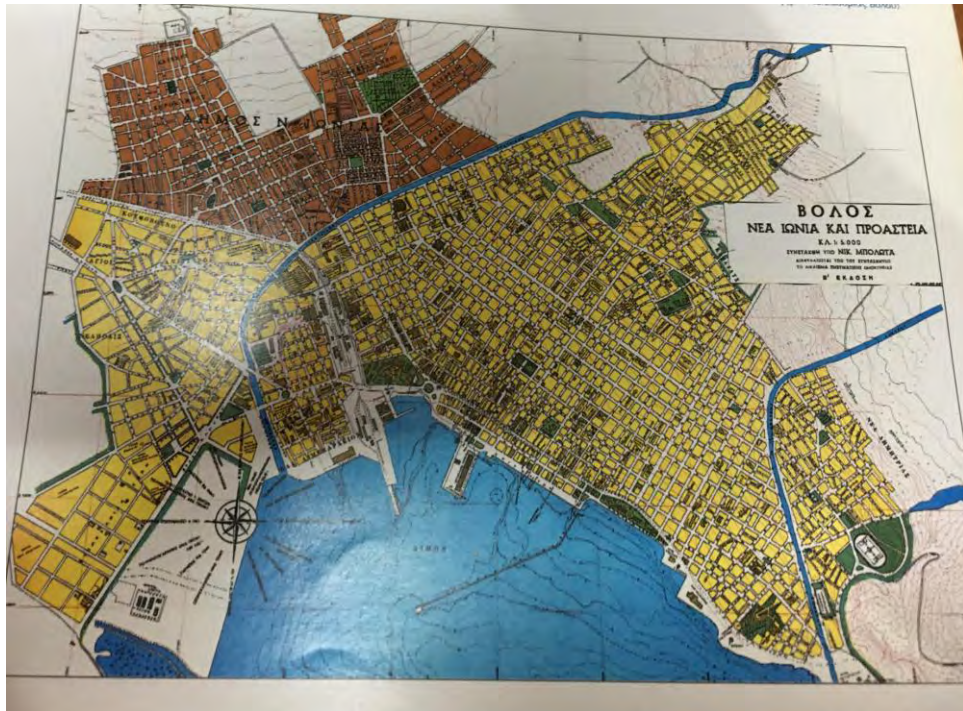
(πηγή: Β. Χαστάογλου, 2007)

Χάρτης 3.

Ο χάρτης της πόλης του Βόλου το 1947 όπου φαίνεται η συνοικία της νέας Ιωνίας – Υπουργείο Οικισμού και Ανοικοδομήσεων.

(πηγή: Β. Χαστάογλου, 2007)

Χάρτης 4.

Το εγκεκριμένο σχέδιο των επεκτάσεων του 1956 (σχεδιασμός Ν. Μπολότας 1961) – αρχείο Πολεοδομίας Βόλου.

(πηγή: Β. Χαστάογλου, 2007)

Χάρτης 5.

Αεροφωτογραφία Βόλου, 1960 (Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού)

(πηγή: Β. Χαστάογλου, 2007)

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στην διερεύνηση των ονομασιών των δρόμων, αντιμετώπισα κάποιους περιορισμούς κυρίως στην διάθεση υλικού, που ενδεχομένως να μου παρείχαν περισσότερες πληροφορίες. Η συνεργασία μου με τους υπαλλήλους του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας Βόλου ήταν επικοινωνιακή, καθώς μου παρείχαν ποικίλο υλικό σε βιβλία και περιοδικά, που περιελάμβαναν πληροφορίες για την ιστορία της πόλης. Ωστόσο, δεν κατάφερα να έχω πρόσβαση στο αρχείο των πρακτικών του Δήμου Βόλου. Η ηλεκτρονική πρόσβαση σε αυτά μέσω της πλατφόρμας του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας, ήταν ανέφικτη λόγω τεχνικών προβλημάτων και όταν επιχειρήσα επανειλημμένως να μελετήσω τα φυσικά αρχεία, δεν μου επιτράπηκε η πρόσβαση.